

નિવેદન

આજે જ્યારે દેશભરમાં સામ્યવાદ અને સમાજવાદનાં પ્રચલિત મોજાં ઊછળતાં જણાય છે અને એ મોજાં જ્યારે આજનાં સુવાન-સુવર્ણકાળની કલ્પનાને પ્રજાના વેગ અને હિતેજના આધારે રચ્યાં છે ત્યારે, પૂ. ગાંધીજીના સૌમ્યમુદ્ર અને સર્વકલ્યાણકારી સર્વોદયની વિચારસરણી વિશે, તેમજ પૂ. ગાંધીજીના અર્થકારણ વિશે મુરખ્ખીત્રી નંદરિખાઈ જેવા પીઠ વિચારક લેખક પાસેથી આ પુસ્તક દ્વારા આપણે જે મેળવી શકીએ છીએ તે ઉપયોગી સ્વથા વિના નહિ જ રહે. વધુમાં, રશિયામાં બોલ્શેવિક્કમની ઉત્પત્તિ ક્યાં મળેગોમાં થઈ, તેનો કેમ વિકાસ થયો અને આજે ત્યાં કેવી પરિસ્થિતિ છે તેનો પણ ખ્યાલ આ પુસ્તકથી આવી શકે છે. એટલે આજે જે એ મહાન વિશિષ્ટ પ્રયોગો સારા જગતનું ધ્યાન ખેંચી રહ્યાં છે તે વિશે આ પુસ્તકમાં સુંદર ગુલનાત્મક નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આશા છે કે ગુજરાતને આ પુસ્તકમાંથી ઘણું નવું જાણવા અને વિચારવાનું મળશે.

અત્યાર સુધીમાં મરસ્વતી અન્યમાળા દ્વારા રશિયાના નૂતન પ્રયોગ વિશે જે પાંચેક પુસ્તકો આપવામાં આવ્યાં છે તેમાં આ પુસ્તકથી એક અપર્વ ઉમેરો થાય છે.

સામ્યવાદ અને સર્વોદય*

દુનિયાના સૌ દેશમાં આજે મૂડીનું પ્રાબલ્ય છે. જમીન, ખાણો તથા નાનાંમોટાં કારખાનાં, જેમાં ઉત્પત્તિનાં સાધનો, તેમજ આગગાડીઓ તથા આગબોટો જેવાં વાહનનાં સાધનો

● કાર્લ માર્ક્સનાં સિદ્ધાન્તો પ્રમાણેની સમાજરચના, જે અમલમાં આણવાનો જળવૃક્ષ પ્રયત્ન આજે રીયાયામાં ચાલી રહ્યો છે, તેને મોટે સામ્યવાદ રાખે વાપર્યો છે.

સર્વોદય એકલે સમાજના કેવળ એક વર્ગનો નહિ, પણ આખા સમાજનો હેતુ. સમાજના બધા વર્ગો અને બધી કેમો પોતપોતાની અર્થાદામાં રહે અને અન્ય વર્ગો કે કેમોને થૂસે નહિ કે રંગડે નહિ, પણ એકબીજા સાથે ન્યાયથી વર્તે અને હળીમળીને રહે, તે સર્વોદય. શ્રીમંત અને ગરીબ, માલિક અને મજૂર, જમીનદાર અને ખેડૂત એ બધા વર્ગો વચ્ચે આજે વિદ્રોહ જોવામાં આવે છે તેનાં કારણો દૂર થાય, તેમની વચ્ચે પટેલી ફાટ સધાય, તેમનામાં પરસ્પર વિશ્વાસ અને પ્રેમ પેદા પાય તથા સમાજમાં અન્વાય અને જુલમ નાજૂદ થાય એ ગાંધીજીના કાર્યક્રમને સર્વોદય નામ આપ્યું છે. રશ્કિનના *Unto This Last* નામના પુસ્તકનો ગાંધીજીએ ગુજરાતીમાં સારાનુવાદ કર્યો છે તેનું નામ જોમજે 'સર્વોદય' રાખ્યું છે તે ઉપરથી આ રાખે લીધો છે.

આપી જાય છે એ થોડા મૂડીદારોની માનકીના છે માનકી
 વિનાના ચર્ધ પડેલા ખેડૂતો તથા મજૂરોને પોતાનું રોજનું ખાવાનું
 રોજની મજૂરી કરીને કમાઈ લેવાનું હોય છે તેઓ જો
 મૂડીદારોના કબજામાં પડેલા ઉત્પત્તિના સાધનો ઉપર મજૂરી ન રે
 તો તેમને ખાવાનું ન મળે મૂડીદારો પોતાની શરતે જ મજૂરોને
 પોતાના માલકીના માધન ઉપર ત્રામ કરવા દે છે ખેંચી શાય
 એટલું ખેંચીને તેમને બને તેટલી ઝોઢી રાજી આપી વધાગનું
 બધું તેઓ લઈ લે છે આમ ઉત્પત્તિના માધનો ઉપરની માલખીના
 બળે એ નાનકડો મૂડીદાર વર્ગ ખેડૂતો અને મજૂરો ઉપર
 આધિપત્ય બોગવે છે. અને તેમને ચસે છે

છે. છતાં ત્યાં પણ બેકારી અને કુશલિયત નથી એમ તો નથી જ. અત્યારે આલી રહેલી મૂડીસાદીનાં જે અનિષ્ટ પરિણામો આખી દુનિયાને પીડી રહ્યાં છે તેમાંનાં મુખ્ય ત્રીણે પ્રમાણે છે:

૧. બેકારી;

૨. કુશલિયત અને જૂખમરો;

૩. મૃત્યુની આંકણી માનવસુખના માપથી નહિ પણ નાણાંના માપથી;

૪. છવન માટે આવશ્યક વસ્તુઓના ઉત્પાદનને બોગે ઓછી જરૂરિયાતની વસ્તુઓનું વધારાપડતું ઉત્પાદન;

૫. સદા તથા બખરની દરીદ્રાર્થને કારણે ઉપયોગી વસ્તુઓનો વિનાશ અને બગાડ;

૬. હુતરઉલ્લોમમાં પછાત દેશોની ચૂમ અને ત્યાંના લોકોના બેદાશ; અને

૭. પ્રજાનો ખરડો ભાંગી નાંખે એવો ઉત્તરોત્તર વધતો જતો લશ્કરી ખર્ચનો ખોળો.

દરેક મૂડીદાર દેશને ચૂસવા માટે વસાહતરૂપી કેરીઓ જોઈએ છે અને તે માટે તેઓ અંદરઅંદર લડવા સદા મનજ રહે છે. એક દેશ લશ્કર વધારે એટલે બીજાને વધારે કરવો જ પડે. આ દરીદ્રાર્થ કયાં જઈ અટકશે એ કહી શકાય એમ નથી. જનપાન ચીનનો મુલક દબાવવા તાકે અને ઘટલી એજિપ્તીનિયાને ઓઢિયાં કરી જવાનો બેન રચે, એવું એવું તો ગાડ્યાં જ કરે છે. તેમાંથી આખી દુનિયામાં યુદ્ધનો દાવાનળ રમે ત્યારે સળગી જઈ એવો ભય છે

આ બધાં દુઃખ અને ત્રાસમાંથી દુનિયા તો જ બચે ને આખી સમાજરચના તદ્દન નવા જ ધોરણ ઉપર થાય. આજે તેની બે યોજનાઓ અથવા કાર્યક્રમો જગત આગળ રજૂ થયેલા

છે એક ગણિયામા સામ્યવાદીઓનો અને બીજો આપણા દેશમા ગાંધીજીનો સરનામ પાસે જેટલી મતા અને સાધનો હોઈ શકે તે બધાને બંને એ કાર્યક્રમ ગણિયામા આજે ચાલી રહ્યો છે, અને તેથી આખા જગતનું ધ્યાન તેની તરફ ખેંચાયુ છે આપણા દેશમા મગ્દાગની મતા અને સાધનો જેટલો અનગાય નાખી શકે તેટલા અનગાયની મામે એ કાર્યક્રમનો અમલ કરાવેનો પ્રયત્ન ચાલી રહ્યો છે એટલે આપણે ધ્યાન ખેંચાય એના પરિણામો આજે નથી બતાવી શકના છતાં એ કાર્યક્રમમા રહેલી શક્યતા જોઈ શકનાગ વિચારવાન લોકોનું ધ્યાન તો તેના તરફ ખેંચાયુ જ છે એ બંને કાર્યક્રમોનું તુલનાત્મક વિવેચન કરવાનો આ લેખનો હેતુ છે

સામ્યવાદ તેમજ સર્વોદય એ બંને કાર્યક્રમો અતિમ ધ્યેયની આગતમા બહુ મગતા છે બંને કાર્યક્રમો માણુમગતની મુક્તિ અને સુખમંતોષ વાછે છે આજે દુનિવામા જોવામા આવતી મામાનિક તેમજ આર્થિક વિપમતા, અન્માય અને જુનમ બંને કાર્યક્રમો નાખૂં જી નાખરા છૂટે છે દરેકદરેક ઓપુરુષે નિષ્કાર્યક્રમ કામ કરવું જોઈએ એમ બંને કાર્યક્રમ માગે છે જે કામ ન કરે તેને ખાવાનો અધિકાર ન હોય અને જે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કામ કરા તૈવાગ હોય તેને મારી રીને પોતાનો જીવનનિર્વાહ ચાલે એટલું તો જોવામા જોણુ મગવું જ જોઈએ, એમ બંને કાર્યક્રમ છૂટે છે

મમાજમાથી જીવનીચના બેદ દુઃ માય, કોર્ડને પણ પોતાની પ્રગતિ અને વિકાસ કરવામા કોર્ડ પણ જનની અટનાવન ન હોય, ગૌને આગળ વધરાની મગ્ગી તકો મળે અને મૌને મગ્ગો અવકાશ હોય, એ બંને કાર્યક્રમનું ધ્યેય છે અર્દોનદો કરવામા આવના યામચીતક સુધાગથી જોમાથી એક કાર્યક્રમને મનોગ

ચાય એમ નથી. બંને કાર્યક્રમો વિરુદ્ધકારી છે; ચાલતી આવેલી રૂઢિઓ, વિચારો તથા પ્રતિષ્ઠાઓનું મૂળમાંથી ગ્રાસન કરી સમાજની નવરચના કરવાનો પ્રયત્ન બંને કાર્યક્રમ કરી રહ્યા છે. કરોડો દલિન અને પીડિત લોકોની મંદકો વર્ષો મયાં જ્યારે રહેલી અભિલાષાઓ અને આકાંક્ષાઓને બંને કાર્યક્રમોએ મોકળી કરી છે. આમવર્ગને પોતામાં રહેલી શક્તિનો પરિચય થયો છે, એ શક્તિ તેઓ અનુભવવા લાગ્યા છે, અને તેમનો આત્મવિશ્વાસ વધ્યો છે. બંને કાર્યક્રમના પ્રમુખ આગેવાનો ગાંધીજી, લેનિન, દ્રોહરૂપી તથા સ્ટેલિન અતિશય ઉદ્ધમી અને માહું જીવન ગાળનારા છે. તેમણે આમવર્ગ સાથે એકતા સાધીને તેમનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ સંપાદન કર્યો છે. તેથી જ આજે આ બંને કાર્યક્રમમાં આવડતુ જોઈતું મળી રહ્યું છે અને લોકો તેના પ્રત્યે આશાની મીટ માંડી રહ્યા છે.

પરંતુ સાધનોની બાબતમાં આ બે કાર્યક્રમોમાં ધણો મોટો ફરક છે, અને તેને લીધે વિષયોમાં અને નવીન ગમ્માજરચનાની કલ્પનામાં પણ બંને કાર્યક્રમોમાં મોટો ફેર પડી ગયો છે.

નવીન ગમ્માજરચનાની રચાપના કરવા માટે માન્યવાદ હિંમા-મય વિસ્ફોટને અનિવાર્ય ગણે છે. અત્યારની મરકારોના આખા તંત્રનો દારીસચાર મૂઠીદાર વર્ગના હાથમાં છે. અને એ મૂઠીદાર વર્ગના હિતનું સરક્ષણ કરવા દરેક મરકારનું લક્ષ્યર અડેપડે તૈયાર છે. તેની સામે બધારણપૂર્વકના કહેવાય છે એવા પ્રયાસોથી નવીન ગમ્માજરચના અમલમાં આવી જ ન શકે. આપુ મરકારના લક્ષ્યરી બળનો મામનો ક્યાં વિના કોઈ પણ વિશ્વરક્ષાગી પક્ષ ગળતમત્તા કબજે ન કરી શકે, અને સત્તા મેળવ્યા પછી પણ રાત્રત્યતત્રનું જૂનું સ્વરૂપ જો કાપમ રહે—એટલે કે અત્યારનાં કહેવાનાં પ્રખતંત્રોમાં ચાલે છે તેમ પાર્લમેન્ટની નવી ચૂંટણી થાય અને નવા ચુંટાયેલા

સભ્યો માગત ગન્યમગ્લાજ ચલાવનામા આવે—તો કોઈ પણ વિપ્લવ અમલમા ન લાવી શકાય કારણ વિપ્લવના સિદ્ધાન્તો આખો મમાજ મગજ ન હોય એટલે ચૂટણીમા વિપ્લવકારીઓ કગતા મૂડી રે। અને ઉપનકિયા સુધાગકો જ કાવી ગય માટે જો નિ ન કરીને નવીન મામ્યવાદીની મમાજગ્યના સ્થાપવી હોય તો જૂના ગન્યતત્રને જડનૂળમાથી ઉખેડી નાખી સામ્યવાદી સિદ્ધાન્તથી ગગાયેના એવા સગકિત પક્ષે બધી ગન્યસત્તા હસ્તગત કરવી જોઈએ સાર્વનિક મતાધિદાગ, દેશના તમામ મતદારે। મારફત પાલમેનના મજ્યોની ચૂટણી, જેને સીધી ચૂટણી (direct election) કહેવામા આવે છે, એ બધા આનામધારી પ્રગતત્રના ધર્તિગે છે તેના મોહમા ન મપગતા માન્યવાદી પક્ષની મર મુખત્યારી ચનાવમા આવે તો જ વિપ્લવ ટકી રહે અને સફળ થાય આ જનના ગન્યતત્રને તેઓ મજૂરવર્ગની મરમુખત્યારી (Dictatorship of the Proletariat) કદ છે જેઓ મામ્યવાદી હોય તેઓ જ મજૂરવર્ગમા ગણાય અને રાજકારી સત્તા તેમના જ હાથમા હોય મજૂર હોવા છતાં જો ખાનગી મિનકતમા માનના હોય અને ભવિષ્યમા જતે મજૂરી યાં વિના ખીજની મજૂરી ઉપર જીવરાની આશા રાખતા હોય તે મજૂરવર્ગના (પ્રોનેરિયે) ન કહેવાય મૂડીકાર અથવા ભદ્રલોક વર્ગના હોવા છતાં જેમના વિચારો બદલાઈ ગયા હોય જેઓ સામ્યવાદી થયા હોય અો એ ધોરણે જીવન ગાગવા તૈયાર હોય તેઓ મજૂરવર્ગના એટલે કે 'પ્રોનેરિયેટ' કહેવાય નવા સામ્યવાદી મમાજમા બધા જ પ્રોનેરિયેટ હોવા જોઈએ જનમહેનત દયા વિના મૂડીના બ્યાન ઉપર જમીનની માથ ઉપર કે ખીજ કોઈ યુક્તિપ્રયુક્તિ કરીને ખીજની મજૂરીનો વાજ લઈ જીવન ગુજગનાગ વર્ગ તે 'જુડના' આપણે તે ર્ગ માટે ભદ્રલોક સજ્ઞ નાપરીયુ મામ્ય-

વાદીઓની માન્યતા પ્રમાણે આજે આખા જનસમાજમાં બે વર્ગ પડી ગયા છે : એક ખાનગી મિલકત તથા વ્યક્તિગત માલકીહક ધારણ કરનારો અથવા કરવામાં માનનારો તેમજ તેના બંને ખીન્નઓની મજૂરીનો લાભ ઉઠાવનારો અથવા ઉઠાવવામાં માનનારો મૂડીદાર અથવા ભદ્રલોકનો (ભુખર્વા) વર્ગ; અને બીજો, ખાનગી મિલકત તથા વૈયક્તિક માલકીહક ધારણ નહિ કરવામાં અને દરેક સ્ત્રીપુરુષે કોઈ ને કોઈ પ્રકારની મમાળેપયોગી મજૂરી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કરતી જ જોડે એ એવું માનનારો મજૂરવર્ગ (પ્રોલેટરિયેટ) ભદ્રવર્ગના લોકો આજે પોતપોતાની શક્તિ અને આવડત પ્રમાણે મજૂરવર્ગને ચૂસી રહ્યા છે, એટલે આ બે વર્ગને ચૂમનાર અને ચુસનાર એ નામો પણ આપી શકાય બંને વર્ગના સ્વાર્થ એક બીજાની વિરોધી હોઈ આ બે વર્ગ વચ્ચે હમેશાં તત્પરેઅત્પરે ધર્ષણ ચાલ્યા જ કરે છે મજૂરવર્ગને પોતાની સ્થિતિનું અગત્યર ભાન કરાવતું, તેને પોતાના વર્ગનો અભિમાની (class-conscious) બનાવવો અને ભદ્રવર્ગ સામે લડવા તેને પ્રેરિત કરવો એ સામ્યવાદીઓનો એક લક્ષ્ય છે અને તેઓ વર્ગયુદ્ધ (class-war) કહે છે આમ તો આજે સમાજમાં અનેક વર્ગો જોવામાં આવે છે તે મધ્ય ક્ષેત્રના ધનને જ ધારણે પકડવા નથી હોતા વિદ્યા તથા મજાગિતા, કુળ, યાત્રિ, સત્તા, એમ અનેક ધોરણે વર્ગો પડે છે પણ એ બધાની પાછળ અર્થ જ કાઢાય છે એમ સામ્યવાદીઓનું માનવું છે. એટલે જોયો 'પ્રોલેટરિયેટ' ન મધ્ય તત્વ તે તમામની માથે યુદ્ધ પુકારી તેમનો નાશ કરી નાખવો જોઈએ. એક 'પ્રોલેટરિયેટ' વર્ગ જ જગતમાં રહે, આખો જનમમાજ વર્ગહીન (class-less) મધ્ય તત્વ એવી મમાજની અંતિમ સ્થિતિ તેઓ કહે છે આ વર્ગયુદ્ધમાં હિંમતે તેઓ અનિવાર્ય માને છે ચાલુ મુકાગને ઉધવાવી પાડી રાત્ત-

સત્તા હસ્તગત કરવી એ તો કાર્યની શરૂઆત છે. પછી એ સત્તાને બળે મૂડીદાર અથવા હૃદયવર્ગના નિકંદનનું સત્ર મંડાય છે. તેમાં પ્રેમ, દયા વગેરે હૃદયમાનસમાં પોષાતી કામળ લાગણીઓથી દોરવાનું એ નિર્બળતા છે. સામ્યવાદીઓ કહે છે કે અમે કંઈ હિંસાના ઉપામક નથી. જ્યાં હિંમા વિના કામ મરતું હોય ત્યાં અમે હિંમા ન જ કરીએ. અને આજે મૂડીશાહી સમાજમાં જે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ હિંસા ચાલી રહી છે તેના કગ્ગનાં અમારી હિંસા તો એકવારની અને પ્રમાણમાં ઓછી છે મૂડીશાહીનો નાશ થયા પછી સમાજ મુક્ત થશે. પછી બળજબરીની જરૂર નહિ રહે એટલે હિંમા આપોઆપ નાબૂદ થશે.

સર્વોદયના એટલે કે ગાંધીજીના કાર્યક્રમમાં આખો મદાર અહિંસા પર છે. ઉચ્ચ અને શુદ્ધ સામ્યની સિદ્ધિ એટલા જ ઉચ્ચ, શુદ્ધ અને નિર્દોષ સાધન વિના શક્ય નથી. બળજબરી અને જુલમ કરીને શાન્તિ અને ન્યાયની આશા રાખવી ફાગટ છે હિંસાદારા પ્રાપ્ત કરેલું હિંસાદારા જ ટકી શકે. રાજ્યમત્તા વિપ્લવકારીઓના હાથમાં આવ્યા પછી પણ મશીનગનો, વિમાનો વગેરે લશ્કરી સરજામનો તથા લશ્કરનો કબજો તો અમુક થોડા માણસોના હાથમાં જ રહેવાનો. આખી પ્રજા કદી લશ્કર ઉપર કાબૂ ન ધરાવી શકે, તેમ તેની સામે હિંસાનો પ્રયોગ પણ ન કરી શકે. એટલે પ્રજા ઉપર લશ્કર અને પોલીસની સત્તા તો ચાલુ જ રહે. રશિયાના સામ્યવાદીઓ ભલે મજૂરવર્ગના હિતને અર્થે બધી પ્રવૃત્તિ ચલાવી ગયા હોય, પણ તેમની પ્રવૃત્તિ લશ્કરી અને પોલીસ બળથી જ ચાલી રહી છે. લશ્કરી અને પોલીસ બળથી જ સમાજ ઉપર તેઓ કાબૂ રાખી રહ્યા છે. આજે તેમની પ્રવૃત્તિ રશિયામાં તેમજ બીજા દેશોમાં ભય અને દ્વેષ ફેલાવી રહી છે. મૂડીશાહીના

નાશ પૂરતો જ અમે દિસાનો પ્રયોગ કરી લેવાના છીએ, એમ સામ્યવાદીઓ કહે છે. પણ આમ વર્ગની મુક્તિ એ બે ધોય હોય તો એ દલીલ કયાં કામની નથી. આજે આપણે મૂઢીશાહીના રૂપમાં છે તે કાલે જીવન રૂપમાં આવીને બેઠી રહે. જે નાનું સામ્યવાદી મંડળ આજે સત્તા હસ્તગત કરીને બેઠું છે તે મંડળના દિશ્વમાં કળજૂગ પેમે અને તેઓ સત્તા છોડે જ નહિ, તો બોડા તેમને શું કરી શકે? જૂની અમલદારશાહીને સ્થાને આ નવી અમલદારશાહી નીચે પ્રગળે ક્યહાવાનું રહે. બળજબરીના પાયા ઉપર રચાયેલા તંત્રને આધીન રહેતી પ્રજા કદી સાચુ સ્વાતંત્ર્ય અનુભવી શકતી નથી.

ગાંધીજીના કાર્યક્રમની શ્રેષ્ઠતા એ છે કે તેમાં સરકારનું પૂર્ણ સર્વોપરિત્ય કદી સ્વીકારવામાં આવતું નથી, પછી એ સરકાર સ્વદેશી હો કે પરદેશી, સામ્યવાદી હો કે મૂઢીવાદી. સરકાર એ જેવડે મનુષ્યે ઉપજાવેલી વસ્તુ છે, અને તેના કાર્ય ન્યાયે અન્યાયી હોય ત્યારે તેનો મર્યાદા ભંગ કરવાનો હરકોઈ માણસનો દર છે, એટલું જ નહિ પણ તેની ફરજ છે. કોઈ પણ પ્રકારના અધર્મ કે અન્યાયનો અદ્વિમત્ પ્રતિકાર કરવાની રીત પ્રગળે શિખવાડીને સ્વાતંત્ર્યમિદિને. એક ઉત્તમ માર્ગ તેમણે જગતને બતાવ્યો છે. આજે જે દેશો ચતત કહેવાય છે તે દેશોમાં આખી પ્રજા કોઈ સ્વતંત્ર નથી. પણ ગાંધીજીનું આ શ્રદ્ધ એવું છે કે તેનો ઉપયોગ બાળક તેમજ ટદ્, સ્ત્રી તેમજ પુરુષ, બાણેશ તેમજ અબણ સૌ કોઈ કરી શકે છે, અને પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય બોગવી શકે છે. મનુષ્યની ધર્મબુદ્ધિ (conscience) ના સ્વાતંત્ર્યને ગાંધીજી અમૂલ્ય વસ્તુ ગણે છે અને કોઈ પણ પાર્શ્વિક લાભ ખાતર તે ગુમાવવાની તેઓ ના પાડે છે. મરકારની મત્તા અમુક દર સુધી ગાંધીજી કમ્પ્રોમિસ નેવાર થાય, પણ ત્યાં ધર્મનો કે સિદ્ધાંતનો પ્રશ્ન આવે

ત્યાં રજ પણ નમણ મૂકવા તેઓ નૈયાગ નથી હગડાઈ પ્રકારની દમદાટી, જખગદસ્તી, શરીરખજ કે હિંમનો તેઓ મરૂં રીતે અને સર્વ પ્રકારે નિષેધ કરે છે

સામ્યવાદીઓને મનુષ્યસ્વભાવ ઉપર કે તેની ધર્મભુદ્ધિ ઉપર વિશ્વાસ નથી. ધનિક અને માલિકમા ધર્મભુદ્ધિ હોય જ નહિ અને પ્રમટી જ ન શકે, એ તેઓએ ગૃહીત કરી લીધું છે ધર્મ જેવી ચીજ જ તેઓ માનતા નથી તેને તો તેઓ એક કેદ ગણે છે. અને તેથી જ લશ્કરી બળરાગી બાલ મત્તાના મર્નાપગિત્વનો તેઓ આમદ રાખે છે

ચીને મોજા દેશોની માફક લશ્કરી દિગ્વિજયો નથી કર્યા, એટલું જ નહિ પણ તેના ઉપર અનેક લશ્કરી આક્રમણો થયાં છે. આપણો દેશ તો ઘણાં વર્ષોથી ગળકીય પરાધીનતામાં પણ પડ્યો છે. છતાં આપણા ઉપર આક્રમણ કરનારા દેશોની સંસ્કૃતિ પણ નામશેષ થઈ ગઈ છે, ત્યારે આપણી સંસ્કૃતિ ટકી ગઈ છે કારણ આપણે ત્યાં તેનું મૂળ શરીરબળ ઉપર નહિ પણ આત્મબળ ઉપર થયેલું છે.

માધનતા ભેદપૂર્વકે બન્ને કાર્યક્રમમાં એક મહત્ત્વનો ભેદ એ પડે છે કે રાજ્યસત્તા હાથમાં આવે ત્યાં સુધી સામ્યવાદી કાર્યક્રમનો અમલ મિલકુલ જ થઈ શકતો નથી તેઓ જે આર્થિક ફેરફારો કરવા ધારે છે તેની શરૂઆત પણ રાજ્યસત્તા વિના થઈ શકે એમ નથી રશિયામાં રાજ્યસત્તા હસ્તગત કરવાની અનુકૂળ તક મળી ગઈ એ જુદી વાત છે, પણ બીજા દેશોમાં તો આને સામ્યવાદીઓને માર્ગ માર્ગ દરેક પડે છે પોતાને ઉચ્છાવી પાડવાના કાંઈ પણ કાર્યક્રમને—પછી તે દિમાચય લેવા કે અદિમા-મય—મગ્દોર ચાલવા દેવાનું ન દેખે પણ અદિમામય કાર્યક્રમની ખૂબી એ છે કે ગમે તેવી પ્રખ્યાત મગ્દોર પણ તેને રોકી શકતી નથી ત્યારે ગઈ લડતમાં આપણે કેમ ન ફાળ્યા એ પ્રશ્ન વાચકોને જરૂર થશે પણ આપણી એ વડત મત્ત અને શુદ્ધ અહિંસાને પાઠેથી બિતરી ગઈ તે જ તેની નિષ્ફળતાનું મોટામાં મોટું કારણ છે છતાં અત્યારે પણ આપણે આપણું ગ્વનાત્મક કાર્ય કરીને પ્રગતી સક્તિ કેળવી શકીએ છીએ ત્યારે સામ્યવાદી કાર્યક્રમમાં તો જેમ પ્રજા વધારે દબાડશે, વધારે સુખાસી, અને વધારે પીડાને એમ વધારે અકળાશે, અને છેવટે માગી થશે એવી નિયતિ ઉપર આધાર મળીને એમણે પડે છે મત્તા હાથમાં આવે ત્યાં સુધી માત્ર વાતો અને ભાષણો અને મોજનાઓ જ ફેરવાની ગદે છે જેને ‘ઓર્ગેનાઈઝ’ કરવું એમ કહેવામાં આવે છે, એ મિત્રાપ ગીળે કાર્યક્રમ હોતો નથી.

અને 'ઓર્ગેનાઈઝ' કંવામા ઉશ્કેરણી મિનાય દ્યુજ ધર્મ શકતુ નથી. અને તે પણ એવુ છૂપી ગેતે અથવા બીજી મ્શી પ્રવૃત્તિના ઝોદા નીચે કંવાનું હોય છે કે મૂળ પ્રવૃત્તિ ઘણીવાર બુવાઈ જાય છે અને મુમ રહેવુ એ જ મુખ્ય પ્રવૃત્તિ બની જાય છે

ગાંધીજીના કાર્યક્રમમાં રાજ્યસત્તા હસ્તગત કર્યા પહેલાં પણ ગાંધીજી અને આર્થિક રચનાત્મક કાર્ય કરી શકાય કે લોકો પોતાના જ પુરવાર્યથી તથા સ્વાવલંબનથી ધણુ કંઈ શકે એમ છે માં કુદુમ અથવા ગામ પોતાની જરૂરિયાતોપૂરતું સ્વાવલંબી ધર્મ જાય તો અત્યારના મૂડીદારી વેપાઉદ્યોગ માગ્દત આતતી ચૂમમાથી ધણે દરજ્જે તે બચી જઈ શકે ગાંધીજીના ખાદીના તથા ગ્રામઉદ્યોગના કાર્યક્રમમાં એ જ પરતુ રહેલી માકર્સ કહે છે કે રાજદારી સ્વાતંત્ર્ય ધણે દરજ્જે આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય ઉપર આધાર રાખે છે આર્થિક સ્વાતંત્ર્યમાંથી જ રાજદારી સ્વાતંત્ર્ય નિષ્પન્ન થાય છે એ જોતા તો રાજ્યસત્તા હસ્તગત કંવા કેવળ શરીરમળ ઉપર આધાર રાખવાને બદલે ઉદ્યમ અને સ્વાવલંબનદ્વારા પ્રજાની આર્થિક અને નૈનિક શક્તિ વધારવાનો ગાંધીજીનો ગાયક્રમ વધારે મહત્વનો ગણાય તેમના કાર્યક્રમમાં માણસને પોતાની સ્થિતિતુ જ્ઞાન થાય કે તત્ત જ તે મુધારવા માટે પોતે પ્રત્યક્ષ કાર્ય કંવા મૂડી શકે છે, અને તેમ કરતા તે પોતાની શક્તિ વધારતો જાય છે આગક કે વૃદ્ધ, પુરુષ કે સ્ત્રી, તનગર કે ગરીબ મરેરી કે ગ્રામવાસી, લલોલો કે અભણુ સૌ માં મર્મ ને કાર્મ કરી શકે છે પ્રજા જોટલી શક્તિ વધારતી જાય તેટલુ સ્વરાજ્ય ભોગવતી થતી જાય છે વળી જ્યારે રાજદારી સ્વગજ્ય સ્થપાય ત્યારે પણ આ રચનાત્મક પ્રવૃત્તિમાં મળેલી તાલીમને લીધે પોતાના પ્રતિનિધિઓ ઉપર યોગ્ય અકુરા ગમ્પવાની સકિત પ્રજામાં આવી ગઈ હોય છે

મામ્યવાદીઓનો દાવો એવો છે અથવા તેઓ એવુ પોય

આપણી પ્રગતિએ પોતાની મામાનિક સ્વતંત્રતા માયવી રાખી હતી. આ અંગ્રેજ સરકારે જ આપણી એ પ્રાણુશક્તિ, આપણી એ સ્વતંત્રતા ઉપર પ્રહાર કર્યો છે. પ્રગતિની એ ધવાયેલી પ્રાણુશક્તિમા નવજીવનનો મચાર કરી ગાંધીજી સાચું પ્રગતસ્વાતંત્ર્ય સિદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે.

આપણી જરૂરિયાતની તમામ વસ્તુઓનું ઉત્પાદન અને તેટલું યંત્રો અને કારખાનાં મારફત કરવું એ સામ્યવાદી કાર્યક્રમનું એક મહત્ત્વનું અંગ છે. અત્યારની મૂડીસાહીમાં એક નાનો વર્ગ ઉત્પત્તિનાં સાધનોનો કબજો કરી બેઠો છે અને એ વર્ગ સમાજને ઉપયોગી વસ્તુઓ પૂરી પાડવાની તેમથી નહિ, પણ નફા કરવાની દૃષ્ટિથી પોતાનાં કારખાનાં ચલાવે છે. યંત્રોની જેમજેમ નવી શોધો થતી જાય છે, તેમતેમ બેકારી વધતી જાય છે. વળી એ બધાં યંત્રો જેમને કબજો છે એ વર્ગ પોતાના કબજાનાં જોરે ગરીબ વર્ગને ચૂસે છે, તેથી ગરીબાર્થ અને બૂખમરો પણ વધે જાય છે. સામ્યવાદીઓનું કહેવું એ છે કે આ યંત્રો અને કારખાનાં એ જાતે કાંઈ ખરાબ વસ્તુ નથી. તેનો દુરુપયોગ, તેની માલકી-દ્વારા થતું આમવર્ગનું શોષણ, એ અત્યારની ગરીબાર્થ, બેકારી તથા બૂખમરનું તો કારણ છે. ઉત્પત્તિનાં તમામ સાધનો જો આખા સમાજની માલકીનાં કરી નાખવામાં આવે, તો તેમાંથી નફાનું તત્ત્વ નાબૂદ થઈ જાય અને સમાજની જરૂરિયાત પૂરી પાડવાનું તત્ત્વ જ રહે. પછી તમામ ઉત્પાદન નિયંત્રિત થઈ શકે એટલે કે સમાજને જોઈતી હોય તેટલી જ વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે. અત્યારે ખાનગી ઉત્પાદકો વચ્ચે જે દરીદ્રાર્થ ચાલે છે તે દરીદ્રાર્થ પછી રહે જ નહિ. વળી સમાજમાં દરેકને તેની શક્તિ પ્રમાણે કામ આપવાની તથા તેની જરૂરિયાતો જેટલું મેળવી આપવાની

વ્યવસ્થા પણ મમાજ તરફથી જ થાય. એટલે બેકારી તો હોય જ નહિ. જે કામ કરવા તૈયાર હોય તેને ખાવાનું મળી જ રહે. વળી યત્રો અને વરાળ તથા વીજળી જેવી ભૌતિક શક્તિઓદ્વારા કામ લેવાને લીધે માનવગત ઉપરથી અમનો એક મોટો બોજો ઊતરી જાય, અને ઉત્પાદન ઝડપથી થાય. એટલે લોકોને ઓછા કલાક કામ કરવું પડે. દરેકને પુષ્કળ નવરાસ મળે, જેનો ઉપયોગ તે પોતાની સન્કારિતા વધારવામાં તથા શોખના કામ કરવામાં કરી શકે. આ કાર્યક્રમ પ્રમાણે આખા ગણિયાને કારખાનાં-મય કરી નાખવાની—ખેતી સુદ્ધાં યત્રોદ્વારા કરવાની—જગ્નરદસ્ત પ્રવૃત્તિ અત્યાગે ચાલી રહી છે, જેને પરિણામે ત્યાં એક નવી જ સંસ્કૃતિ નિર્માણ થઈ રહી છે.

ગાંધીજી યત્રના દુરમત તો નથી જ. તેમનો વાધો યત્રો સામે નહિ પણ યત્રોની ષેષજા સામે છે. વૈજ્ઞાનિક અને યાત્રિક અંગોધનો એ ખાનગી લોભ અને નફાના માધન ન હોવા જોઈએ. અમનો જ્યાંવ અમુક વર્ષ માટે નહિ પણ આખી માનવગતિને માટે થવો જોઈએ, એ બાબતમાં મામ્ય-વાદીઓ અને તેઓ મળતા થાય છે. પરંતુ ગાંધીજી અતિશય ખર્ચાળ અને મોટા પાયા ઉપર જ ચાલી શકે એવા યત્રો ઉપર અર્પણ મૂકવા માગે છે. યત્રનો વિચાર કરતી વખતે ઉત્પાદનનો નહિ પણ માણુમનો વિચાર પ્રધાન હોવો જોઈએ, એ તેમનું કહેતું છે. વપરાશને અભાવે માણુમના અંગે જૂઠાં પડી જાય, એવાં યત્રો માટે તેમનો વિરોધ છે. જે યત્રો માણુમ તથા તેણે કામ માટે પાલેલાં પશુઓને કામવિનાના અને પરિણામે સુજરાનનાં સાધનો વિનાનાં બનાવી મૂકે એવાં હોય તેમને તેઓ અનિષ્ટ ગણે છે. પરંતુ જે યત્રો માણુમને કે તેણે પાલેલાં પશુ-ઓનો ગળાઉપરવટનો અમ ઓછો કરવાની દષ્ટિએ અથવા તેમનો

મમય બચાવવાની દૃષ્ટિએ જ યોગ્યતા હોય તેને તેઓ મામાન્યપણે ધૃષ્ટ ગણે છે. આવાં યંત્રો બનાવવા માટે મોટાં કારખાનાંની જરૂર પડે તો એવાં કારખાનાં બાંધે હોય, પણ તેના ઉપર આખા સમાજની માલકી હોવી જોઈએ. યત્ર વિશે ગાંધીજીના વિચારોનો આ માર કહી શકાય. પરંતુ મુદ્દાની વાત તો એ છે કે આપણા દેશની અત્યારની પરિસ્થિતિમાં દેશને યમમય અને કારખાનાંમય કરી નાખવાનો પ્રશ્ન વ્યવહારના ક્ષેત્રની બહારનો છે. અત્યારે તો આપણે જેટલાં યંત્રો આપણા દેશમાં દાખલ કરીએ એટલા વધારે મુશ્કેલીઓ અને વધારે પ્રાધીન બનીએ એવી પરિસ્થિતિ છે. વળી રશિયામાં જખરદસ્તીથી યંત્રો દાખલ કરવાની જેવી પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે તેવી પ્રવૃત્તિ આપણી ખામે સત્તા હોય તોપણ ગાંધીજીની કાર્યપદ્ધતિ અને સર્વોદયના સિદ્ધાન્તોને અનિષ્ટ છે. ગાંધીજી તો એમ જ કહે છે કે ખેતી તેમજ બીજા ઉદ્યોગધંધામાં માણસના હાથખગનો ઉપયોગ જ્યાં સુધી થઈ શકે તેમ હોય ત્યાં સુધી યંત્રો દાખલ ન કરવા. ફરજિયાત અર્થબેકારી એ આપણા દેશનો વિકટમાં વિકટ કાયડો છે. યંત્રોના આક્રમણને લીધે માણસની માથે તેણે પાળેલાં પશુઓ પણ બેકાર પડવા લાગ્યાં છે. એટલે જ્યાં સુધી અપાર માનવશક્તિ અને પશુશક્તિ આપણા દેશમાં કામચલાવની પડી રહી છે ત્યાં સુધી ભૌતિક શક્તિ દાખલ કરી યંત્રો ચલાવવાનો વિચાર આપણે માટે બેહદો છે. આ ઉપરાંત માણસ જનમહેનત કરે તો તેથી તેનું કલાકૌશલ્ય વધે, બૌદ્ધિક વિકાસ વિશેષ થાય, અને કામભાથી આનંદ અને સમાધાન વધારે મળે, એ વસ્તુ તો છે જ. એટલે અર્પાદિત ક્ષેત્રમાં યંત્રોનો સ્વીકાર કરી બર્ધને ગાંધીજીનો ઝોક તો નાનાનાના ગૃહઉદ્યોગો અને ગ્રામઉદ્યોગો ઉપર જ રહે છે. વિજ્ઞાન તથા યત્રવિદ્યામાં આજે જે પ્રગતિ થઈ છે તેનો લાભ આપણા ગૃહ-

ઉદ્યોગો તથા ગ્રામઉદ્યોગોનાં સાધન સુધારવામાં લેવાય તેટલો તો લેવો જ જોઈએ.

જૂના અર્થસાસ્ત્રીઓની માફક સામ્યવાદીઓ પણ માને છે કે જરૂરિયાતો અને સુખસમગવડનાં સાધનો વધાર્યે જવાં એ સંસ્કૃતિનું એક લક્ષણ છે. જોકે આ બાબતમાં સામ્યવાદીઓની વિશેષતા એ છે કે એ સાધનો મનુષ્યમાત્રને ઉપલબ્ધ હોય એવી અર્થવ્યવસ્થા તેઓ કરવા ધારે છે. પરંતુ લોકો આગળ સુખ-સમગવડો વધાર્યે જ જવાનું ખોટું રાખવામાં આવે તો તેનો ખારો ક્યાં આવશે અને ક્યારે મંતોય કે તૂમિ થશે, એ નક્કી કરવું બહુ મુશ્કેલ છે. દુન્યવી સુખમગવડો એ જ કંઈ માનવપુરુષાર્થનું અંતિમ ખોય નથી.

મરોંદપતો કાર્યક્રમ ધંત્રાની માફક જરૂરિયાતોની પણ મર્યાદા આંકવાનું કહે છે જીવન કષ્ટમય ન હોવું જોઈએ અને તે માટે અમુક હદ સુધી જરૂરિયાતો વધારવી જ જોઈએ. ઉદાહરણ્ય, અત્યારે આપણા દેશમાં ગહેણીનું જે ધોરણ છે તે ધોરણ તો ઠીક જિનું કરવું જ જોઈએ. પણ જરૂરિયાતો અમર્યાદ વધાર્યે જ જવી અને તે માટે ઉત્પાદનની પાછળ મક્કા જ રહેવું, એ ગાંધીજીને કષ્ટ નથી. આપણે જીવન બને તેટલું સાદું—સાદુ એટલે કષ્ટમય નહિ—કરી નાખીએ તો અત્યારનાં ધણાંખરાં અનિષ્ટોમાંથી સહેજે બચી જવાય તેમ છે. ગાંધીજીના સ્વદેશીધર્મેનું વિવરણ અહીં કરવાની જરૂર નથી. ગ્રામઉદ્યોગ અને સાદું જીવન એ તેનાં મહત્ત્વના લક્ષણ છે. એ ધર્મના પાલનથી અત્યારે જે આપાત-નિકામના વેપારની મોટે કાગે અનાવશ્યક અને નિરર્થક વૃદ્ધિ થઈ છે, તથા જે વેપારે દેશદેસ વચ્ચે લડાઈનું સ્વરૂપ પકડ્યું છે, તે વેપાર—એટલે કે મધડાનું મોટું કાગણું—દુનિયામાંથી આપોઆપ નાબૂદ થઈ આવે છે.

હવે આપણે ખાનગી માલકીદમ્નો વિચાર કરી લઈશું. અત્યારે સામ્યવાદીઓ ઉત્પત્તિના મુખ્ય સાધનો જેના કે જમીન, ખાણો, જંગલો, કારખાના એ સમાજની માલકીના કરી જ રહ્યા છે પણ તે મિત્રાવના બીજા ખાનગી માલકીદમ્નો પણ તેઓ નાબૂદ કરવા ઇચ્છે છે. કારણ ખાનગી માલકીદમ્ને બન જ માણસ બીજા ઉપર મત્તા ચલાવી શકે છે તથા બીજાની મનુશીને ગેરવાબ લઈ શકે છે. માણસ પાસે ધણો માલમિનકત હોય તો પોતાને વાપરવા જેટલી રાખી બીજા ઉપરથી તેણે માલકીદમ્ છોડી દેવો જોઈએ. માણસ પાસે ધણા ઘર હોય તો વાપરવા-જોગ ઘર જ તે રાખી શકે બીજા ઘર બાડે ન આપી શકે તેનો કબજો પણ તેણે છોડી દેવો જોઈએ. નળી જે વાપરવા માટે રાખે તેના ઉપર પણ વાપરવા પૂરતો જ તેનો અધિભાગ હોય ત બીજાને જીવતા બક્ષિસ કે મગી ગયા પછી વારસામાં ન આપી શકે આ મધુ ગાંધીમત્તા દ્વારા કરવામાં આવે.

ગાંધીજી ખાનગી માલકીદમ્ને નાબૂદ કરવાનું નથી મહેતા, પણ તેના ઉપર મર્યાદા જરૂર મૂકવા ઇચ્છે છે. પોતાની પાસે જે મિલકત હોય તેનો માનિષ મમાજ તરફથી દરમી બને એન તેઓ કહે છે. એટલે માલકીના દમ્ની માથે તેના ઉપર માલકીની જવાબદારી પણ આવે છે. તત્ત્વન બે કાર્યક્રમમાં ફેર એટલે જ રહે છે કે સામ્યવાદીઓ જે મિનકતને નમાજની માલકીની નનાવી દે, તેનો વલીવટાગ સગમ તરફથી નીમે, ત્યારે ગાંધીજીના કાર્યક્રમમાં મમાજના દિનને અર્થે મિનકતનો ઉપયોગ કરવા માનિક પોને જ પોતાને દરમી અથવા વલીવટાગ નીમે. સામ્યવાદી કાર્યક્રમમાં વલીવટાગ પોતાની ફરજ બરાબર બળવે છે કે નહિ તે સગમ જુએ, ત્યારે ગાંધીજીના કાર્યક્રમમાં માનિષ-દરમી જે બરાબર ફરજ ન બળવે તો સમાજે તેનો માથે મત્તામદ.

કરવો પડે. ગાંધીજીના કાર્યક્રમમાં સત્તા લોકોની પાસે રહે છે અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેનો તે અમલ કરી શકે છે. સામ્યવાદી કાર્યક્રમમાં લોકોના પ્રતિનિધિ હોવાનો દાવો કરતી મરકાટના હાથમાં એ સત્તા રહે છે.

જોકે બીજી દૃષ્ટિએ જોઈએ તો ગાંધીજીનો કાર્યક્રમ સામ્યવાદી કાર્યક્રમ કરતાં સારો લાગે છે. ઉત્પત્તિનાં તમામ માધનો સમાજની માલકીનાં ધર્મ જાય એટલે તેની વ્યવસ્થા ચૂંટાયેલાં મંડળો કે માણસો દ્વારા થાય, બીજા બધા લોકોને તો પોતાને મોંપવામાં આવેલું કામ અથવા મજૂરી તેમની સૂચના પ્રમાણે કરવાની રહે. સામ્યવાદી સિદ્ધાંતો પ્રમાણે કોઈ જામની તમામ ખેતી મજિયારી કરી નાખવામાં આવી હોય તેનો આપણે વિચાર કરીએ. એ ખેતીની વ્યવસ્થા આખું ગામ એકઠું મળીને તો ન કરી શકે એટલે તેમણે તે મટિ કોઈ મંડળ નીમવું પડે. જમીન ક્યારે ખેડવી, તેમાં કેટલું ખાતર પૂરવું, તેમાં ક્યા ક્યા પાક વાવવા, ક્યાં ક્યાં ક્યારે નીંધવું, ગોડવું વગેરે એ મંડળ નક્કી કરે. જો પાણી પાવાનું હોય તોપણ ક્યારે પાણી પાવું એ પેલું મંડળ વિચારી લે. એટલે બીજાઓને તો ખાસ કશું વિચારવાનું જ ન રહે. ગાંધીજીના કાર્યક્રમમાં દરેક કામ કરનાર કુટુંબ પાસે ઉત્પત્તિનાં માધનો મોટે ભાગે પોતાની માલકીનાં જ હોય છે. એટલે ખેતી કરવાની હોય તો તેની બધી વિગતો અને જીલ્લો ઉછોમ કરવો હોય તો તેની બધી વિગતો—કાચો માલ ક્યાંથી આવવો, ક્યારે ખરીદવો, તેમાંથી શું શું બનાવવું, ક્યાં વેચવું એ બધું તેને વિચારવાનું રહે છે, અને એ બધાંમાં નફાનુકસાનની જવાબદારી પણ તેની જ રહે છે. આ રીતે કામ કરવાથી જે જવાબદારી અને ચોક્કસાઈનું લાભ રહે છે, જે વિચારશક્તિ ફેગવાય છે, વિવિધ વિષયોનું જે સામાન્ય જ્ઞાન મળી રહે છે, તે સોપેલું કામ

નિમિત્ત મમો રનાઝ મજૂરમા નથી આવતા કામ દ્વારા જે
મજૂરની મળી રત અને જીવનનો વિકાસ થાય એ મામલે કેવા
મજૂર બની જાય ત્યારે નથી ચર્ચા રાકતુ.

આત્મી સામે સામ્યવાદીઓ એ દલીલ જરૂર કરી રાકે છે કે
ગાંધીજીના કાર્યક્રમમાં દરેક માણસને વધારે લાભ મળે એવું પડશે
ત્યારે અમારા કાર્યક્રમમાં યત્નો અને જૈવિક શક્તિની મદદ હશે
એટલે સમાજની જરૂરિયાત જોટલી વસ્તુઓ થોડા કલાખના
કામમાંથી ઉતરત રી રાગ અને બધા લોકોને નવગણ વધારે
મળે તેનો ઉપયોગ તેઓ જીવનના વિગમ માટેની પ્રવૃત્તિઓ
મજૂરમાં રશે પણ નવગણનો સંદુપયોગ કરે એ ધાગવામાં
આવે છે એવી મહેલી વસ્તુ નથી આપણા મુશિક્ષિત ગણના
માણસો પોતાને મળતી નવગણનો કેવો ઉપયોગ કરે છે તે જો
બગમ તપાસવામાં આવે તો નવગણમાંથી જીવનના વિગમની
શરૂઆત કેટલી ઓછી છે તેનો ખ્યાલ આવે.

ગાંધીજી માનકીય નાખૂદ કરવાનું ક્રેતા નથી જતા તેમની
આખી અથગ્યવ થા જ એવી છે કે માલિકોને માટે ચૂમનાનું
દોન જ નથી ગહેતુ ગૃહઉદ્યોગ અને ગ્રામઉદ્યોગ બાગ ચાલતા
ઉત્પાદનમાં મૂડી અને મજૂરીના કલકાને માટે પાસ અવ રાશ
રહેનો નથી.

ગાંધીજીના જીવનમાં—જેને ગાંધીજીના સમાજની માલિકીના
હોલ—તથા જીવનના પ્રત્યે અગ ઉપર અકુશ ચનાવનાગ કેન્દ્રી
જૂત ગતાવાગી ગાંધીજીના કુટુંબમંરથા તૂટી જશે, ગેવે ગેવે
લય ગહે છે મામ્યનાદીગો ગહે છે કે અમે કુટુંબમંરથા તો
નાખનાનું ધરજના નથી પણ અમારી અર્થનવરથામાં કુટુંબમંરથા
ટકી રામો નરિ એમ અમને લાગે છે ખરુ અને તેનું અમને દુ ખ
પણ નથી પુરુ અને સ્ત્રી બજ માગનામાં અથવા બેનગમાં મામ

કરવા મળ્ય, બહેને પોતાના મોવિયેટ તરફથી આવવાનું મળે અને બાળકોની કેળવણીનો વ્યવસ્થા પણ મોવિયેટ હાથે લે માલગી માટે, ધણુ માટે અથવા નાની ઉમરના બાળકો માટે પણ ત્રીજા આશ્રમિનડત સંસ્થાની હોય નહિ, જાણુ તે બધાની જવાબદારી મરજારને માથે હોય—પછી કુટુંબમર્યાદાને ટકવાનું પ્રયોજન બહુ ઓછું ગહે છે અત્યારે રમિયામા વચ્ચે તથા છૂટાછેડા ફેરવે તે ખાતાનો ઓફિસમા જઈ જાય તથા પુરુષે પોતાની એ મુન્ડમની મજા જણાવવાથી થઈ શકે છે સમનમા જોડાયા મિલાનના જો પુરુષમંડળી બીજા દેશોમા ગેરઆગર અથવા નહિ ૫ ગણાવ છે એવું પણ ત્યાં નથી જતા તેથી ત્યાં દુગત્યાર આવે છે એમ માનવાનું કશું જ જાણુ નથી દુનિયાના દરેક મોટા સારંગમા મોટા મોટા વેસ્થાસા તે તે સહેરને કલકિત કરે છે, ત્યારે આજે મોરકોમાથી એ વસ્તુ નહન નાખુઈ થઈ ગઈ છે, અને એ ધરો કરતી જીઓને ખાસ તાનોમ આપી કામે નગાડનામા આવે છે

ગાંધીજીના ગાયકમમા કુટુંબમર્યાદાના મર્યાદા ઉપર ખાસ ભાર મૂકનામા આવે છે કુટુંબમર્યાદાનો મોટો મદસ્વનો ઉદ્દેશ બાળકોની કેળવણી એ છે પોતે જન્મ આપેન માળખેને જી તથા પુરુષ બન સાથે મળીને મારી રીતે ગમે તેમા જ કુટુંબની માર્થ તા છે બાળકોના ગવાગી વિમાન માટે પ્રમના સત્તાવરણની બહુ જ આવશ્યકતા છે તદ્દન નાના માળખેને ફેરવવા માટે નસગી કાલકામા આવ તથા તેથી થોડાં મોટી ઉમરના ગાયકમા માટે બાળકોના નયો કાલકામા આવ, પરંતુ તે કદી કુટુંબની ગ-જ ન મારી શકે ગમે તેવું ગાયકોય જ્ઞાન ધરાવનાગ શિક્ષકો માતાનું સ્થાન હાઈ શકે નહિ કુટુંબમા બાળકોને માનપિતાના પ્રમતી ને શીગી હામા મળે અને માનપિતાની કાળજી નીચે તેઓ નેની સાગી રીતે જોડગી શકે તેવી ઝીણી જાયા અને કાળજી 'નર્મની'

તથા બાળછાત્રાલયમાં લાવવાં લગભગ અશક્ય છે. આજનાં આપણાં કુટુંબોમાં આતું વાતાવરણ નથી જોવામાં આવતું તે આપણે તે સુધારીએ, પણ આટલાં વર્ષના સામાજિક પુરુષાર્થ પછી કુટુંબમંદચાતો જે વિકાસ થયો છે તેને તૂટી જવા દેવી અથવા તે તૂટી જાય એવી રચના જોવી કરવી તેથી દુનિયાને નુકસાન જ છે. જે સામાજિક સંસ્થાઓનો વિકાસ કુટુંબમાં થયો રાક્ય છે તે ‘નર્સરી’માં અને બાળછાત્રાલયમાં નહિ થઈ શકે.

અસે કાર્યક્રમોની સરખામણીનો સાર કાઢીએ તો જણાય છે કે સામ્યવાદી કાર્યક્રમ કાંઈક વિશેષ નિશ્ચિત સ્વરૂપનો છે, કારણ તેની યોજના બધી લશ્કરી હોય ગોઠવી દીધેલી છે. તેઓ લશ્કર તથા પોલીસ મારફત તેમજ સરકારી અંકુસવાળાં ગ્રેસ, રેડિયો, મિત્રોના વગેરે પ્રચારનાં સાધનો દ્વારા નવીન સમાજરચના જોવી કરવા માગે છે. બાહ્ય દબાણ હેઠળ તેમાં વિશેષ આધાર રહે છે. અને તેથી તેમાં બાહ્ય પરિવર્તન જાલદી થાય છે. ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિ આંતરિક પરિવર્તન કરવાની છે. તેમના કાર્યક્રમમાં બાહ્ય દબાણને માટે અવકાશ નથી. લોકોને નવી હોય વિચાર કરતા કરી મૂકવા એ તેમના કાર્યક્રમનું મુખ્ય અંગ છે. તેમની અપીલ કેવળ મજૂરવર્ગને, ખેડૂતવર્ગને અથવા દક્ષિતવર્ગને જ નથી પણ ધનિકો અને માલિકોને પણ છે. ધનિકો અને માલિકોનું તેઓ નિકંદન નથી ઇચ્છતા, પણ તેમનું હૃદયપરિવર્તન કરી તેમને અન્યાય અને જુલમ કરતા રોકે છે. વળી તેમના કાર્યક્રમ પ્રમાણે આખી અર્થરચના જ આપોઆપ એવી ગોઠવાય છે કે તેમાં અન્યાય અને જુલમ માટે અવકાશ રહેતો નથી. તેમાં સત્તાની અને ધનની પ્રતિષ્ઠાને બદલે સેવા અને જાતમહેનતની પ્રતિષ્ઠાની સ્થાપના થાય છે. આ બધા ફેરફારો આંતરિક હોઈ જેટલું મૂલ્ય-પરિવર્તન ગાંધીજીના કાર્યક્રમમાં થાય છે તેટલું મૂલ્યપરિવર્તન.

સામ્યવાદી કાર્યક્રમમાં નથી ચતુ. સામ્યવાદી કાર્યક્રમમાં લસ્કરી બળ, મોટા પાયા ઉપર ઉત્પાદન, મંત્રોની ઘેલછા, જરૂરિયાતોની અમર્યાદ વૃદ્ધિ, એ બધી વસ્તુઓ જૂની અર્થરચના પૈકીની જ રહે છે, જ્યારે અદિસા તથા સ્વદેશીધર્મ દ્વારા ગાંધીજી એક તફત જ નવું દર્શન નિર્માણ કરે છે. તેમાં બાળ દબાણ ન હોવાથી તેમની કલ્પના પ્રમાણેની રચના વધારે ચિરસ્થાયી તથા સુખશાન્તિમય થવાનો મંત્રવ છે. તેમાં કોઈ પ્રત્યે દ્વેષ કે ઈર્ષ્યા ન હોઈ એક પક્ષના કે વર્ગના કલ્યાણનો તે કાર્યક્રમ નથી, પણ સૌના કલ્યાણનો તે કાર્યક્રમ છે. તેથી જ ગાંધીજીએ તેને સર્વોદય નામ આપ્યું છે તે માર્થક છે.

ગાંધીજીનું અર્થકારણ

ગાંધીજીની પદ્ધતિ આખા જીવનનો મમત્ર રીતે વિચાર કરવાની છે રાજકાગણ, મમાજકાગણ, અર્થકારણ, ધર્મકાગણ એમ વિવિધ શાસ્ત્રોનો વિચાર તેઓ એકબીજાથી અનગ-અલગ શાસ્ત્રો તરીકે ન કરતા, આખા જીવનની દૃષ્ટિએ કે જે છે ધર્મ અને નીતિને તેઓ સમાજનો પાયો ગણે છે અને કોઈ પણ પ્રશ્ન કે કોઈ પણ શાસ્ત્રના મિદ્ધાન્તનો વિચાર કરવામાં ધર્મ અથવા નીતિનો એટલે કે સમસ્ત માનવજાતિના આત્મનિક કલ્યાણનો વિચાર મદા નજર આગળ હોવો જોઈએ, એવો તેમનો આમ્રક છે આત્માનું પ્રચલિત અર્થશાસ્ત્ર ધર્મ અને નીતિથી અનગ પાડી નાખવામાં આવેલું હોઈ અનર્થશાસ્ત્ર ચર્ચ પડ્યું છે

તેનો ઉદ્ભવ યત્રોની શોધ, મોટા કાગખાનાની ઉત્પત્તિ અને જળરદરત મૂડીદારવર્ગના ઉદ્ભવની માથે થયેલો છે તેથી તેના વિચારમાં દારખાનાને, મૂડીને, આતરગાષ્ટ્રીય વેપારને અને નાણા-અવહારને બહુ વધારે મહત્વ અપાયું છે પરંતુ તેમ કરવા જતા તેની દૃષ્ટિ માનવજાતિના સુખ અને કલ્યાણ ઉપરથી ખમી

જઈ અંપતિ અથવા તેા ધનના ઉત્પાદન ઉપર ચોટી ગઈ છે
 ઉત્પાદનનો સિચાર પણ લોકોની સાચી જરૂરિયાતો પૂરી પાડી
 તેમની મગરુ માથવાના હેતુથી નહિ, પણ ઉત્પાદનને વધારે
 નફો કેરી રીતે થાય એ હેતુથી હવવામાં આવે છે નતમનતની
 વસ્તુઓ મોટા જથ્થામાં તેવાર હરવામાં આવે, તે તેવાર હરવા
 માટે હુકમનો ધનબદ્ધ વધારેમાં વધારે લૂગી લેવાય,—દાખલા
 તરીકે, પૃથ્વીના પેટમાંથી વધારમાં વધારે કાચમાં કાઢી લેવાય,
 તેના આતંગામાંથી વધારેમાં વધારે તેન ખચી કઢાય, જમીનમાંથી
 વધારેમાં વધારે અમમ્મ ઝટઝટ ખેંચી લઈ ખૂબ માગ પાકે ઉનારી
 રાખાય, એ બધું પ્રગતિની નિસાની ગણાય છે લોકો પોતાની
 જરૂરિયાતો વધારના જ જન, એ સુધારાનું મુખ્ય લક્ષણ ગણાય છે
 કારણુ તેમ હરે તેા જ એ જરૂરિયાતો પૂરી પાડના માટે તેઓ વધારે
 પ્રયત્નનાન થાય ધનઅંપતિનું ઉત્પાદન રધુ ને વધુ પ્રમાણમાં

છે, તેઓ તો જોડિયે તે કરતા પણ વધારે વસ્તુઓ લાઈને ખેતી
ગયા છે, તેમને ત્યાં એ વસ્તુઓ ગમડે છે અને બગડે છે, ત્યારે
તેને અભાવે કરોડો લોકો જૂએ મરે છે અને ટાંઢે ઠરે છે
અમેરિકા । અને ઇંગ્લેન્ડ બહુ ધનવાન દેશો કહેવાય છે પણ ત્યાં
કેટલા લોકો જૂએ મરે છે? જાતે થોડાક શ્રીમત માણસો ત્યાં
એકાએક મરતા હોય, પણ કરોડો લોકોને તો શરીર ધસાર્ધ
ધમાઈને તૂટી જાય એટલું મજાત વૈતરુ કંઠુ જ પડે છે વળી
કોઈ પણ સુધરેલો અને આગળ વધેલો ગણાતા એવો દેશ લો,
કે પઠાત ગણાતો દેશ લો દરેક દેશમાં એક વા બીજા રૂપમાં
કરોડો લોકોની ફગળિયાત બેકારી અને જૂખમરા એ તો આ
જમાનાનો એક મર્યાદામય અને લગભગ ગેર ચર્ચ પડ્યો છે
આ બહુ માનગને જૂલી જર્મ અર્થને માધ્ય માની લેવાથી બની
ગયું છે અર્થ તો કેવળ ઘણા માધ્યો પડીનું એક માધ્ય છે
માણસની સાચી સુખમજા અને છેવટે તેનું નવ અથવા કલ્યાણ
એ જ સાધ્ય છે ગાંધીજી અર્થશાસ્ત્રનો વિચાર માનવમ્યાણની
દૃષ્ટિએ મૂકતા હોવાથી અર્થશાસ્ત્રના તેમના મિદ્ધાતો પ્રચલિત
અર્થશાસ્ત્રથી જુદા પડે છે

માણસે પોતાની જરૂરિયાતો સધાવતા જવું એને પ્રચલિત
અર્થશાસ્ત્રીઓ સુધાગની અને પ્રગતિની નિશાની કહે છે, ત્યારે
ગાંધીજી કહે છે કે સમુત્પત્ત પોતાની કેટલી હાજીર છે એ માણસ
હમેશા મનણુતો નથી ને નગભચ આપણે બધા આપણી હોવી
જોઈએ તે કરતા વધારે હાજીર રી મૂળીએ છીએ પરંતુ વિચાર
કરતા આપણે જોઈશું કે આપણી ઘણી હાજીરો આપણે મરેલી
શક્તિએ છીએ ‘ માણસ પોતાની જરૂરિયાત કરતા વધારે વાપરે
છે, તેથી જ આ જગતમાં ઘણી ખાનગી પેદા થાય છે ’
વળી ઘણા માણસો પોતે વાપરી શકે તે કરતા ઘણી વધારે

વસ્તુઓનો મંત્રદ કરીને એસં છે. તે બાબતમાં ગાંધીજી કહે છે: "મો શેતાને જોઈતો જ સંત્રદ કરે તો કોઈને તમી ન આવે અને મૌને મતોષ રહે." "ખરા મુખારાનું, ખરી મબ્યતાનું લક્ષણ પરિગ્રહનો વધારો નથી, પણ તેનો વિચાર અને હચ્છા-પૂર્વક ઘટાડો છે. જેમજેમ પરિગ્રહ ઝોછો કરીએ તેમતેમ 'ખરું' સુખ અને ખરો સંતોષ વધે છે. અભ્યામધી માણસ પોતાની કાજનો ઘટાડી શકે છે; તે જેમ ઘટાડતો જાય તેમ તે મુખી, શાન્ત અને બધી રીતે આરોગ્યવાન થાય છે."

કોઈ તો કહેશે કે ગાંધીજી તો આ બધી બાવા બનાવવાની વાતો કરે છે. પણ એમ નથી. દુનિયામાં આટઆટલી કંગાલિયત પડી હોય, કસોડો લોકો ભૂખે મરતાં હોય અને ટાંઢે કરતાં હોય, ત્યાં તમે મુઠ્ઠીભર લોકો પોતાની જરૂરિયાત વધાર્યા જ કરતા જાઓ તોનો શા અર્થ? અમર્યાદપણે આપણી જરૂરિયાતો વધાર્યા જ જઈએ, તો મૌની એટલી જરૂરિયાતો પૂરી નથી પડી શકવાની એ વિષે શકા નથી જે મુઠ્ઠીભર લોકોની દૃષ્ટિએ નહિ પણ જનતાની દૃષ્ટિએ વિચાર કરે છે, તે જરૂરિયાતો ઉપર અંકુશ મૂકવાની જરૂરિયાત તગત જ કબૂલ કરશે. છતાં સૌની અમુક પ્રાથમિક જરૂરિયાતો તો પૂરી પડવી જ જોઈએ એ વિષે ગાંધીજી એવું માને છે, કે આ દુનિયામાં કોઈ પણ સમાજમાં દરેકે દરેક માણસને પોતાના શરીરનિર્વાહને માટે આવશ્યક જોડવો પૌષ્ટિક, મારિત્વક અને સ્વચ્છ ખોરાક મળે, શરીરના ઢાંકણ તથા રક્ષણ માટે આવશ્યક જોડલા ધ્વજ્જ અને સાદાં કપડાં મળે તથા ટાંઢ, તડકા અને વરમાદથી બચવાને માટે સારી હવાઅજવાશવાળું સુધક ઘર મળે એ તેનો અધિકાર છે, અને તેને વેટલુ મેળવતો કરવાનો સમાજનો ધર્મ છે. સુખોપજોગ અને અર્થ માટેની માનવજાતિની પ્રવૃત્તિને માટે આ અર્થોદ્યોગ તેઓ આપે છે, અને

સમજી અર્થવ્યવસ્થા એ દૃષ્ટિએ થવી જોઈ એ એમ તેઓ ક્ષયવે છે.

ઉપરના વિચારમાંથી સીધી રીતે બીજો એક મહાનિયમ ઉદ્ભવે છે કે જીવનને આવશ્યક પદાર્થો ઉત્પન્ન કરવા માટે દરેક માણસે જાને મહેનત કરવી જોઈએ. મનુષ્યમાત્રને મારુ જાતમહેનત અનિવાર્ય છે એમ સાધીજી માને છે. અંગ્રેજી શબ્દ ‘બ્રેડ-લેઅર’ જેનો શબ્દસં તરજૂમો રાટી (ને સારુ) - મજૂરી થાય, તેનો અનુવાદ સાંધીજીએ જાતમહેનત શબ્દથી કર્યો છે તેઓ પ્રશ્ન પૂછે છે: “મજૂરી ન કરે તેને ખાવાનો શો અધિકાર હોય?” અને અધિકાર ન જ હોય એવો ઉત્તર આપતાં મમજવે છે. “કરોડપતિ પણ જો પોતાને ખાટલે આલોટખાં કરે અને તેના મોંમાં કોઈ ખાવાનું મૂકે ત્યારે જ તે ખાય તો તે લાંબા વખત ખાઈ નહિ શકે, તેમા તેને રસ પણ નહિ રહે. તેથી તે વ્યાયામાદિ કરીને શૂંષ્ણ નિપજાવે છે અને ખાય છે તો પોતાના જ હાથમો હવાનીને જો આમ કોઈકે રીતે પણ અંગકમરત ગાયરક બધાંને જ કરવી પડે છે, તો રાટી પેદા કરવાની જ કસરત મહુ કાં ન કરે? ખેડૂતને હવા લેવાનું કે કસરત કરવાનું કોઈ કહેતું નથી. અને દુનિયાના નેતું ટકા કમતા પણ વખારે માણસોનો નિર્વાહ તો ખેતીથી જ ચાલે છે. આનું અનુકરણ બાકીના દશ ટકા કરે તો જગતમા કેટલું સુખ, કેટલી શાન્તિ ને કેટલું આરોગ્ય ફેલાય? અને ખેતીની સાથે છુદ્ધ બજે એટલે ખેતીને અંગે રહેલી પણી હાડમારીઓ મહેજે દૂર થાય. વળી જાતમહેનતના આ નિરપવાદ કાયનાને જો સહુ માન આપે તો જીવનીયનો ખેડ ટળી જાય અત્યારે તો જ્યાં જીવનીયપણાની ગધ પણ નહોતી ત્યાં, એટલે વર્જ્યવસ્થામા ચે, તે પેસી ગઈ છે, માસિક-મજૂરનો ભેદ સર્વવ્યાપક ચર્ત પડ્યો છે, ને ગરીબ ધનિકની અદેખાઈ કરે છે. જો સહુ રાટીપૂરતી મજૂરી કરે તો જીવનીયનો ભેદ નીટળી

જન્ય, ને પછી પણ ધનિક વર્ગ રહે તો તે પોતાને માત્રિક નહિ માને, પણ પોતાને તે ધનના કેવળ રખેવાળ કે ટ્રસ્ટી માનશે, ને તેનો મુખ્યપણે ઉપયોગ કેવળ લોકસેવાઓ કરશે. " જનમહેનતની આ અનિવાર્ય ફરજને ગાંધીજીએ પ્રવર્તનું મહત્ત્વ આપી દુનિયાનાં અનેક દુઃખોનો સાદો પણ રામખાણ ઉપાય બતાવ્યો છે.

ગાંધીજીના અર્થકારણનો મુખ્ય પાત્રો સ્વદેશી છે. " આપણી પાસે રહેલાની મેવામાં જોતજોત ચર્ચ રહેવું, "—એને ગાંધીજી " સ્વદેશી-ધર્મ " એવું નામ આપે છે. ગાંધીજીના સ્વદેશીનો પૂર્ણ અર્થ ન સમજવાથી કેટલાક મોટા મોટા માણસો પણ સ્વદેશીની તેમની ભાવનાને ધણીવાર મંકુચિત કહી વખોડે છે. પણ ગાંધીજી તો વિશ્વબંધુત્વના પાયાનું મહાજીવ સ્વદેશી ઉપર કરે છે. તેઓ કહે છે: " પામેનાની એવા કરતાં દૂરના રહી જન્ય છે અથવા તેમને દાનિ થાય છે, એવો આભાસ આવવાનો સંભવ છે; પણ તે આભાસ માત્ર છે. સ્વદેશીની શુદ્ધ સેવા કરતાં પગદેશીની પણ શુદ્ધ સેવા થાય જ છે " " મમત્ર વિશ્વ સાથે બંધુત્વની લાગણી માટે પ્રયત્ન રાખતાં છતાં જે પાડોશીઓ વચ્ચે આપણું જીવન રાતરિવસ જન્ય છે, જેમની અને આપણી વચ્ચે અનેક બાબતોમાં મંજૂરો ઉપજવા છે અને ઉપજતા રહે છે, તેમની સાથે જ આપણો પહેલો વહેવાર થોડે છે. એવા ધર્મયુક્ત વ્યવહારની અવગણના કરી વિશ્વ-બંધુત્વ સિદ્ધ થઈ શકે નહિ, અને કેવળ ડોળ જ થાય. " * મંકુચિત અથવા મોટા સ્વદેશી અને સાચા અથવા વિસાજ સ્વદેશી વચ્ચેનો બેદ ગાંધીજી વળી વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે. " સ્વદેશી ન સમજવાથી મોટા વળે છે. કુટુંબની ઉપર મોહ રાખી હું તેને પપાણુ, તેને ખાતર ધન ચોરું, બીજાં કાવત્રાં રચું એ સ્વદેશી નથી. મારે તો

તેના અત્યેનો ધર્મ પાળવાનો ગ્રહી છે. તે ધર્મ શોધતાં અને પાળતાં મને સર્વવ્યાપી ધર્મ મળી ગયે. સ્વધર્મના પાલનથી પરધર્મને કે પરધર્મને હાનિ પહોંચે જ નહિ, પહોંચવી જોઈએ નહિ. પહોંચે તો માનેશો ધર્મ સ્વધર્મ નથી, પણ તે સ્વાભિમાન છે. તેથી ને ત્યાં નથી છે.”

આપણા દેશના ખેડૂતોની કમ્પ્લેક્ષિયત તથા હરજિવાત બેકારીનું જે દર્શન ગ્રાધીછએ થયેલું છે, તેનું આપણા મોટામા મોટા અર્થશાસ્ત્રી કે આંકડાશાસ્ત્રીને નહિ થયું હોય. ઉપર જણાવેલી પોતાની વિચારમરણીએ આપણી દશાનું પૃથક્કરણ કરતાં તેમને જણાયું છે કે સ્વદેશીધર્મનું વિસ્મગ્ન એ તેનું મોટામાં મોટું કારણ છે. આ સ્વદેશીધર્મ તે કયો એ સંમધે તેઓ કહે છે. “બધા મમજી શકે એવો, બધાને જે પાળવાની આ યુગમાં, આ દેશમાં બહુ આવશ્યકતા છે એવો કયો સ્વદેશીધર્મ હોઈ શકે ? જેના સહજ પાલનથી પણ હિંદુસ્તાનના કંગાડોની ગદા થઈ શકે એવો કયો સ્વદેશી ધર્મ હોય ? જવાબમાં રેટિયો તથા ખાદી મળ્યાં.”

હમણાં હમણાં તો ગ્રાધીછએ રેટિવાનો અર્થ નિયોગ વ્યાપક કર્યો છે, અને તેમાં આપણા દેશના તમામ નાના નાના ઉદ્યોગોનો તેઓ સમાવેશ કરે છે. દેશી તેમજ વિદેશી મોટાં કારખાનાને લીધે આપણા દેશના ધણાયે નાના નાના ઉદ્યોગો મરવા પડ્યા છે અને કેટલાક તો મરી પણ ગયા છે. આપણા આમઉદ્યોગોનો નાશ એ ખેડૂતોની બેકારી તથા ખેતીના ધધા ઉપર પડેલા વધારે-પડતા દનાખનું મોટામાં મોટું કારણ છે.

આજે સર્વત્ર મોટા પાયા ઉપર અને કારખાનાદ્વારા ઉત્પાદન-પદ્ધતિ ચાલી ગઈ છે અને તેનું વસણ વધવા તરફ છે. તેને લીધે ઉત્પત્તિનાં સ્તરોનો એક નાના વર્ગના કમળમાં આવી પડ્યાં છે.

પોતાની પડોશમાં જે વસ્તુઓ બનવી અશક્ય જ હોય, અથવા મહાકષ્ટે બની શકે તેવી હોય તેની જ આયાત થાય, અને પોતાના પ્રદેશમાં બનતી વસ્તુઓથી આખા પડોશની જરૂરિયાતો પૂરી પડ્યા પછી જે ફાળ રહે તેનો જ નિકામ થાય.

પરંતુ આ સ્વદેશી એ માંકડો ધર્મ નથી, અથવા નો તેમાં પરદેશીનો દ્વેષ નથી, એ બાળત ગાંધીજી જે સ્પષ્ટતા કરે છે તે બ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. “આ ધર્મના પાલનથી પરદેશી મિત્ર-વાગાઓને નુકસાન થાય છે એમ કોઈ ન માને. ચોરને ચોરેલી મિલકત પાછી આપવી પડે, અથવા તેને ચોરી કરતા અટકાવવામાં આવે, તો તેમાં તેને નુકસાન નથી, લાભ છે. પાડોશી શરાબ પીનાં કે અશીષુ ખાતાં બધ થાય તેથી કમ્પાસને કે અશીષુના દુકાનદારને નુકસાન નથી, લાભ છે. અગોચર રીતે જેઓ અર્થ સાધતા હોય તેમના એ અર્થનો નાશ થાય તેમાં તેમને અને જગતને લાભ જ છે.”

“પણ સ્વદેશીધર્મ જાણનાર પોતાના દૂવામાં હુમ્મી નહિ જાય. જે પરંતુ સ્વદેશમાં ન બને અથવા મહાકષ્ટથી જ બની શકે તે પરદેશના દ્વેષને લીધે પોતાના દેશમાં બનાવવા બેસી જવું તેમાં સ્વદેશીધર્મ નથી. સ્વદેશીધર્મ પાળનાર પરદેશીનો કદી દ્વેષ કરશે જ નહિ. સંપૂર્ણ સ્વદેશીમાં કોઈનો દ્વેષ નથી. એ સાંકડો ધર્મ નથી; એ પ્રેમમાંથી, અહિંસામાંથી ઉત્પન્ન થયેલો મુંદર ધર્મ છે.”

પરંતુ આ સ્વદેશીધર્મનું વિસ્તરણ આ યુગમાં આપણા દેશે જ કર્યું છે એમ નથી. બીજા દેશોએ તેનો વધારે અને મોટા પ્રમાણમાં લંગ કર્યો છે. આજે એકેએક સુધરેલો ગણાતો દેશ બીજા દેશના ઉદ્યોગોનો નાશ કરવા તથા પોતાના દેશનો માત્ર બીજા દેશમાં ધુસાડવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. તે મારે દેશ-પરદેશનાં બજારો કબજે કરવા દેશદેશ વચ્ચે જીવલેણ ઢરીફાઈ

ચાલી રહી છે. વળી તે માટે જરૂરનો નાખી પરદેશી માલને પોતાના દેશમાં આવતો અટકાવવાની તથા પોતાના માલથી ભરી કાઢવાની પ્રયાનો આશ્રય લેવામાં આવે છે, એટલું જ નથી. બજારો કબજે કરવા સરકારી બજારો તથા ગબ્બીય સત્તા અને કુદિસ નીતિનો પ્રયોગ પણ છૂટથી કરવામાં આવે છે. દરેક દેશને પોતપોતાના વેપારઉદ્યોગના ગ્લૉબ્સ માટે સ્વતંત્ર રહેવું પડે છે, અને જનતા એ સરકારી ખર્ચના ભોગ નીચે કચડાઈ મરે છે. આ પ્રકારથી આખી દુનિયા ત્રાહિત્રાહિ પુકારી રહી છે. સમજા દેશો શુદ્ધ સ્વદેશીકર્મનું પાલન કરતા ચર્ચ ગ્રંથ એ જ આવજના બચકર કસ્ટમમાંથી બચવાનો એકમાત્ર ઉપાય છે તેથી જ ગાંધીજી સ્વદેશીને આ યુગના મહારોગનું મહાઔષધ કહે છે.

ગાંધીજી જ્યારે કહે છે કે ઉત્તમમા ઉત્તમ ઉદ્યોગ ખેતીનો છે અને અનાજ ઉપગતની ખીજ જરૂરિયાતની વસ્તુઓ ખેડૂત પોતાના ખેતીના વધાને મદદગાર એવા શુદ્ધઉદ્યોગો કરીને મોટે ભાગે બનાવી લે તથા ખેડૂતના જીવન અને ઉદ્યોગ સાથે સકળાયેલા એવા વણકરના, સુધારના, લુહારના, મેચીના, કુભારના, તેલીના એવા ઉદ્યોગો પણ ધરગથ્ય પદ્ધતિએ ચાલે, જેથી ગામ અથવા પ્રદેશ મોટે ભાગે સ્વયંસંપૂર્ણ બની રહે, ત્યારે એવો સવાલ પૂછવામાં આવે છે કે યત્રોની આટલી બધી શોધખોળો ચર્ચ છે અને જોને લીધે સ્થળ અને કાળનાં બધાં ભુમાર્થ જર્થ આખી દુનિયા એક જ બજાર બનો ગઈ છે તે બધી રાગવડો શું જતી કરવી? યત્રોના સાર્વત્રિક પ્રયોગથી કાંઈ પણ ફાયદો થયો હોય તો તે એક નાના વર્ગને જ થયો છે. બહુજનમુદાય તો તેથી બિલ્લે લાયક કળાલિપ્ત અને દુઃખમાં જ આવી પડ્યો છે એ સ્પષ્ટિત આની મામે જવાબરૂપે જ. પરંતુ એ સમજાં બાબુએ રાખી જણાવીશું કે ગાંધીજીએ યત્રોનો યત્ર તરિક કદી

વિરોધ કર્યો જ નથી. યત્રો નિષે એક વાતચીતમાં ગાંધીજીએ કહ્યું હતું “મારો વાધો યત્રો માટે નહિ પણ યત્રોની ધેનજા માટે છે જેને શ્રમનો બચાવ કાઢનારા યત્રો કહેવામાં આવે છે તેની આજે ધેનજા લાગી છે એટલે તરફથી શ્રમનો બચાવ થયે જ નવ્ય છે, અને બીજી તરફથી વાળો માણસો યત્રને લીધે બેકાર બની જાયે મરતા થઈ રહ્યા ઉપર ભટકે છે અમલ અને શ્રમનો બચાવ હું જરૂર ઇચ્છું પણ તે અમુક વર્ગને માટે નહિ, આખી માનવજાતિને માટે થવો જોઈએ અપત્તિનો મચ્છર થોડા મહામાઈકાના હાથમાં થાય એમ નહિ, પણ મહુની પામે થાય એ દુ ઇચ્છું આજે થોડા માણસોને કરોડોની મધ ઉપર ચડી એમવામાં યત્રો મદદગાર થઈ રહ્યા છે અત્યારની આ બ્યવસ્થા સામે માગી તમામ શક્તિ ખર્ચાને હું યુદ્ધ ચલાવી ગ્લો છું ”

પોતાનો વિરોધ યત્રો સામે નહિ પણ યત્રોના દુરુપયોગ માટે છે, એ વસ્તુ સ્પષ્ટ કરતા તેમણે જણાવ્યું છે ‘પરંતુ હું એટલું ઉમેરવા ઇચ્છું છું કે વૈજ્ઞાનિક અને યાનિક સંશોધનો જે પ્રથમ લેખના સાધન મળી જવા જોઈએ પછી મજૂરો પામે ગમ્મ ઉપગમ મામ કાવવામાં નહિ આવે અને યત્રો નડતરકપ ચલાને બદલે મદદરૂપ થઈ પડે. મારો ઉદ્દેશ તમામ યત્રોનો નિનાશ કરવાનો નથી, પણ તેની મર્યાદા આપનાનો છે ”

અતિશય ખર્ચાળ અને મોટા પાયા ઉપર જ ચાલી શકે એવા યત્રો ઉપર જ ગાંધીજી મર્યાદા મૂકવા માંગે છે આ માગત સ્પષ્ટ કરતા તેઓ કહે છે ‘માણસનો વિચાર પ્રધાનપણે કરવાનો. વપરાશને અભાવે માણસના અનુભવોને નકામાં અને જડ કરી નાખવા તરફ યત્રોની પ્રવૃત્તિ ન હોવી જોઈએ ” સિંગના સીવવાના મચ્છા તથા સાધ્મ્ય જેવા માનવશ્રમથી જ ચાલના યત્રોને તેઓ વધાવી લે છે

પરંતુ આવા સચા બનાવવા માટે મોટાં કારખાનાં જોઈએ તથા તેમાં ભૌતિક શક્તિથી ચાલતાં યંત્રોનો પણ ઉપયોગ કરવો પડે. એ દલીલના જવાબમાં તેઓ કહે છે: “હા; પરંતુ હું એટલો મમાજ્યાદી તો છું જ કે આવાં કારખાનાં રાષ્ટ્રની માનિફ્રીનાં હોય અથવા રાજ્ય તરફથી ચાલતાં હોય એમ હું કહું. આવાં કારખાનાં અત્યંત મુંદર અને આદર્ય પરિમિથિનિમાં ચાલતાં હોય. નફાને માટે નહિ પણ લોકહિતને માટે તેની દગ્તી હોય. મારે તો એ જોઈએ છે કે મજૂરોની સ્થિતિમાં સુધારો થાય. ધનનો જે ગાડો ધો લાગ્યો છે તે અટકે. મજૂરોને કેવળ સારી રાશી મળે એટલું જ નહિ પણ જેમાં સખ્ત વૈનકું ન હોય એવું કામ તેમને દમેશ મળી રહે. આવી સ્થિતિમાં યત્ન રાજ્યને અથવા તેના માલિકને જેટલો લાભ કરશે તેટલો જ લાભ તે અલાયનાર મજૂરને પણ કરશે. યત્નની દરેક શોધમાં મનુષ્યનો વિચાર પ્રધાન હોવા જોઈએ, માણુમના મગ્ગઉપરવટના વૈતગના બચાવનો વિચાર હોવો જોઈએ. યત્નની શોધ અને તેના ઉપયોગની પાછળ ઉદ્દેશ ધનના લોભનો નહિ પણ જનફ્યાનો હોવો જોઈએ. દાખલા તરીકે, દરકાચેલી ત્રાકને સીધી કરવાના યત્નને હું વધાવી લઉં, પણ તેનો અર્થ એ નથી કે હુદ્દાગેનો ત્રાક બનાવવાનો પ્રયોગ તુટી પડે. ત્રાક તો હુદ્દારો જ બનાવે, પણ ત્રાક દરકાચ ત્યારે તેને સીધી કરી લેવાનું યત્ન દરેક કાંનનાર પાસે હોય. લોભને રચાને પ્રેમની સ્થાપના થાય એટલે બધું કુશળ જ છે.”

યત્નોના ઉપયોગ વિષે ગાંધીજીના વિચારોનો સાર શ્રી. કિશોરલાલભાઈએ ‘ગાંધીવિચારોદ્ધન’માં મુંદર રીતે આપ્યો છે તે જ અહીં ઉતારીયું:

૧. ભારતીય અર્થશાસ્ત્રની દષ્ટિએ વાનિક સાધનો અને તેનાં

કરનાના સુધાગમોના બે વિભાગ પાડી શકાય (૧) જે યત્રો કે તેના સુધાગ શ્રમ કરનાર માણસના કે પશુના સ્નાયુને કાર્ષક બોલો શ્રમ પડે અને તેમનો થોડોજ સમય બચાવે એ દૃષ્ટિને મુખ્યત્વે ગાખીને ચોખ્ખા હોય તે, જેમકે, ગરેડી, ધી રેટિયો, માંડિય, ગીરવાનો મંચો, ફટકા શાળ, ગાડી વગેરે, તથા તેમાં ધર્મણાદિકના દોષો બોલો કરવા માટે થતા સુધાગ, જેમકે, જગનીંગિવાળી (Ball-bearing) ધરીઓ, પાંડા ગરતા, રેલના પાટા વગેરે, અને (૨) જે યત્રો શ્રમ કરનાર મનુષ્ય કે પશુની અવેજી લેવા માટે એટલે કે મજૂર કે પશુની મંખ્યા ઘટાડવા માટે, અથવા મજૂરના જીવિયાતુરી કે સરીરજાગનો ઉપયોગ કરવાને બદલે તેનો કેવળ જીવતા યત્ર તરીકે ઉપયોગ કરવા માટે, જેમકે, આટો દળવાની મિલ જગર ખાડનાના, તેન પીનનાના, માફક બનાવનાના કાગખાના, મતર તથા કાપડની મિન, મોટર, આગગાડી ઇત્યાદિ માનનાં વાહનો, ટ્રેક્ટર, વગવા કે વીજળીથી ચાલના પાણીના પંપ, સૂક્ષ્મ શ્રમવિભાગને પરિણામે થયેલા યત્રો વગેરે

૨ પહેલા પ્રકારના યાત્રિક સાધનો અને તેમાં થતા સુધારા ગામાન્યપણે ધૃષ્ટિ છે એને સીધે પણ મજૂર કે પશુની મંખ્યા ઘટાડે એવું બને, પણ તે બોલોમા બોલો હશે

૩ બીજા પ્રકારના યાત્રિક સાધનો તથા સુધારાનો ઉપયોગ કરવામાં વિવેક અને કાગજી રાખવા જોઈએ એટલે કે એવા સાધનો અને સુધારાનો કોણે કેટલે અતો ઉપયોગ કરવો તે પર, જેમ શસ્ત્રો, દારૂગોળા વગેરે બનાવવા તથા વાપરવા પર હોય છે તેમ, પ્રત્યક્ષ ગરકારનો અકુમ હોવો જોઈએ

૪ બીજા પ્રકારના યત્રોનો વપરાશ કેવી પરિસ્થિતિમાં હોય તે ન લેખાય તેના કેવળાક ઉદાહરણો નીચે આપ્યા છે

(ક) જ્યાં કામ ઘણું અને કરનાર થોડા હોય, અને વધારે કરનાર

મેળવી કે રાખી શકાય એમ ન હોય—જેમકે, આગમોટ ઉપર;

(જ) ન્યાં આકસ્મિક અડચણને લીધે અથવા બીજાં કારણસર કામનો પ્રકાર જ એવો હોય કે તે ઝપાટાગદ ઉકેલવાની જરૂર હોય અને યાત્રિક માધનોને બદલે વધારે ચાણસો ભેગા કરવાથી અભ્યવરથા, દીલ અને જોખમો વધવાનો મંજવ હોય; જેમકે, આગ હોલવવા, દુકાળ કે એવા કુદરતી કાષમાંથી લોકોને બચાવવા અથવા અનાજ વગેરેની મદદ મોકલવા;

(ઘ) જે વત્રો અને તેના સુધારા મહયોગી ધંધો આપી શકે એવા હોય, અથવા મહયોગી ધંધાને વધારે માગી સ્થિતિમાં સૂઢનાગ હોય, છતાં એવું મહયોગીપણું નાશ કરનારા ન હોય; જેમકે, વધારે કામ આપનારો રેટિયો, દોરી વણવાનું ચક્ર ઇત્યાદિ;

(ઘ) પહેલા પ્રકારના વત્રો બનાવવાના વત્રો, જોખરો વગેરે બનાવવા, અને તેમાં ખામ કરીને, ન્યાં એક જ સાપ અને પદ્ધતિનાં વત્રો કે ભાગો બનાવવાનું મહત્ત્વ હોય ત્યાં,

(ચ) ન્યાં અત્યંત ચોક્કસ કામ આપે એવા નાનુક માધનોની જરૂર હોય ત્યાં, જેમકે, ધડિયાળ, ટાઈપરાઈટર, પ્રયોગશાળાનાં માધનો વગેરેની બનાવટમાં,

(છ) જે ઉદ્યોગોમાં ક્યારેય પ્રખતો મોટો ભાગ રોકાઈ શકે એમ ન હોય, પણ જેનો ખર્ચ માર્વજનિત હોય એવા પદાર્થોની બનાવટમાં, જેમકે, નળના પાઈપ, ચકલીંગો, કાચના ઘરગતુ વામણો, વગેરે;

(જ) ખાનગી સાહમથી નહિ, પણ રાજ્ય તરફથી અથવા તેના અંકુશ નીચે ચલાવવાના ઉદ્યોગોમાં—જેમકે, આગગાડી, આગમોટ, મહત્ત્વની ખાણો, ધામણેટના કૂવા વગેરેમાં;

૫. જેટલે અંશે બીજા પ્રકારનાં યાત્રિક માધનોવાળા ઉદ્યોગ આવશ્યક મનાયા હોય, તેટલે અંશે તેને લગતા કારખાનાં પણ

આવશ્યક ગણાય; જેમકે, લોખંડ, ઓગરો, સાંચાકામ, કાચ, વીજળી વગેરેનાં, તથા તેને લગતાં સાધનો બનાવવાનાં કારખાનાં

પરંતુ દીકાકારોને આટલાથી મંતોષ થતો નથી. સમાજવાદીઓ કહે છે કે આપણે બધાં યત્રો અને ઉત્પત્તિનાં બીજાં બધાં સાધનો સમાજની માલિકીનાં કરી નાખીએ તો તેનો લાભ આજે નાના વર્ગને મળે છે તેને બદલે આખા જનમમાજને મળે. પેલા નાના મૂડીદાર અને જમીનદારવર્ગનું ચૂસણુ બધ શાય, એટલે યત્રોના વિશેષ ઉત્પાદનનો બધો લાભ ખેડૂતોને અને મજૂરોને મળે, અને પોતાના નિર્વાહ માટે આજે જેટલી મહેનત કરવી પડે તે કરતા ઘણી ઓછી મહેનત તેમને કરવી પડે. આની માથે તેમને ફળવણી અને સમકાર પ્રાપ્ત કરવાની બધી મગવડો મળી રહે તો તેઓ પોતાનો વિકાસ બરાબર માધી શકે. આની સામે એક શકા તો છે જ કે ફળવાગેલા કે મિન-ફળવાગેલા કોઈને પણ માટે વધારેપડતી નવરાશ લાભદાયક છે કે કેમ ? આ શકાને સમાજવાદીઓ હસી કાઢે છે. તેઓ કહે છે. બીજાની મજૂરી ઉપર તાગડધિના કરી નવરાશ બોગવતા આજના ઉપલા વર્ગના લોકો માહિત્ય, મંગીન, કળા, ફિલસૂફી વગેરેનો જે ઉપયોગ કરે છે તે અમારે મૌને માટે લભ્ય કરવો છે પણ આપણા આજના કહેવાના સિદ્ધિત અને નવરાશવાળા લોકોમાંથી કેટલા પોતાનાં જીવન સંસ્કારી રીતે ગાળી શકે છે ? તેઓનું વાચન મોટે ભાગે કયા પ્રકારનું હોય છે ? તેમની અભિગ્નિઓ કયા શુદ્ધ અને સંસ્કારી જોવામાં આવે છે ? સિદ્ધિત ગણાતા લોકોમાંથી પણ મોટા ભાગના લોકોની નવરાશનો ઉપયોગ તો નાટક, મિતેમા અને જોવાનમામા જોવામાં તથા આજમમાં જ વ્યતીત થાય છે. ખરી વાત તો એ છે કે પોતાના રાજના મુખ્ય કામધધામાંથી જેટલી ફળવણી અને સમકાર મળી શકે છે તથા તે ઉપરથી જેટલું જીવન

ઘડાય છે તેટલું નવરાશનો વખતમાં માહિત્ય, સમીત અને ડગાનું સેવન કરવાથી નથી થતું. જીવનના સાચા આનંદનું મૂળ જવાબ-દારીવાળા અને રમ પડે એવા ખરા કામમાં રહેલું છે. યત્રો ઉપર માણુમ કામ કરે તે આવા પ્રકારનું કામ નથી. અતિશય વેગથી અને એકધાગ ખટખટારાથી ચાલના યત્ર ઉપરનું કામ માણુમને હમેશ નીરસ અને ઘડવનારું લાગે છે. એ કામની અંદર રહેલો આ દોષ એ કામ પછી મળતી નવગણને પણ કપુરિત કરે છે. નવરાશનો વખત શાન્ત, સૌમ્ય, સરકારી તથા જીવનને ઉચ્ચ માર્ગે વાળે એવી પ્રવૃત્તિમાં ગાળવાનું તેને ગમતુ નથી. પેલા યત્ર ઉપરના કામને લીધે તેની લાગણીઓ એટલી જડ થઈ ગયેલી હોય છે અને જ્ઞાનનતુઓ ઉપર એટલી તાણ પડેલી હોય છે કે જેમાં અતિશય ઉત્તેજના કે ઉશ્કેગટ હોય, ખૂબ ધમાધમ હોય એવી જ પ્રવૃત્તિમાં તેને રમ પડે છે. પણ યત્ર ઉપરના કામના કસાક ઘટાડીને જ કે ચાર કરી નાખવામાં આવશે એવા સ્વપ્નાં યત્રમનુકૃતિના ઉપામંદા સેવી ગલા છે તેમનાં એ સ્વપ્નાં માયાં પડે તોપણ એ જ કે ચાર કરના કામમાં પણ જીવનને જડ કરી નાખનારું તત્ત્વ તો ગહેયુ જ છે માણુમના સ્વભાવ ઉપર તેના કામની અસર થવા વિના ગહેતી જ નથી. એનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ દાખલો આજના મોટા હાકનાશઓનો સ્વભાવ કેવો થઈ ગય છે એનું તમે નિરીક્ષણ કરશો તો જણાશે મિલમજૂરો પોતાનો નવગણનો વખત કેવી પ્રવૃત્તિઓમાં ગાળે છે એની માથે ખેડૂતો પોતાનો નવગણનો વખત કેવી પ્રવૃત્તિઓમાં ગાળે છે એ તમે જોશો તો આ વસ્તુ સ્પષ્ટ થશે.

પગતુ આ કીલ્લુવટમાં અત્યારે નહિ બિતરીએ. કારણ ન્યારે વગતુ સિદ્ધ થાય ત્યારે આ વિચારવાનું રહે છે. એ વસ્તુ શી રીતે સિદ્ધ થાય એ જ પ્રશ્ન આજે તો મુખ્ય છે. તમામ કારખાના,

જમીન અને ઉત્પત્તિનાં સાધનો ઉપર સમાજની માલિકી સ્થાપવી હોય અને બધું ઉત્પાદન યંત્રો મારફત કરવું હોય તો બે શરતો અનિવાર્ય છે. એક તો કાઈ પણ ઉપાયે સમાજવાદી મંડળે રાજ્યસત્તા દસ્તગત કરવી જોઈએ; અને બીજું એ મંડળે જરૂર પડે તો બધા ફેરફારો જખરદસ્તીથી લોકો પાસે કરાવવા જોઈએ અને નવી વ્યવસ્થા અજાણવી જોઈએ. તે માટે આજે રશિયામાં આવે છે એવી જખરી સરમુખત્યારી આવશ્યક છે. રશિયાના સામ્યવાદીઓ પોતાને લોકહિતના ઉદ્દેશથી પ્રેરાયેલા માનીને પોતાને બધે લોકોના સાચા પ્રતિનિધિઓ ગણે. પરંતુ તેમના એ પ્રતિનિધિત્વ ઉપર જ્યાં સુધી લોકોનો સાચો અંકુશ નથી ત્યાં સુધી એ એક પ્રકારની અમલદારશાહી જ છે, અને આજે જેઓએ સત્તા કબજે કરી છે તેઓને એ છોડવાનો પ્રસંગ આવશે ત્યારે બિનતકરારે તેઓ એ સત્તા છોડશે કે કેમ એ વિચારવા જવું છે.

પણ આ સમાજવાદી કાર્યક્રમ પ્રમાણે જ્યાં સુધી રાજ્યસત્તા એમના હાથમાં આવતી નથી ત્યાં સુધી તો માત્ર વાતો અને બાપણો તથા યોજનાઓ જ કરવાની રહે છે. રાજ્યસત્તા હાથમાં આવે ત્યાં સુધી જેને 'ખેડૂતો અને મજૂરોને ઓર્ગેનાઈઝ' કરવા એવું કહેવામાં આવે છે તે સિવાય કશું જ થઈ શકતું નથી. પરંતુ ગાંધીજીનો આખો કાર્યક્રમ એવો છે કે અત્યારની ધણીખરી ગૂંચો લોકો પોતાના જ પુરુષાર્થથી તથા સ્વાવલંબનથી ઉઠેલી શકે છે. રાજ્યસત્તા ઉપર આભવર્ગનો કાબૂ આવે તે પહેલાં પણ તેઓ સીધું રચનાત્મક કાર્ય કરીને પોતાનું હિત સાધતા થઈ શકે છે. અત્યારે દલિત હાલનમાં પડેલા લોકો ઉલોગ અને સ્વાવલંબન-દ્વારા પોતાની શક્તિ વધારતા જાય તો તેઓ ખરી સ્વતંત્રતા આપોઆપ ભોગવી શકે. પોતાનાં કામ પોતે જ કરતા થઈ જવું એ જ સાચું પ્રજ્ઞતંત્ર છે. વળી કેટલાંક કામોની વ્યવસ્થા પોતાના

પ્રતિનિધિઓને તેઓ મોપે તેના ઉપર પણ ચોખ્ખા અંકુશ ગાળવાની શક્તિ તેમનામાં આ રચનાત્મક દાર્શનિક આવી ગઈ હોય છે. પોતાની સ્થિતિનું જ્ઞાન મધુ કે તરલ જ માણુમ તે સુધાગ્રવા પ્રત્યક્ષ દાર્શનિક મડી શકે છે અને તેમ કગ્તો તે પોતાના ધ્યેયે પહોંચે છે, એ બીજા બધા દાર્શકો કગ્તો ગાંધીજીના દાર્શકમની વિશેષતા છે.

વળી અત્યાગે પેંચે અર્જોપરિ બની ગયો છે. પેંસાને જોઈ એક વર્ગ બીજા વર્ગને શુભામીની બેડીમા જડી શકે છે એ પેંમાની મત્તા પણ આ અર્થગ્યનાથી નાજૂદ થઈ જાય, અથવા ઘણી કમી થઈ જાય કાગ્ય કે આ અર્થરચનામા પેંમાની જડ જ બહુ ઓછી થઈ જાય છે વળી માણુમ જ્યારે પોતાના અથવા પાડોશીઓના ઉપયોગને માટે જ વસ્તુઓ બનાવે છે, ત્યારે તેના મનમા તે વસ્તુના મૂલની આકંછી, તે વસ્તુ બનાવતા પડેલા શ્રમ ઉપરથી તથા તે વસ્તુ જીવનમા ફેદવી ઉપયોગી છે તે ઉપરથી, તે બગાળ કરી શકે છે, વસ્તુ માણુમ જ્યારે વેચવાને માટે વસ્તુઓ બનાવે છે અને પોતાની જડગની વસ્તુઓ ખરીદી લે છે ત્યારે શ્રમના અને ઉપયોગિનાના ધોગણથી વસ્તુઓના મૂલ્યની આકંછી ન કરતા તે પેંમાથી અનર્થ જાય છે અને શુભાવામા પડે છે આનો સમોટમા મચોટ દાખવો જોવા હોય તો જે શ્રમમા ડેરીના સમ્યા હોય છે ત્યાં બેહૂત માર્ક ઓ દામમા ચોડા ચળકતા મિક્કા આવે તેથી લોભાઈને પોતાના બાગિકના મોમાથી કાઢીને દૂધ વેચી આવે છે તે છે તે પેંમા વડે કાચની બચડીઓ, રિવાયની વાયવ અથવા માળકા માટે પીપરમિટની ટીકડીઓ તે ખરીદે છે ઉત્પાદનના શ્રમની અને જીવનની ઉપયોગિતાની દષ્ટિએ વિચારીએ તો દૂધની સરખામણીમા આ વસ્તુઓ ગેબી જ ન શકે, છતાં પેંસાથી અનર્થ જઈને એ બાઈઓ શુભાવામા પડીને આમ કરે

છે. ખેડૂતો પોતાના ખેતરમાં પાકતું માતું અનાજ તથા પોતાના ટોરતું સાતું ધી વેચીને ધણીવાર હજારો અનાજ અને ચા ખરીદે છે, કપાસ વેચી મિલ્લનાં કપડાં ખરીદે છે, ઘઘના પાકેલા મુંદર તથા વેચી મગફળીનું અથવા એવી હલદી જાતનું અથવા બેળવાણુ તેજ ખરીદે છે તથા ગોળ વેચી ખાદ્ય ખરીદે છે, તેઓ ખોટો ધંધો જ કરે છે. પણ બધો વ્યવહાર નાણાં મગફળત આક્રમક હોવાથી ખેડૂતોને આમ કરવું પડે છે વળી નાણાગ્રવહારમાં ઊતરતાં જ તે શાહુકારના પંચમા મપડાઈ પડે છે. આજે તો ખેડૂતને નાણાં-વ્યવહારમાં ન ઊતરવું હોય તો પણ જમીનમહેસૂલ તો નાણાના રૂપમાં ભર્યા વિના ચાલે જ નહિ, એટલે ખેડૂતને નાણાંવ્યવહારમાં ઊતરવાની ફરજ પડે છે. પચામ દેશ દરતા વધારે ખેડૂતોને કેવળ જમીનમહેસૂલ ભરવા માટે દેવામાં ઊતરવું પડે છે આ ઉપરાંત બજાર માટે ઉત્પાદન કરવાની આજની પ્રથાને લીધે આપણી જરૂરિયાતની તમામ વસ્તુઓ નાણાંથી મેળવવાની હોય છે. તેથી માણસને મન નાણાંનું મહત્ત્વ એટલું બધું વધારે લાગે છે કે વિનિમયને સરળ કરવાનું તેનું જે મૂળ કાર્ય તે વિચારનાં જઈ, તે સાધન મરીને જીવનનું સાધ્ય બની જાય છે પછી લોકો પૈમાનો જ સંગ્રહ કરવાની ખટપટમાં પડી જાય છે ગાંધીજીના અર્થકારણમાં પૈસાનું મહત્ત્વ અને તેની સત્તા આપોઆપ ખૂબ ઘટી જાય છે અને તેને તેનું અમલ યોગ્ય સ્થાન મળે છે ગાંધીજીની અમલવસ્થામાં 'એકમ-એન્જ' અને 'રેસિયો'ની ચાલાકી અને દમનનાજીને માટે અવકાશ

વિના પ્રેમ અને અહિંસાથી માલિકત્વ અને મજૂરવર્ગ વચ્ચે મેળા બેસાડવા ઇચ્છે છે. અત્યારે મોટે ભાગે આગમ્ય થઈ પડેલા જમીનદારોના લાખો એકર જમીન ઉપરના નિરકુશ માલકીદક, મોટામોટાં કારખાનાં તથા ઉત્પત્તિનાં અને વ્યવહારનાં જગરદસ્ત માધનો ઉપર ખાનગી મૂડીદારોના માલકીદક તથા મોટામોટા લેણુદારોના હકો જે ગરીબોના સોપાણનાં સાધન ગની રહ્યા છે તે તમામ હોર્તુ મોક્ષન થવું જોઈએ, એવું માંધીશુએ અનેકવાર સ્પષ્ટ કર્યું છે. પરંતુ એ સોધનમાં તેમની પદ્ધતિ ધનિકો પ્રત્યે દ્વેષની નહિ પણ મરીઓ પ્રત્યે પ્રેમની છે. મૂડીદારો અને જમીનદારોના માલકીદકોને તેઓ ઇનકાર નથી કરતા પરંતુ માલકીદકની સાથે ગરીબોના લાભની દૃષ્ટિએ માલકીની ફરજો તેઓ માલિકો પામે સ્વીકારવા માગે છે. મૂડીદારોની મૂડી અને જમીનદારોની જમીન તેઓ ખૂટવી લેવાતું નથી કહેતા, પણ તેમના ધનગા અને માલકીમાં રહેલી પ્રતિજ્ઞાનું ખડન તેઓ જરૂર ઇચ્છે છે ધનિકની અથવા માલિકની પ્રતિજ્ઞા તેના ધનમાં અથવા માલકીમાં ન હોય, પણ એ ધનના સમાજને અર્થે કરવામાં આવતા સદુપયોગમાં હોય, સમાજને અર્થે માલકીની ફરજો અદા કરવામાં હોય. એરવેર ફક્ત વિના જૂની પ્રતિજ્ઞાઓ તેવી તેને સ્થાને નથી પ્રતિજ્ઞાઓ ગ્રાહીને અમાજમાં વિશ્વસ કરવાની તેમની પ્રવૃત્તિ છે. અને તેમાં પણ દરેક વસ્તુનો અર્થસક રીતે વિચાર કરતા હોવાથી તેમનો એક જૂની પ્રતિજ્ઞાઓના ખડન કરતા નવી પ્રતિજ્ઞાઓના મડન ઉપર વધારે રહે છે. દાખલા તરીકે, વિલાયતી કપડાંના અને ફેશનવાળા પોશાકોની પ્રતિજ્ઞાના ખડન ઉપર ભાર મૂક્યા વિના ખાદીના સાદા પહેરવેશની પ્રતિજ્ઞા તેમણે સ્થાપી પરિણામે આ પંદર જ વર્ષમાં આપણા દેશમાં પહેરવેશની બાબતમાં આવડો મોટો વિશ્વસ થઈ ગયો તેપણુ વિલાયતી કપડાં પહેરનારની જે વિલાયતી

ફેશનવાળાની પંજરણી કરવાનો એક પણ ફિરસો બનતો પામ્યો નથી. અને તેમ છતાં ખાદાએ સમાજમાં પ્રવર્તતા ઊંચનીચતા પ્રતિષ્ઠાભેદ મોટે ભાગે તોડી નાખ્યા છે, અને તે સામાજિક સમાનતા તથા જનમહેનતદ્વારા સામાજિક મેવાનું પ્રતીક બની છે. ધનની પ્રતિષ્ઠાના ખડન ઉપર ભાર મૂકવાને બદલે ગાંધીજી સ્વેચ્છાપૂર્વક સ્વીકારેલી ગરીબાઈની પ્રતિષ્ઠાના મંડન ઉપર તથા ધનના માસિક મટી રહેવાળ અથવા દુસ્તરી બનવાની પ્રતિષ્ઠાના મંડન ઉપર વધારે ભાર મૂકે છે. પોતાના કાર્યક્રમમાં શાન્તિમય, રચનાત્મક કાર્યને તેઓ ખૂબ જ મહત્વ આપે છે, અને એ રચનાત્મક કાર્યદ્વારા આખા આમવર્ગને ઉદ્યમી અને સ્વાવલંબી બનાવી તેઓ મમાજની એવી આર્થિક રચના કરવા માગે છે, કે જેથી વધારેપડતો ધન-સંચય અસકલ થઈ પડે અથવા અપવાદરૂપ હોય. મૂડીદારોના કાયમાં વધારેપડતી મતા આવી જ ન શકે, મમાજમાંથી તમામ પ્રકારની વિષમતા આપોઆપ ઓછી થઈ જાય અને સામાજિક કે આર્થિક અન્યાયો અને જુલમોનો ઉદ્ભવ જ ન થવા પામે. તેમના કાર્યક્રમમાં અમુક વર્ગનું જણે તે વર્ગ બહુ મોટા હોય પણ—એકલા એક વર્ગનું નહિ પણ મહા માનવજાતનું કલ્યાણ સમાયેલું છે. તેમના કાર્યક્રમમાં નાનામાં નાના વર્ગનો પણ ઉચ્છેદ નથી. જે વર્ગ આજે અન્યાય અને જુલમ કરી રહ્યા છે, તેનો પણ પ્રેમ અને અહિંસાથી હલપડતો કરવાનો છે. સમાજના એકેએક વર્ગને તેના ન્યાયયુક્ત અને સમાજને દિનકારી એવે સ્થાને સ્થાપીને સર્વોદય મિલ કરવાનો ગાંધીજીનો માર્ગ છે.

અરાજ્યવાદ અને ત્રાસવાદ *

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ માં સને ૧૯૩૧ના યુદ્ધવિગમ દરમ્યાન સ્વરાજ્ય વિદ્યાલયના વર્ગો ચાલતા, તેમાં એક વિષય દેશદેશના વિપ્લવોનો હતો. ગણિયાના મહાવિપ્લવ વિષે જોવાનું મારે ભાગ આવ્યું હતું ત્યારથી મારે વિચાર હતો કે તે વિષે કાંઈ લખવું. પણ એ લખવાનો યોગ ન આવ્યો જેનમાં ભાઈશ્રી બબલભાઈએ ગણિયા વિષે ખામ અભ્યાસ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી, ત્યારે તેમને પુસ્તકો સૂચવવા ઉપરાંત તે પુસ્તકોનો મારા આપવાનું પણ સૂચ્યું એ કામ તેમણે બહુ હોશથી અને કુશલતાથી કર્યું છે. મારી સૂચના ગ્રવીકારીને આ કામ તેમણે ધ્યેય એટલે તેમની સૂચનાથી મારે તેમના પુસ્તકોની પ્રસ્તાવના પણ લખવી જ જોઈએ.

મહાજ્વાલ અને મામ્નવાદના મિદ્ધાન્તો તથા કાર્યક્રમ વિષે તેમજ ગણિયામાં અત્યાગે જે ચાલે છે એ વિષે આપણે ત્યાં વાતો બહુ ચાલે છે પણ મિદ્ધાન્તોના શોધકો તથા પ્રવર્તકો વિષે તેમજ ગણિયામાં મજૂરપક્ષના હાથમાં મત્તા કેવી રીતે આવી, તે મત્તા

પ્રાપ્ત થઈ તે પહેલાં ત્યાંના આમવર્ગને કેટલાં મંદિરો વેઠવાં પડ્યાં છે તથા મજૂર-નેતાઓએ કેવી સાધના કરીને ત્યાંની પ્રજાને તૈયાર કરી, એ વિષે આપણે બહુ જોઈું જાણીએ છીએ. એ બધા ઇતિહાસ બરાબર જાણીએ તો જ આપણે તેમાંથી કાંઈક લાભ ઉઠાવી શકીએ.

શૂતકાળનો ઇતિહાસ આપણે વિવેકપૂર્વક તપાસીએ અને વર્તમાન પરિસ્થિતિનો સારી રીતે અભ્યાસ કરીએ તો જ આપણે આપણા ભવિષ્યના કાર્યની દિશા આપી શકીએ. બીજા દેશના ઇતિહાસમાંથી તો આપણે તો જ લાભ ઉઠાવી શકીએ જો તે દેશની પરિસ્થિતિ અને આપણા દેશની પરિસ્થિતિનો આપણે સાચી રીતે વિવેક કરી શકીએ. જુદાજુદા દેશને પોતાની શૂતકાળની સાધના પ્રમાણે જુદાજુદા સંજોગો પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ પણ દેશનું અનુકરણ કરવાનો વિચાર કરતાં પહેલાં એ સંજોગોમાં રહેલો ભેદ આપણે હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ. એક દેશને અમુક માર્ગે મદ્દજત મળી માટે સંજોગોના ભેદની અવગત કરીને આપણે આપણા દેશમાં પણ એ જ માર્ગ મદ્દજત કરવા જઈએ તો ભુલાવામાં પડીએ. આજે રશિયામાં વિપ્લવનું કામ ધમધોકાર ચાલી ગયેલું હોવાથી આખી દુનિયાનું ધ્યાન તેની તરફ ખેંચાયું છે. દુનિયાના તમામ દેશના પીડિત લોકો તેની સામે આશાની મીટ માંડીને બેઠા છે. પરંતુ જે પરિસ્થિતિમાં ત્યાં વિપ્લવની સ્થાપના થઈ શકી છે તે પરિસ્થિતિ આપણે ત્યાં છે કે કેમ, અત્યારસુધી આપણે સેવેલા આદર્શો, પોષેલી આકાંક્ષાઓ અને કરેલી સાધનાને એ અનુકૂળ છે કે કેમ, તે વિચારી લેવાની બહુ જરૂર છે તે વિચારણામાં મદદરૂપ થવાનો આ પુરતકનો એક હેતુ છે.

રશિયાના ઝારની આપખુદ સના સામે ત્યાંની પ્રજાએ પડેલું માણ ઊંચક્યું સને ૧૮૨૫માં. ત્યારથી માંડીને તે મને ૧૯૧૭માં

મજૂરપક્ષના નેતાઓએ ગળતમતા હસ્તગત કરીને દેશમાં વિપ્લવની ગ્થાપના કરી ત્યાં સુધીના ઇતિહાસમાં આગની મત્તાને ફગાવી દેવા માટે જે પ્રયત્નો થયા તેમાં ત્રાસવાદીઓ (terrorists) એ અથાવેલી ખુનામગ્રસ્તીની પ્રવૃત્તિ આપણું વિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે એ પ્રવૃત્તિને ઘણી દેશો માટે આગની સરકારે કાળો ઢેઝ વર્તાવ્યો. અને તેને પગિછાએ એ પ્રવૃત્તિમાં સામેન તેમજ નહિ મામેય એવા હુમલો, યુવાનો અને યુવતીઓને દેશનિકાષનો તથા કાનાવામની અમલકાયાતનાઓ સહન કરવી પડી વળી આરના તેમજ તેના જુલમી અમલકારોના ખૂન કરી રીને ડરનાના હોર્ન તેની ચેલના કરનામાં આ સોકાએ બાદલુન માહમ અને કુશળતા દર્શાવ્યા તેમ જતાં જે યુવાનો અને યુવતીઓ પડકારી ગયા તેમણે પોતાના કૃત્યને નિખાલસ ઓગાર કરીને નીકળપણે આનંદપૂર્વક મૃત્યુને વધાવી લીધું એ બધાની આ આખી કથા રાખી વાચનાગ્ના દિવમાં આ ત્રાસવાદીઓનાં કૃત્ય પ્રત્યે નહિ તો તેમના બલિદાન પ્રત્યે પ્રગમાની સાગણી ઉત્પત્ત થયા વિના રહેતી નથી જના ગશિયાના ધડનગ્ના આ ઇતિહાસ ઉપગથી પુગાર નો એ થાય છે કે ગશિયાનો વિખ્યવ આ ત્રાસવાદી પ્રવૃત્તિ (terrorism)ને આભારી નથી. જે જે દેશમાં મજાગ્નો અન્ધાર અને જુલમ વધી પડ્યો છે ત્યાં ત્યાં આ પ્રવૃત્તિ જન્મ પામી છે પરંતુ કોઈ પણ દેશમાં સરકારને ઉથલાવી પાડવામાં તે સફળ થઈ નથી જતા દરેક દેશમાં નવ-ચોદિયા યુવાનો અને યુવતીઓને તે આદર્શતીજ મ્હી છે તેથી આપણે તેની ચર્ચા કર્ષક વિમતમાં ડાતગીને કરીશું.

અદાગમી મદીમાં મુરોપમાં દરેક દેશમાં નિરકુશ બાદશાહી ગાવની ગાતઓ પોતાની આપખુદ મત્તાથી પ્રખના દરેક કાર્યમાં બદ્દ દખલ કરતા તેના પ્રત્યાધાતરૂપે ખામ કરીને દક્ષિણ મુરોપના દેશમાં જેની ફિલસફી અથવા વાદનો જન્મ થયો કે

સામાજ્યને રાગ અથવા મધ્યવર્તી ગત્યમત્તા કે મરકારની કશી જરૂર નથી. એ ન હોય તો જ લોકો મુખી થાય. આ દિલસૂઝી અથવા વાદને 'એનાર્કિઝમ' અથવા 'અરાન્યવાદ' કહેવામાં આવે છે.

આ દિલસૂઝી રાન્યદડ વિનાની નવી સમાજજ્યનાની કલ્પના કરે છે. તેના આદર્શો બહુ ઊંચા છે, પરંતુ માધાગ્ય રીતે લોકો 'અગત્યવાદ' અને તેની વિધૂતિમાંથી બિલા થયેલા 'ત્રામવાદ' વચ્ચે ગોટાળો કરી નાખે છે. એટલે એ જે વચ્ચેનો બેફ રૂપેટ રીતે સમજી લેવાની જરૂર છે.

પ્રચલિત સરકારનો વિરોધ કરવો એ અરાન્યવાદનું એક મૂળતત્ત્વ ગણાય. મરકારના અન્યાય અને જુલમનો ભોગ થઈ પડેલા વર્ગમાંથી સહેજે ઉત્કેરાઈ જાય એવા અને જે માધન સહેજે મળી આવે તે માધન વડે લડવા તૈયાર થઈ જનારા લોકો પણ પોતાને અરાન્યવાદી કહેવડાવવા લાગ્યા. કાગ્ય સરકારનો વિરોધ કરવો એ તત્ત્વ તેમનામાં અને શુદ્ધ અગત્યવાદીઓમાં સામાન્ય હતું. સરકારી કામમાં દરકોઈ રીતે દખલ કરવી અને મોટા નાના સરકારી અમલદારોના ખૂન કરી સરકારી નોકરોમાં ત્રાસ ફેલાવવો, એ પેલા ખીજ વર્ગનો માર્ગ હતો તેમને અરાન્યવાદી દિલસૂઝી સાથે કશી લેવાદેવા નહોતી. તેથી એ વર્ગ માટે ત્રાસવાદી (terrorist) એ નામ વપગાય છે તે જ યોગ્ય છે.

અરાન્યવાદનો અર્થ પોતાના પાડોશીના કે સમાજના હિતાહિતનો વિચાર કર્યા વિના જેને પોતાના વિરોધી માન્યા તેની ખુનામરકી કરવી એવો નથી જ. શુદ્ધ અરાન્યવાદીઓ તો એટલું જ કહે છે કે મધ્યવર્તી સત્તાવાળી સરકાર અથવા તો રાન્યદડ એ દરકોઈ સ્વરૂપમાં અનિષ્ટ વસ્તુ છે. તેનું મડાણ જ બળજબરી ઉપર થયેલું છે. માટે એ ન જોઈએ. સરકાર અંકુશ રાખે અને સમજ કરે ત્યારે જ લોકો બલાઈથી રહે એ સુધરેલી

દશા ન જ મળ્યા. અત્યારનું કાર્ષ પશુ રાજ્યતંત્ર લશ્કરી બળ અથવા દંડ એટલે કે સગ્ન વિના ચાલી શકતું નથી. અને તેટલા લોકપ્રતિનિધિત્વવાળું રાજ્યતંત્ર હોય તોપણ તે તંત્રની સત્તા ધરાવનારા પક્ષાપક્ષી અથવા સ્વાર્થથી પર નથી હોતા. કાર્ષ નહિ તો તેમના મનજમાં સત્તાનો દોર તો આવી જ નામ છે. પોતાની સત્તા અસાધ્ય તોએ ખીજા લોકો ઉપર બળજબરી કરે છે, બળજબરીના બ્યવહારમાં જાલિમ તેમજ પીડિત અને વર્ગમાં પોતાની સ્થિતિપરત્વે જુદીજુદી જાતના દુર્ગુણો પેસી જાય છે. અને પરિણામે આખા સમાજનું અધઃપતન થાય છે. જો સમાજમાંથી બળજબરી નાજૂદ થઈ નામ અને કાર્ષ કાર્ષના ઉપર જુલમ ન શુભરે તો દરેક બ્યક્તિ વધારેમાં વધારે સ્વાતંત્ર્ય ભોગવી શકે અને માણસમાત્ર પોતાની સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં રહી શકે. માણસનો સ્વભાવ સૌની સાથે દુષ્ટમણીને રહેવાનો, સૌની સાથે સ્નેહભાવથી વર્તવાનો, એકબીજાને મદદ કરવાનો, હોય છે, પોતાને સરકાર કહેવડાવનારા સ્વાર્થી માણસો બળજબરીથી સમાજની સ્વભાવજન્ય મુબવસ્થામાં દખલ કરે છે, ત્યારે સમાજમાં વિકૃતિ થાય છે અને લોકો સ્વાર્થથી ગ્રીમ બની ખીજાનું અહિત કરીને પશુ પોતાના સુખનો વિચાર કરતા થઈ જાય છે. આવી દખલગીરી ન હોય તો સમાજમાંથી અન્યાય અને જુલમ આપોઆપ નાજૂદ થાય, અને આખો સમાજ સલાહસંપત્તી રહે, એ જાતની ગદા ઉપર અરાજ્યવાદનું મંડાણ છે. આ ફિલસૂફીના પુરસ્કર્તાઓમાં બાકુનીન અને કોપોટ્ટકિન જેવા માધુચરિત પુરુષો થઈ ગયા છે. ટોલ્સ્ટોય પશુ તાત્વિક દષ્ટિએ આવી જ ફિલસૂફીમાં માનનારા હતા. અમેરિકન ફિલસૂફ ચોરોએ કહ્યું છે કે જે બિલકુલ રાજ્ય ન ચલાવે તે સરકાર ઉત્તમ અને લોકો બ્યારે તેટલા તેવારે યસો ત્યારે એવા તંત્રવાળી બ્યવસ્થા તેઓ ભોગવતા થઈ જશે.

આ મહાન અરાબવાદીઓએ, જે સમાજની વચ્ચે તેઓ રહેતા તેમના ઉપર સુંદર છાંય પાડી છે, છતાં તે બધાને તેમના કેશની સરકારોએ જેલમાં નાખ્યા છે સાચા અરાબવાદીઓનું બેઠું સાંતું કામ પણ બેવકૂફ સરકારને કેવું ખૂચતું તેના સરખાપણે કરેલો નિખાલસ એકરાર ઇટાલિયન અરાબવાદી માલાટેસ્તાના એક હિસ્સામાંથી આપણને મળે ■ છટલીની અદાલતમાં તેના ઉપર કામ આપ્યું સરકારી વખતે દલીલ કરી કે માલાટેસ્તા જે પ્રદેશમાં કામ કરતો ત્યાંના મજૂરોમાં તેની અસર એટલી બધી થારે થઈ છે કે તેથી મજૂરોના ચારિત્રમાં મોટો સુધારો થઈ ગયો છે એ લોકોમાંથી ગુનેગાર જતિ નાબૂદ થવા માડી છે, અને હવે ત્યાં ગુના ભાગ્યે જ બને છે અને ગુના થતા જ બધ થઈ જાય તો પછી અદાલતોને કામ શુ રહે ? માટે માલાટેસ્તાને જેલની સજા થવી જોઈએ ! અને માગ્યે જ માલાટેસ્તાને છ માસની

‘ચીતમાં જે વધુ પડતો અને કૃત્રિમ લાગતો વિનયવિવેક જોવામાં આવે છે તે તેમણે છોડી દીધો હતો. ગરીબોના ગોપણ ઉપર પોષાતી કથાકારીશરીને તે વ્યર્થ ગણતા. પોતાના વિચારો તેઓ તદ્દન છુટ્ટી અને તોછડી લાગે એવી ભાષામાં વ્યક્ત કરતા. પૈસાદાર લોકો સુખચેતનાં પડ્યા ગદી ગરીબ લોકો પ્રત્યે જે જુદી દ્રવ્ય અને સંકાનુભૂતિ બતાવતા જોવામાં આવે છે તે જોઈને તો તેઓ પોતાનો પુણ્યપ્રકાશ દાખી જ શકતા નહિ. આવો માણસ પછી તે શ્રીમંત વર્ગનો હોય કે અમલદારવર્ગનો હોય તેને તે સાક્ષસાક્ષ સમજાવી દેતો. ‘ગરીબોનું બધું કરવાની છ વાતો કરે છે, તે તારો ડાળ છે. ખરી રીતે તો ગરીબોના ધનનો છ જ પહેલા નંબરનો ચોર છે.’ વળી પોતાની ભુદ્ધિ જે કમ્બલ ન કરી શકે એવા તમામ વહેગો, રિવાજો, ટેવો, પૂર્વગ્રહો—એ બધું તે પોતે છોડી દેતો, અને જીભએ પાસે છોડાવવાનો આગ્રહ રાખતો. મુંવાળી મીઠાશના વિશેષ તરીકે તે પોતાની મુખમુદ્રા કડક રાખતો. ધાર્મિક, સાસારિક, રાજદારી, અર્થપ્રકરણી તમામ બાબતોમાં સમાજમાં દબ, જૂઠાણું અને અન્યાય ચાલી ગયા છે એવી આ લોકોની માન્યતા હોવાથી તમામ પ્રચલિત વ્યવસ્થા અને મર્યાદાઓ તેઓ ઇનકાર કરતા અને તેમાનું કચું જ ગળવા ‘જેવું નથી એમ કહેતા. ‘નિહિલ’ એટલે કાંઈ નહિ—તે ઉપરથી આ ૫૬ ‘નિહિલિઝમ’ને નામે ઓળખાતો. જ્યાં તેમની પ્રવૃત્તિ કેવળ ખંડનાત્મક હતી એમ માનીએ તો તેમને અન્યાય ચાવ. સચ્ચાઈ એ તેમનો મોટામાં મોટો ગુણ હતો, અને નિયંત્રવંતની બીણીબીણી વિગતોમાં પણ તેઓ પોતાની માન્યતાઓને વફાદાર રહીને વર્તતા. રસિયાનાં સિદ્ધિત વર્ગ ઉપર આ પ્રવૃત્તિની છાપ બહુ બિડી પડી હતી અને તેમાં અમીર કુટુંબના અનેક પુત્ર-પુત્રીઓ જોડાયાં હતા. યુનાનોના પરસેવામાંથી પેદા થયેલી

પોતાનાં માખાપની દોષત તેમને અગ્રખામણી લાગતી. મરીમોની મહેનતમાંથી મળતાં મિષ્ટાન્ન તેમને કડવાં લાગતા એટલે તેઓ તદ્દન માદો ખોગક ખાતાં અને માદાં કપડાં પહેરતાં. નિહિલિસ્ટ યુવતીઓ પણ યુવાનોની માફક વાળ ટૂંકા રાખતી અને તદ્દન જડાં અને ગાદાં કપડાં પહેરતી. શ્રીમત કુટુંબનાં કેટલાયે યુવક-યુવતીઓ દાગખાનાંમાં મજૂરી કરવા જતાં અને તેમાંથી જ મળે તે ઉપર પોતાનું ચુસ્તરન ચલાવતાં. 'આમ વર્ગમાં જળી જતો, ગરીબો માથે એકતા સાધો,' એ તેમનો મુદ્દાલેખ હતો. નેમનામાંથી ધણાં ગામડાંમાં લોકોને પોતાની દસાનું જ્ઞાન કરાવવા, તેમનામાં જાગૃતિ આણવા નીકળી પડતાં. ગણિયાનાં ગામડાંમાં ફરવું એટલે ખરેખર અને ધુમ્મસમાં રખડવું. તેને લીધે કેટલાક સ્ત્રીઓ અને એવી શરીરને ધસતી કે લાંગી નાખે તેવી બિમારીનો ભોગ ધર્મ પડતાં, છતાં તેમના જુલસાને બિમારી વાગતી નહિ તેઓ પોતાનાં સાથીઓને કહેતા. " દલે અને તો પરવારી ગયાં, પરંતુ તમે ચાલુ રાખજો " ગણિયાનું સાચુ ધડતર આ લોકોએ આવી અદ્ભુત વીરતાથી આમવર્જને જાગૃત કરવાનું અને કેળવવાનું શ્રમ કરીને કર્યું છે.

આ પ્રવૃત્તિની માથે 'ત્રાસવાદી'ઓની પ્રવૃત્તિને આપણે બેજાવી દઈએ, તો આપણે મોટા જીતવામાં પડીએ તોંકે આ વર્ગના માણસોમાંથી પણ જોઓની ધીરજ ખૂટી અને અકળાયા તેઓ ત્રાસવાદી પ્રવૃત્તિમાં લાલ્યા છે ખરા. પરંતુ તેમના આગેવાનો અને સમજદાર માણસોએ ત્રાસવાદી ચળવળને કદી વધાવી લીધી નથી.

જતાં સરકારની દમનનીતિને અને ત્રાસવાદી પ્રવૃત્તિને બહુ સંમધ છે. એ પ્રવૃત્તિને હમેશા દમનનીતિથી પોષણ મળે છે. જાગ્રો જુલમ જ્યારે બહુ વધી પડ્યો ત્યારે કેટલાકોએ પોતાના

દાખલા ત્યાં પુસ્તકમાં છે, જેમની વીરતા અને જલિદાન આપણા દિલમાં આદર ઉત્પન્ન કરે છે. પોતે ઉપાડેલા કાર્ય ખાતર તેમણે જે સાહસ કર્યા છે અને યાતનાઓ વેડી છે, તે પ્રશંસાના ઉદ્ગાર કરાવે છે. પરંતુ આ પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્દેશની કેટલી સિદ્ધિ થઈ અને મહાનનું કેટલું હિત સધાયું એ કસોટીએ ત્યારે તેને આપણે કસીએ છીએ ત્યારે તેની વ્યર્થતા પ્રતીત થવા વિના રહેતી નથી. આ પ્રવૃત્તિમાં ઉતાવળ અને અવિચાર છે, અને ધણીવાર આ પ્રવૃત્તિને લીધે જ પ્રજા વધારે દુખાય છે અને વધારે પડે છે. મરકાર ત્યારે આ પ્રવૃત્તિને દાખી દેવા જુલમ કરવા માંડે છે ત્યારે તેના ગંચાલકો તો છૂપા હોઈ તેમનામાંના ભાગ્યે જ કાષ્ટને મરકાર પહોંચી શકે છે કે પકડી શકે છે. તમામ હેરાનગતિ અને કનડગત જેમને આ પ્રવૃત્તિ સાથે કશી લેવાદેવા ન હોય એવા લોકોને વેઠવી પડે છે. તેને લીધે લોકોમાં અણુવિશ્વાસ અને ભયનું વાતાવરણ એવું પ્રસરી જાય છે કે બીજી તમામ ઉપયોગી પ્રવૃત્તિઓ પણ અટકી પડે છે. આપણા દેશમાં સને ૧૯૩૨માં ત્રાસવાદીઓની પ્રવૃત્તિ બહુ જોસમાં ઊપડી હતી. તેને દાખી દેવા સરકારે અતિશય ઉમ્મદામાં લીધા. તેને પરિણામે દેશના જે ભાગમાં ખુનામરકી થઈ હતી ત્યાં આજે કશી જ સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિ રહી નથી. ગણિયામાં લગભગ સો વર્ષના ગાળામાં આ પ્રવૃત્તિના ધણા ઉછાળા આવી ગયા. પણ દરેક વખતે તેના પ્રત્યાઘાતથી લોકોની મુશ્કેલી વધી જ હતી અને પ્રગતિ અટકી હતી. રશિયામાં થયેલી લોકગતિનો તથા ત્રિપ્લવ મટ્ટની જૂમિકાની તૈયારીનો યશ ત્યાંની ત્રાસવાદી પ્રવૃત્તિને નહિ, પણ ગામડેગામડે ફરીને લોકકેળવણીનું કામ કરનારા યુવકયુવતીઓને ઘટે છે.

દિસામય ક્રાન્તિને અનિવાર્ય માનનારા સામ્યવાદીઓ પણ આ ત્રાસવાદી પ્રવૃત્તિને એટલે કે છૂટીછવાઈ ખુનામરકીને વ્યર્થ માને.

છે અત્યારની મરકારો પાસે સરળતા એટલો બધો છે અને એવા પ્રકારનો છે કે છૂટીછવાઈ ખુલામરફીને તો તેઓ સહેજમાં કચડી નાખી શકે. મશીનમનો, વિમાનો, ઝેરી વાયુઓ વગેરે બારે લશ્કરી, મગ્નમરાળી મરકારો સામે પ્રજાનો સશસ્ત્ર બળવો પણ ન ચાલે. ટાંગણુ પ્રજા પાસે મશીનમનો કે વિમાનો ન હોય. એવી વસ્તુઓ મરકારથી છૂપી રીતે ન બનાવી શકાય પ્રજા પાસે બહુ તો રીવોલ્વરો અને તરવારબટ્ટો હોય, તેનું સરકારનાં વિમાનો અને મશીનમનો સામે કશું ન ચાલે એટલે કાંઈ પણ સરકારનો સંશસ્ત્ર પ્રતિકાર તો પ્રજા ત્યારે જ કરી શકે જ્યારે સરકારની દેશમાં અસંતોષ ફેલાય, આખું લશ્કર ફરી ત્યાં અને તમામ સાધનો સાથે મરકારની સામે ચર્ચ જાય, અથવા બીજા દેશની સરકાર પેલી પ્રજાને મદદ કરવા ચડી આવે. પરંતુ એમાં સફળતા મળે તોપણ જેના બળથી વિજય મળ્યો હોય તે લશ્કરની અથવા બીજા દેશની સરકારની જ સત્તા સ્થપાય તેમાં સાચું પ્રજાસ્વાતંત્ર્ય ન હોય અત્યારની પરિસ્થિતિમાં તો કાંઈ પણ દેશમાં સરકારનો

મરકાર લશ્કરવિનાની જ થઈ જાય એવી તક રાસવાની પ્રગ્ળને મળી તે ખીજા દેશને કાંઈ સહેજે મળી શકે નહિ. રસિયાના વિપ્લવ પછી જર્મનીમાં, ઇટલીમાં, રષેનમાં, પોર્ટુગાલમાં તથા ચીનમાં સામ્યવાદીઓએ સચચ્ચ યુદ્ધ કરીને તે તે દેશની ચાલુ મરકારોને કબજે કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ એ બધા દેશોમાં તેમને નિષ્ફળતા જ પ્રાપ્ત થઈ છે. એ તો ફરી પાછું મહાયુદ્ધ ધાય અને તેમાં જે દેશની સરકારનો ખગ્ળનો ખલાસ થઈ જાય અને તે દેશ પોતાના લશ્કરને હથિયાર, ખોરાક તથા કપડાં ન આપી શકે ત્યારે તેને રસિયા જેવા વિપ્લવની તક મળે. બાકી છૂટીછવાઈ ખુનામરકાર કે લશ્કરને પ્રગ્ળપક્ષમાં લઈને તમામ રાજ્યસત્તા કબજે કરી લેવાની વાત એ અત્યારે તો હવાઈ કિલ્લા જેવી છે. દરેક દેશમાં સરકારે લશ્કરને આખી પરિસ્થિતિથી અને નવા વિચારોથી એટલા બધા અજાનમાં રાખે છે તથા ખીજા લોકો જૂએ મરતા હોય અને અગવડ વેઠતા હોય ત્યારે પણ લશ્કરને એટલું બધું સુખસગવડમાં રાખવામાં આવે છે કે તેમને પહોંચી ન શકાય, અને પહોંચ્યા તોપણ કશું મમજનવી ન શકાય.

દરેક દેશ આજે પોતાનો લશ્કરી સરમ્ભ વધારતો જ જાય છે અને તેના બેગ્ગ નીચે પ્રગ્ળ કબજાઈ રહી છે. લડાઈની વિનાશક સાધનસામગ્રીઓ જેટલી વધી રહી છે તેના પ્રમાણમાં બચાવનાં સાધનો યોગ્યતાં નથી, એટલે આજે એ નવીન હગ્ગતા સરમ્ભવાળાં એ રાષ્ટ્રો વચ્ચે લડાઈ જાએ તો બંને પક્ષનો વિનાશ થાય એવી પરિસ્થિતિ છે. વળી જ્યાં સુધી દરેક રાષ્ટ્ર શસ્ત્રસજ્જ છે ત્યાં સુધી આંતરરાષ્ટ્રીય પંચાયત (League of Nations) થી પણ રાષ્ટ્રરાષ્ટ્ર વચ્ચેની તકરારો નિકાલ આણવો મુશ્કેલ છે. એટલે અત્યારની પરિસ્થિતિ અનિવાર્યપણે માગી લે છે કે રાષ્ટ્રરાષ્ટ્ર વચ્ચેના તેમજ સરકાર અને પ્રગ્ળ વચ્ચેના કનિયાદંટા પતાવવાની

અદ્વિતીય રીતની સોધ થાય અને તેનો અમલ થાય પ્રતિકાગતી અદ્વિતીય રીત અનિવાર્ય થઈ પડી છે એ રીતનો મધ્યતાપૂર્વક અમલ થઈ શકે એમ છે તે દુનિયાને જતારી આપવાનું કામ વિધાતાએ ભાગતના ભાગ્યમા મળ્યું હોય

ગણિયામા મામ્યવાદી સમાજરચના ગ્યાપવાના જે જનમગ પ્રયામે ગાળ્યમતા માગફત આણી ગયા છે તે ઉપગ્રથી પણ આપણને લાગે છે કે માત્ર પ્રજાસ્વાતંત્ર્ય, મમસ્ત આમર્ષગતું સ્વાતંત્ર્ય અને કલ્યાણ તો અદ્વિતીય સાધનોથી જ માધી શકાય સામ્યવાદી આગેવાનોનો હેતુ અને આમર્ષગતે સુખી કરવાનો હોય પણ પોતાના કાર્યક્રમનો અમલ કરવા નેને આમર્ષ ઉપર પુષ્કળ બળજબરી વાપરવી પડી છે અને અત્યારે જ્યાં સરિયામા બગ જબરી ઝોઢી થઈ હોય તોપણ આખા કાર્યક્રમને એ બગજબરીનું પીડબળ તો છે જ લોકોમા એ બગજબરીનો ભય તો ■ જ પોતાનું હિત સામા ગહેનું છે તે નક્કી કરવાની અને કોઈ પણ જાતની ગેર વાજબી દબનગીરી વિના તેનો અમલ કરવાની મલા આમર્ષગતે લખા સુધી ન બોમવતો હોય ત્યાં સુધી તે સાત્ર સ્વાતંત્ર્ય ન બોમવરી શકે

એટલે આજ સુધી થયેલા છૂટીછવાઈ ખુનામગનીના પ્રયોગોનો તેમજ મશામ મગવાનો વિચાર કરીએ અને તેની માથે આજના સંજ્ઞાસ્ત્રોના ભાગથી જમન ક્વચાઈ ગયું છે તે સ્તેઈએ તો અદ્વિતીય પ્રતિમગ એ જ સાચા સ્વાતંત્ર્ય માટે, સાચી મુક્તિ માટે, સાચા સુખ માટે એજમાત્ર ઉપાય દેખાય છે

ખીજ વસ્તુ એ પણ ધ્યાનમા રાખવાની છે કે સાધન હિંસ હો કે અહિંસક જનનમાલની ખુવારો સંહન કરવા નરનારીઓ નીકળી પડે લોહીનું પાણી કગી નાખના જોટના કંટો વેડી પ્રગને જગૃત કરવા અને જળવવા મઠી પડે ત્યારે જ મુક્તિ મળે છે મુક્તિ મોઢી નથી

બાહ્યેવિઝમની ઉત્પત્તિ*

જો કોઈ રાગ એમ કહે કે અમુક નદી ઉપર મારો હુક છે માટે હું કોઈને નદીનું પાણી મફત લેવા ન દઉં, ફરકને 'ઝમે તેટલો આછો પણ કાઢકે કર તો આપવો જ પડશે તો ભેંકા તકરાર કરે પણ રાગની માલકી વિશે શબ્દ ન ઉઠાવે પણ જો તે રાગ એવો હુકમ કાઢે કે નદીનું પાણી કોઈથી લેવાય જ નહિ, તો તરત જ તકરાર બેઠે કે નદીની માલકી કોની ? રાગની કે લોકોની ?

જો કોઈ ધનિક બધી ખાણો અને બધા અગરો ખરીદી લે અને પોતે કાઢેલા મીઠા ઉપર જળગ્રસ્ત નહીં લે અથવા કોઈને મીઠું વાપરવા જ ન દે, તો ત્યાં પણ આખા સમાજને અત્યંત જરૂરની એવી મીઠા જેવી વસ્તુ ઉપર કોઈ ખાનગી વ્યક્તિનો માલગીદક ગંધી શકે કે નહિ, એનો અવાજ બોલો ચલા વિના ગંધે નહિ

જે ગામ વચ્ચે નદી હોય તેમાથી પાગ ઉતારવા ફોડીવાળો

જૂજ પૈસા લે તેની કોઈ તકરાર ન હરે, પણ જો હોડીવાલો ખૂબ જ પૈસા માગે અથવા લોકોને સામે કઠિ પહેંચાડવાની જ ના પાડે તો લોકો જરૂર કહે કે તારા ઉપર સમાજનો આટલો વડ તો છે જ.

આ જ રીતે કાપડાઓ કરીને, અથવા મોટાં મોટાં વંત્રોનો ઉપયોગ કરીને, અથવા દસપાંચ મોટામોટા વેપારીઓની કંપની બનાવીને, ત્યારે સમાજની સગવડનાં સાધનો થોડા જ લોકો એકઠા થઈ છે અને તે સ્થિતિનો લાભ સર્વ સમાજને ચૂસવા માગે છે ત્યારે લોકોના મનમાં મત્રાણ જિભો થાય છે કે શું વસ્તુઓ ઉપર માણસનો ખાનગી હક આટલો સુધી જઈ શકે ખરો? જે વસ્તુ આખા સમાજને ઉપયોગની છે તે વસ્તુ તો સમાજના જ નાજામાં હોવી જોઈએ, એમ તેમને લાગે છે; અને તેઓ કહે છે કે સમાજ પ્રત્યે તો જાણે તેની વ્યવસ્થા તે સરકારના હાથમાં સોંપી દે, પણ માલહી તો સમાજની જ ગણાય. ઘરમાં દરેક જથ્થાનાં કપડાં કે જોડા અલગઅલગ હોય છે અને તે ઉપર પોતપોતાનો જ અધિકાર હોય છે, પણ ઘરનાં રંધિયાનાં વાસણ, ઘરનો દીંચીકા કે ઘરની ગાડી, એ કોઈ એક વ્યક્તિનાં નથી હોતાં. તે તો આખાં કુટુંબની જ મિલકત ગણાય છે. એ જ રીતે મોટાંમોટાં કારખાનાં, આગગાડી, ફાસસાની ખાણો કે તેલના કૂવા જેવી વસ્તુઓ સામાજિક માલહીની હોવી જોઈએ. આવી દલીલ શૂખમરાથી અને મોંપવારીથી ખીડાતા લોકો બહુ વખતથી કરવા લાગ્યા છે.

મોટીમોટી મિલોમાં હળરો મજૂરો પંદરપંદર કલાક ગંદી અને શુંગળાવી નાખનારી હવામાં રહીને કામ કરે, સારાં મકાનને અજાણે ગંદી, અંધારી અને અનારોગ્ય બોલીઓમાં ખીચોખીચ ખડકાર્થને પંડમાં રહે, પોતાનું સામાજિક અને કૌટુંબિક જીવન બરબાદ કરી નાખે અને દુરાચાર તથા અનીતિના મોગ ચર્ચ પડે

ત્યારે માંડમાંડ પેટપૂરતું ખાવાનું પામે. બીજી તરફથી મિલમાલેક એકાદ કલાકનું કામ પણ ન કરે, છતાં લાખો રૂપિયાનો નફો લઈ જાય અને મોજ કરે. મિલમાં મૂડી એની રાકાયેલી છે એ વાત સાચી, પણ એ મૂડી ક્યાંથી આવી ? એણે અથવા એના કોઈ પૂર્વજે બીજા મજૂરોની મહેનત પચાવી પાડીને જ એ એકઠી કરેલી ના ? દુનિયામાં જોટલી ધનમંપત્તિ છે એ મહેનતનું જ ફળ છે. એટલે સાચું જોતાં મહેનત કરનાર વર્ગનો જ તેના ઉપર હક હોવો જોઈએ. આવી દલીલ મુરોપના મજૂરપક્ષ તરફથી કરવામાં આવે છે. કેવળ રાજદારી સુધારાથી અથવા રાજદારી મ્વાર્ત્તમયથી સમાજમાં જોવામાં આવતાં વિષમતા અને અન્યાય દૂર થઈ શકે એમ નથી. તે દૂર કરવા માટે તો આખી અર્થરચના અને મમાજરચનામાં ફેરફાર કરવો જોઈએ. અર્થોત્પાદન વ્યક્તિના નફાની દૃષ્ટિથી નહિ પણ સમાજના હિતની દૃષ્ટિથી કરવામાં આવે; આપણી તમામ સામાજિક સંસ્થાઓનો વિચાર પણ સમાજના કોઈએક વર્ગના હિતની દૃષ્ટિએ નહિ, પણ જનસમસ્તના હિતની દૃષ્ટિએ થાય આ વાદને સોશ્યલિઝમ (Socialism) માને સમાજવાદ કહેવામાં આવે છે. બોલ્શેવિક્ઝ એ આ સમાજવાદનું એક ઉગ્ર અને વ્યવહારમાં મુકાયેલું સ્વરૂપ છે.

ધનવાન લોક સાચું જોતાં મજૂરવર્ગના આગ્રહિત છે. છતાં મજૂરના હકની સંપત્તિ પોતે પચાવી પાડે છે એટલું જ નહિ, પણ તે જ સંપત્તિને બળે રાજ્યકારભાર પણ પોતાના હાથમાં જ રાખે છે અને પોતાના સ્વાર્થને અનુકૂળ ગાય એવા જ કાયદાઓ બંડે છે મજૂરો કહે છે ‘હવે પછી એ નહિ ચાલે રાજ્યવ્યવસ્થા અમારા જ હાથમાં હોવી જોઈએ’ મુરોપના કેટલાક દેશોમાં તેમને રાજસભામાં બેસવાનો હક મળ્યો. તેમના પ્રતિનિધિઓ કાયદા બંધવામાં મન આપવા સાચા. પણ થોડા જ દિવસમાં તેમણે જોયું કે રાજ્ય-

સભાના પ્રતિનિધિ ગમે તે પક્ષના અને ગમે તે વર્ગના હોવા છતાં પણ પૈમાદાર લોકો તેમને કાવે તેમ નચાવી શકે છે. આમ રાજ્યકારભારમાં મનુરવર્ગને સ્થાન મળવાથી પણ તેમનું દુઃખ દૂર ન થયું ત્યારે મનુર લોકો ફરી વિચાર કરવા લાગ્યા તેમણે વિચાર્યું કે મનુરવર્ગ (આમા ખેડૂતો, કારકુનો અને કારીમરો પણ આવી જાય છે) એ ગણતુ એક અંગ નથી, પણ તેઓ પોતે જ આપતુ ગણે છે મૂડીવાળા લોકો તો મનુરવર્ગના આશ્રિત છે. મનુરવર્ગમાં પૂરતો સપ અને સહકાર હોવ તો ખાનગી મૂડીવાળાનો વર્ગ રહી જ ન શકે જેઓ મહેનત કરે છે તેમની જ બધી મપત્તિ અને રાજ્યકારભાર પણ તેમનો જ આ વિચાર ઉપર ત્યારે મનુરો આવ્યા ત્યારે તેમણે રાજ્યકારભાર હાથમાં ધર્મ રીતે લેવો તેનો વિચાર સરૂં કર્યો

સુરોપમાં દરેક દેશમાં મનુરવર્ગ જુદીજુદી રીતે સત્તા હાથમાં લેવાને પ્રયત્ન કરે છે રશિયામાં ત્યાંના જોડકાંમી કારે ખેડૂતવર્ગ ઉપર અનેક જાતના જુલમો સૈકાઓ સુધી ચાલતી તેને પાપમાલ કર્યો હતો સર્વસ્વ ખોઈ ખેડેલા આવા મરીમવર્ગમાં નિગણાતુ ધૈર્ય આવી મધુ તેમને ઉપરના વિચારો ઠીક લાગ્યા તેમણે પોલીસમાં અને સૈન્યમાં પોતાના વિચારો ફેલાવ્યા રશિયાનો આખો નોકરવર્ગ, મનુરવર્ગ અને ખેડૂતો એકવિચારના ચર્મ મથા, અને તેમણે કારણાહી ફરમાવી દીધી. આમ ચતા પહેલા રશિયાની નોકરશાહીએ હજારો અને લાખો સ્ત્રીપુરખોનું મલિહાન લીધું હતું જ પણ તેથી તે લોકો બિનદા દમનનીતિથી બીજા બધ ચર્મ ગયા દમનનીતિથી લોકોમાં એકતા આવી અને ખખળી મગેલી કારણાહી એકાએક તૂટી પડી. મનુરવર્ગ દેશમાં પોતાની મત્તા સ્થાપી અને કારને સાધખીરિયાના જગલી પ્રદેશમાં હદપાર કર્યો ત્યાં પ્રજા સામે પરદેશ સામે

‘ઝાર’ કાવંતરો કરે છે, એવો વહેમ પડતાં આખા રાજકુટુંબને
‘દેહાન્તરાસન’ ચંચુ.

આ રીતે રશિયામાં જે મજૂરસત્તા સ્થાપન થઈ તેને
‘બોલ્શેવિક્ઝમ’ કહે છે. રશિયન ભાષામાં બોલ્શેવિક્ઝ એટલે બંદુમતી
‘રશિયાના સામ્યવાદી મંડળની એક સભા’ સને ૧૯૦૩માં લંડનમાં
‘મળી હતી તેમાં એક વિષય ઉપર મતભેદ પડ્યો, તે ‘વંખતે
લેનિનના પક્ષમાં બંદુમતી હતી. એટલે એણે પોતાના પક્ષનું નામ
‘‘બોલ્શેવિક્ઝ’ રાખ્યું, તેની વિરુદ્ધ જે પક્ષમાં અંદુમતી હતી તે
‘‘મેન્શેવિક્ઝ’ કહેવાયા ત્યારબાદ તે ધણીએ વેળા બોલ્શેવિક્ઝ બંદુ-
મતીમાં ન હોય એવું બનેલું. પણ નામ પડી ગયું તે પડી ગયું.

અદારમાં સૈકાના અંતમાં અને આગળીમાં સૈકાની શરૂઆતમાં
યુરોપમાં યાત્રિક મુખનો આરંભ થયો અદારમાં સૈકામાં વરાળનો
‘શક્તિ’ તરીકે ઉપયોગ કરવાની શોધ થઈ, અને જેમ્સ વોટે તે વડે
યત્રો ચંદ્રાવી શકાય એવા એન્જીનની શોધ કરી. સ્તીવન્સને તે
‘વડે ગાડી ચલાવી શકાય તેવું શોધી કાઢ્યું સને ૧૮૩૦માં પહેલી
‘રેલવે’ શરૂ થઈ. ૧૮૩૫માં વીજળીની શક્તિથી તાર મારફત સંદેશ
‘બોક્લવાની રચના થઈ, અને આગણીમાં મેકાના મધ્યમાં મોગી
‘મોટી આગમેટાએ સમુદ્રમાં મફર કરવા માંડી. પણી તે નવાનવાં
‘યત્રોની શોધ કરવામાં અને મોટામોટા કારખાનાં સ્થાપવામાં,
‘શરૂઆતમાં ઈલ્લક તથા ક્રાન્સ અને પાછળથી જર્મની એક-
‘બીજીની ‘હરીફાઈ કરવા લાગ્યાં. આની આગાઉ યુરોપની પ્રજાઓએ
‘યુરોપ બહારના દેશોમાં પોતાની સત્તા જમાવી હતી તે રીતે તેને
‘મોટે વેપારનાં ધંધાધંધાં દ્વેન ખુલ્લા થયાં હતાં. યત્રોની શોધોથી
‘બૌદ્ધોગિક મુખનો આરંભ થયો, અને તેજે સમાજમાં ગોડી
‘બિયપાયલ કરી મૂકી. વરાળશક્તિથી ચાલતાં યત્રોવાળા કારખાનાં-
‘ની સ્થાપના થયાં પહેલાં જ્યાં ઉદ્યોગો નાના પાયા ઉપર, મોટે

ભાંજે મૃદંગલોગે જ દતા. કારીખર પોતાના કુટુંબના માણસો તથા એકાએક મિખાઈ ઉમેદવારો સાથે પોતાને ઘેર જ પોતાને ઉલોખ કરતો. હુદાર પોતાની બટ્ટી, પોતાનાં આગરો વગેરે સાધનોનો પોતે જ માલિક દનો, અને તે સાધનો ઉપર કામ કરનાર મજૂર પંચુ પોતે જ દનો. વણકર પોતાની સાથે ઉપર પોતાને ઘેર વણતો અને તેમાં પોતાનાં બેસાડાકરાની મદદ લેતો. ધણીવાર તે વહોંથી માત્ર નૈવાર કરતો અને ધણીવાર પોતાને દિસાએ માલ તૈવાર કરીને પોતે જ વેચતો. આમ મૂડી, મજૂરી, વેપાર બધું ગોઠે બાગે એક જ જથ્થાના હાથમાં રહેતું, અને શું કામ કરવું, કેટલું કરવું, કેવી રીતે કરવું વગેરે બાબતમાં તે સ્વતંત્ર રહેતો. ધંત્રવિદ્યાએ આ વ્યવસ્થામાં રિપ્લવ કરી નાખ્યો. મોટાં કારખાનાં છીર્ણ થતાં તે માટે જોઈતી જમીન, મેચા તથા

કારીગરોને તથા મજૂરોને એક જગ્યાએ એકત્રિત કરી તેમની પાસેથી મળત કામ લેતા અને તેમને યોગી મજૂરી આપી પોતે મોટા નફા મેળવતા. આમ શ્રીમંત વેપારી વર્ગ હિતવ્રત થયો હતો. છતાં અનિષ્ટ નાના પ્રમાણમાં હતું. કારણ આ કારખાનામાં માનવશક્તિ ઉપર જ આધાર હતો. અને તેથી સશક્ત મજૂરો પાસેથી જ કામ લઈ શકાતું. મોટું વજન ઉપાડતું હોય, પદાડ ખોદવો હોય કે ખેતર ખેડતું હોય તે બધું માણસ જ કરતો; બહુ તો ઘોડા અને બળદની મદદ લેવામાં આવતી. પરંતુ યત્રોએ માનવબળની કિંમત ઘટાડી નાખી. તેણે બધું જ વિપુલ કરી નાખ્યું. મજૂરોની દુર્દશા પણ વિપુલ કરી મૂકી. જેમ જેમ મંત્રોમાં સુધારા થતા ગયા તેમ તેમ માનવબળની ગરજ ઓછી ને ઓછી પડવા માંડી વળી કારખાનામાં નાનાં બાળકો, સ્ત્રીઓ, વૃદ્ધો તથા અશક્ત માણસોના પણ ઉપયોગ થવા માંડ્યો. ન્યારે બધથી કામ કરવાનું હતું ત્યારે માતઆઠ કલાકે છેક થાકીને લોભ થઈ જવાય, પછી કામ ન કરી શકાય એ થાકની મર્યાદા હતી, તે પણ હવે જતી રહી. આમાં તો સંચા ઉપર ઊભા રહેવાનું એટલે અને તેવા મજૂરો પાસેથી ચૌદચૌદ અને પંદર-પંદર કલાક કામ લેવા માંડ્યું. વળી નવાનવા સંચાની શોધોને લીધે જેમ જેમ માણસો ફાજલ પડતા ગયા તેમ તેમ બેકારી વધી. મજૂરોમાં મજૂરી મેળવવાની દરીફાઈ વધતી ગઈ, પુખ્ત વયના પુરુષોને સ્ત્રીઓ તથા બાળકો સાથે દરીફાઈમાં જીતરવું પડ્યું, અને તેઓ જેટલા ઓછા દરે કામ કરે તેટલા ઓછા દરે તેમને પણ કામ કરવાની ફરજ પડી. બીજી તરફથી સ્ત્રીઓ અને બાળકોને મોટી ઈમરના માણસોના જેટલો જ વખત કામ કરવું પડ્યું. કેટલીક વાર તો આ બાળકો અને સ્ત્રીઓ પ્રત્યે અત્યાચાર પણ થતો, બાળકોને કાઈ જાતનું શિક્ષણ આપવાનો પ્રબળ તો હતો જ નહિ. તેમની તંદુરસ્તીની પણ દરકાર રાખવામાં આવતી નહિ.

આ જ અગામી ઇચ્છા, જે તે વખતે ઉદ્યોગમાં બીજા મનુ દેશે કરતાં આગળ હતું તેણે એતી મિત્રકુલ છોડી દીધી અને દેવળ પોતાના ઉદ્યોગો અને પોતાની ખાલો ઉપર જ નભાવેના મંકરપ ક્યો. એતીમાયી જૂટા થયેલા મનુરો સહેગમાં ભગવા લાખ્યા, અને સહેગમાં તેમને રહેવાનાં મકાનોનો પ્રશ્ન ઊભો થયો, જેનું મંત્રોપકારક નિવારણ હજી નથી થયું. મનુરો ગમે તેમ મરઘાં, કૂકડાં અથવા કજ્જીરોની માફક થોડી જગ્યામાં સેગભેજ ખડકાવા લાખ્યા. તેને લીધે દારિદ્ર્યની માથે દુરાચાર, ચોરી, ચગાજખોરી અને બીજા અનેક દુર્ગુણો મનુરોમાં ફેલાયા મોટામોટા ગણસી યત્રોએ મમાજના જૂના તંત્રને તોડીફાડી છિન્નભિન્ન કરી નાખ્યું. યત્રોદ્ધાગ થયેલી ઉદ્યોગની ખિલવણી માથે વચસા વર્ગના કારીગર વર્ગનો નાશ થયો, અને મમાજમા બે વર્ગ પડી ગયા: એક મૂડીવાળોનો, જેઓ એટલા શીમત બની ગયા કે મોટા જમીનદારો અને અમીરઉમરાવોની પકિતમા આવી ગયા, અને બીજો મનુરોનો, જેની દશા દિનપ્રતિદિન બગડતી જ ચાલી

તે વખતના આરભકાળના અર્થસામ્રોઓએ મનુરીના દર કેદવા હોવા જોઈએ એ બાબત એક નિયમ પ્રતિપાદિત કર્યો હતો કે જેમ બીજા માણની કિંમત તેના ખપ અને છત ઉપરથી અંકાય છે તેમ મનુરીના દર પણ મનુરોના ખપ અને છત ઉપરથી નક્કી થાય છે અને મનુરીના દર હમેશા એટલા જ રહેવાના નથી મનુરોનું માંડમાડ પેટ લારાય મનુરીના દર જો કોઈ પણ કારણસર વધવા પામે તો બીજા માણસો તેમા આકર્ષાય, મનુરો વધારે લખો કરે અને તેમની સંખ્યા વધે એટલે છત વધી જતાં મનુરીના દર પાછા ઘટે પેટપૂરણ ખાવાનું ન મળે એટલા ઝોણા દર થઈ જાય તો મનુરો મનુરી છોડીને પરદેશ જતા રહે અને મનુરોની અબ્બતને લીધે દર પાછા વધે આમ ઘડિયાળના

લોલકની માફર મજૂરીના દર આધારે યર્ષ સ્થિર થાય છે અને માંડમાંડ પેટિયું નીકળી શકે એટલા અથવા તેની આસપાસ રહે છે આ નિયમમાં માણસનો માણસ તરીકે નહિ પણ એક જાતની વસ્તુ તરીકે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. સભ્ય સમાજને સોભે એવો આ નિયમ નથી. છતાં તેને આધારે મૂડીવાળા કહેતા : મજૂરીની ખુદી દરીદ્રાઈમાં મજૂરીના જે દર ઠરે તે ખગ. તે પ્રમાણે કામ કરવા—ન કરવાને તેઓ સ્વતંત્ર છે. પરંતુ આ સ્વતંત્રતા શા કામની? મજૂરો કારખાનામાં મજૂરી ન કરે તો ખાલ શું? એટલે દેખાવમાં સ્વતંત્ર હોવા છતાં ગુલામ જેવી જ તેમની દશા ધર્ષ. આ ઉપરાંત તે વખતે ઇંગ્લંડમાં તો એવો કાયદો હતો કે મજૂરીના દર વધારવા કેઈ મંપ કરીને મંડળ બાધે તો તે ગેરકાયદે ગણાય. એટલે મજૂરો એકઠા મળી પોતાની સ્થિતિ સુધારવા કે પોતાના હક્કનું રક્ષણ કરવા કેઈ મંડળ પણ બાધી રાકતા નહિ મૂડીવાળાઓ તો એકની સામે બીજા મજૂરને ઊભો કરી આખા મજૂરવર્ગને ચુસાય તેટલું ચૂસતા. યત્રોની શોધને લીધે માલ મોટા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો અને મજૂરીનું દામ ઓછું લાગવા માંડ્યું તેથી મસ્તો પણ થવા લાગ્યો. તેનો તમામ લાભ મજૂરોને ચૂસીચૂસીને મૂડીવાળા લેવા લાગ્યા.

આ પરિસ્થિતિમાંથી વળી એક ખીજ વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ. માણસની જરૂરિયાતને હદ હોય છે પણ મોજરોખને હદ હોતી નથી. યત્રોને લીધે જરૂરિયાતનો માલ મોટા જથ્થામાં તૈયાર થવા લાગ્યો, પણ મજૂરોની અથગ આખા આગવર્ગની વધતી જતી ગરીબાઈને લીધે તેમની ખરીદ કરવાની શક્તિ ઘટતી જ જતી હતી શ્રીમંત લોકો પોતાની જરૂરિયાત જોટલો માલ ખરીદ કર્યા

પછી આવા વધારે માલને શું કરે ? એટલે મોજશોખનો માલ
 ખનાવવાનાં કારખાનાં વધવા લાગ્યાં. કારણ શ્રીમત લોકો એ
 માલ ખરીદે. એટલે પરિસ્થિતિ તો એવી થઈ કે જે માલની
 મજૂરીને કે આમરગને જરાય જરૂર ન હોય, કેવળ શ્રીમતોના
 પેલવને અર્થે જ જે હોય, તેવો માલ તૈયાર કરવામાં મજૂરીના
 લોકોનું પાણી થવા માંડ્યું. વળી મોટાં ધંત્રોને લીધે માલ બહુ
 મોટા જથ્થામાં, દુનિયાને જરૂર હોય તે કરતાં પણ મોટા જથ્થામાં
 ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો, એટલે તે માલ વેચવા બજારો શોધવાની
 દરીકાઈ આ ઉદ્યોગમધ્યે દેસામાં આવી. ખીજા દેશોનાં બજાર
 કબજે કરવાની, દરીકાઈ એ ગયા મહાધુલનું એક બહુ મોટું
 કારણ છે.

નાખ્યા ઉપર ફરજ પાડે તેમ નહીં લેવાનું મુશ્કેલ કાર્ય આ રોબર્ટ
 ઝોરેને ધન્ય લેખો લખ્યા અને તેમાં મજૂરોને દુગત્યા અને
 શગનીમાથી બચાવવાની મહાજની કુળ છે એ બતાવે તથા
 પોતાના માથી મૂકીલોરોના સ્વાર્થ અને આગમ ઉધાડા પાડ્યા
 ઈ મ ૧૮૦૦ થી ૧૮૨૮ સુધી તેનો આ અખતગે બહુ મારી
 રીતે ચાલ્યો તેના તામામાં ૨૦૦૦ મજૂરો દના તેમની સ્થિતિ
 તેજો સુધારી અને તેમ જતા કારખાનામાં વેપારની દૃષ્ટિએ જોડ
 ન આપ્યા દીધી મજૂરોની સ્થિતિ સુધારવા માટે મજૂરો વચ્ચે
 પડુ જોડો એ મિલ્દાન્ત તેજેજ પ્રથમ મજૂર પામે વચૂન કગળો,
 અંજો તેના જ પ્રયામથી સને ૧૮૧૬માં પહેલો ફેક્ટરી હો પમાર
 થયો, જેમાં મૂકીવાગાઓને મજૂરોની મરીમાઈ તથા પવસતાનો
 લાભ લેતા અટકાવવાનો કાર્ડ આપાય હતો પરંતુ આ કાયદો
 નમાનો હતો નવ વર્ષની નીચેના બાગકાને આ કાયદો
 રક્ષણ આપ્યું અને કામના કલામ વધારેમાં વધારે બાગ નક્કી
 કર્યાં આના કાયદો શુ વગે ? પરંતુ એવવાર સગકારે વચ્ચે પડવું
 જોડો એ મિલ્દાન્ત સ્થપાયો એટલે કાયદામાં તિનપ્રતિદિન
 સુધારા થતા ગયા ખીમ દેશોમાં પણ આવ્યા કારખાનાને લગતા
 કાયદો ગમાવા માડ્યા પરંતુ એવેનના અખતગમાં મજૂરોના
 દનો સ્વીકાર નહોતો કારખાનાદાર પસંપકારી વૃત્તિનો હોય
 તે મહેરમાનીની ગહે મજૂરોની સ્થિતિ સુધારવા તે પ્રયત્ન
 કરે મરજા પડ્યું મજૂરોને જાણે મહેરમાનીની રાહે રક્ષણ આપવું
 હતું અને જ્યારે જ્યારે મજૂરોના હિતનો કાર્ડ પણ કાયદો
 ગજસલામાં આવતો ત્યારે મૂકીવાગાઓના મખત વિરોધ વિના
 તે બાગેજ પમાર થતો રોબર્ટ એવેનના કારખાનાની માફક
 સન લાઈટ મોપનું કારખાનું બોર્નવિનમાં ફેક્ટરી સ્થપાઈ પેઠી
 તથા અમેરિકામાં ફોર્ડનું મોટરનું કારખાનું આજે મજૂરોને

સુખમગરડ આપવાનો પ્રબંધ કરે છે, છતાં એકંદરે તો મૂડીવાળાઓનું વલણ મજૂરોને ચૂસવા તરફ જ છે.

અંગ્રેજી ભાષામાં 'સોસાયલિઝમ' શબ્દનો પ્રચાર પ્રથમ રોબર્ટ ઓર્વેને જ કર્યો. પરંતુ તેનું 'સોસાયલિઝમ' જેમાં આમર્શનો, મજૂરોનો હિસ્સો હોય એવું તેમની સત્તાવાળું નહોતું. પદાપકારની વૃત્તિથી, મહેરબાનીની રાહે મંરક્ષણ આપવાની વૃત્તિથી, તે જાનું થયેલું હતું. એ મજૂરોનું 'સોસાયલિઝમ' નહોતું પણ માલિકાનું 'સોસાયલિઝમ' હતું.

મજૂરોના 'સોસાયલિઝમ'નો વિચાર કરતાં પહેલાં મજૂરોને રાહત આપવાના તથા તેમની સ્થિતિ સુધારવાના ઉદ્દેશથી ચલાવવામાં આવતી બીજી એક પ્રવૃત્તિની દૃષ્ટી નોંધ લેવામાં લાઈશું. આ પ્રવૃત્તિ સહકારી મંડળીઓની છે. આજે દુનિયામાં આવી મંડળીઓની અંખ્યા જાડુ મોટી છે. આમાં ઘણી મંડળીઓ ધીરધારનું કામ કરનારી હોય છે. અને ઘણી સામટો માલ ખરીદી પકતર ભાવે વેચવાનું કામ કરે છે. પરંતુ મજૂરીના દર મજૂરોનો નિર્વાહ ચાલી શકે તેટલા જ હોર્મ શકે એ પેલા વ્યવસાયીઓનો કદોર નિયમ જ્યાં સુધી પ્રવર્તે છે ત્યાં સુધી આવી રીતે મરતો માલ વેચનારી મદદગારી મંડળીઓ મજૂરોને મદદની રાહત શી રીતે આપી શકે? મરતો માલ મળવાથી મજૂરો સસ્તામાં પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકે, તો મજૂરીના દર પણ ધોરે એટલે જ્યાં સુધી મદદગાર વડે ઉત્પત્તિનાં સાધનો અને કારખાનાંની વ્યવસ્થા મજૂરપક્ષના હાથમાં ન આવે ત્યાં સુધી મજૂરોનું કશું ખાસ ફિત તે માધી શકે નહિ. મજૂરોની માત્રી વ્યવવા પૂરી પ્રતિનિધિ નથી એવી ગરકારો મારફત ચાલતી સહકારી મંડળીઓથી તો ભાગ્યે જ કશું થઈ શકે. મજૂરો પોતે જ એ સ્વાયત્તથી સહકારી મંડળીઓ બાધે તો ઘણું થઈ શકે. પરંતુ તે માટે તેમની પાસે

માધનો જોઈએ અને સત્તા જોઈએ એટલે એવું સચવવામા આવે છે કે મગકારે મજૂરોને માધનો આપી મહામારના તત્ત્વ ઉપર આના દારખાના ઊભા કર્યા પણ એ તો મજૂરોનું હિત ધ્વંષ નારી મગક હોય તો થઈ શકે ને એટલે ફરીફરીને આપશે કે ને ફેર આવીએ છીએ ગભ્યસત્તા મજૂરોની હાથમા આવે તો જ તેમનું ધ્યાણ થાય

જોવેનના પ્રયોગોની સાથે જ મજૂરોમા પોતાનામા સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિ ઊભી થવા માડી હતી પહેલા મજૂરો પોતાના દર વધારવા જો મડળ આવે તો તે જંગકાયદે ગણાતા પણ તેથી કાંઈ મજૂરો મડળો આધના બિનકુન અટક્યા નહિ તેઓએ જુદાજુદા નામે આપીને પોતાના છુપા મડળો બાધ્યા પછી તો આ મડળો ઉપરથી નાયદાનું ગધન નીકળી ગયું અને આજે દરે દેશમા મજૂરોના જળગદસ્ત મડળો છે તેઓ હડનાળો પાડીને પોતાને જોઈતી ગદતો મેળવતા જાય છે અને પોતાના હક સ્થાપિત કરે છે પરંતુ આમા પણ મૂડીવાળાઓ પાસેથી લેઈ શકાય તેટલું લેનાતોજ જ્ઞાન છે અને આખું તત્ત્વ એવું જોઈવાયેલું છે કે મજૂરોનું બહુ વળી શકે એમ નથી એટલે ચાલુ તત્ત્વમા અતિશય મહત્ત્વના વિપ્લવદારક ફેરફારો ન થાન ત્યા સુધી વાઈજ ન થઈ શકે એમ પ્રતિપાદન કરનાર મમાજવાદી વ્યક્તિઓ દરેક દેશમા ઉત્પન્ન થઈ અને જુદીજુદી વ્યક્તિઓએ જુદીજુદી મેળનાઓ મમાજ આગમ રજૂ કરી

લૂઈ બ્રૂનક નામના ફ્રેન્ચ સમાજવાદીનો એવો મન હતો કે મજૂરોની મોટામા મોટી આવશ્યકતા મજૂરોના માધનોની છે અને દરેક સરમાનું કતન્ય છે કે પોતે એના સાધનો મજૂરોને ઊભા કરી આપે રાજ્ય બીજું કશું નથી કેવળ મજૂરોનું મહાજન છે અને રાજ્ય તરફથી જ મગખાના સ્થાપિત થાન તો ધીમેધીમે

ખાનગી કાજખાનાનો અત આની કમ વળી તે એમ પણ કહેતો કે બુદ્ધિથી કામ કરનારને શરીરથી કામ કરનાર કરતા વધારે બદલો મળવો જોઈએ નહિ બુદ્ધિજળથી જેઓ સમાજની સેવા કરે છે તેઓનો સમાજમાં ખૂબ આદર થાય છે એ બદલો તેમને મારો બસ છે ધન તો બુદ્ધિનું કામ કરનાર અને શરીરમહેનતનું કામ કરનાર બંનેને મળજી જ મળવું જોઈએ

જેસેફ મુટો નામના ફ્રેન્ચ સમાજવાદીએ 'ધન શું છે' એ નામના પુસ્તકમાં બતાવ્યું 'ખીજની પાસેથી ચોરી લીધેલા માવતું નામ ધન છે' કાજી ખીજના શ્રમથી ઉત્પન્ન થયેલો માવ કોઈ પણ જાતનો શ્રમ વ્યાં વિના ધનિષ્ઠ માણસ બાકી વ્યાજ અને નફાના રૂપમાં પડાવી લે છે છતાં તે કહેતો કે પ્રચલિત વ્યવસ્થામાં એકદમ તો ફેરફાર નહિ થઈ શકે ધન બાકી કરવા તેની એક ચોજના એવી હતી કે ભાડા અને વ્યાજની એક

માંથી લેવાયેલા લાભે આજે મૂડીનું રૂપ ધારણ કર્યું છે અને તે આજની મજૂરીને પીસી નાખે છે. મજૂરીનાં સાધન—પત્રો વગેરે—મજૂરોને દ્વાપી તેમના સ્થાન પર બેસી ગયાં છે, અને એ નિર્ણય સાધેલો મજૂર મજૂરોને નિર્ણય બનાવી રહ્યાં છે.’

પરંતુ આ બધા લેખકોમાં પોતાની જીદિ અને દંષ્ટનાના પ્રભાવે કાર્લ માર્ક્સે મહુધી એક સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. સમાજવાદને તેણે શાસ્ત્રીય સ્વરૂપ આપ્યું, તેની ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ બહુ સૂક્ષ્મ હતી. તે ઉપરથી તેણે જોયું કે આજકાલ તમામ અર્થવ્યવહાર મૂડીને અધીન છે. દુનિયામાં મૂડીનું જ રાજ્ય છે. મજૂરો ગણાય છે સ્વતંત્ર, પરંતુ તેમની સ્થિતિ ગુલામ જેવી જ છે. દરેક દેશમાં સમાજના બે વર્ગ પડી ગયા છે. એક મૂડીવાળો, જે પોતાની મૂડીના બળે બીજાની મજૂરીનો લાભ ઉઠાવે છે; અને બીજો ગરીબ મજૂરોનો વર્ગ, જે કહેવાય છે સ્વતંત્ર, પરંતુ નથી તેની પાસે જમીન, નથી તેની પાસે આજના રોકાણ, નથી પોતાના શરીર સિવાય બીજું કશું માધન. એ વર્ગ મૂડીવાળાને ત્યાં કાર્મ થણ સ્થિતિમાં મજૂરી કરવા ન જાય તો કરે શું? મૂડીશાહીમાં મજૂરીના દરનો પેલો નિર્ણય કાયદો ચાલે છે તે પ્રમાણે મજૂરને તો તેનું પોતાનું અને તેના કુટુંબનું પેટિયું માડમાં નીકળી શકે એટલી જ મજૂરી મળે ધારે કે એ રકમ દિવસના આઠ આના છે. પણ મજૂરના એક દિવસના શ્રમમાંથી જે ઉત્પન્ન થાય છે તેની કિંમત તો બજારમાં વધારે જીપજે છે. કાચા માલની કિંમત, મૂડીનું વ્યાજ, વ્યવસ્થાપકનો પગાર વગેરે ખર્ચ વસ્તુની જીપજેલી કિંમતમાંથી બાદ કરતાં જે આઠ આના ઉપર રકમ રહે તો એ વધારા ઉપર કોનો હક ગણાય એ પ્રશ્ન વિચારવાનો રહે છે. મૂડીદાર કહે છે કે પોતે કાગખાનું ચલાવવામાં જોખમ વહોરે છે માટે વધારાનો હકદાર તે છે. કાર્લ માર્ક્સનું કહેવું એ ■ કે એ

વધારા ઉપર સમાજની માલકી હોવી જોઈએ, મમાજ સુવ્યવસ્થિત ન હોય તો કારખાનું જ કરવાથી ચાલે કે એ વધારો ગહે ? વળી મજૂરને માત્ર પેટિયું જ શા માટે મળવું જોઈએ ? જે મજૂરી કરે તેને પોતાની વાજબી જરૂરિયાત જેટલું મળવું જ જોઈએ. બીજા બધાની જરૂરિયાતો બહુ મોટી અને મજૂરની જરૂરિયાત થોડી એ અન્યાય છે. કુદરતે આપેલી માધનમામત્રી ઉપર મજૂરી કરવાથી મંપત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેનો તત્કાળ ઉપભોગ ન કરી નાખતા જે બચે છે તે મૂડી તરીકે રહે છે. આ મૂડી ઉપર એક નાનકડો વર્ગ દક્ક કરી બેઠો છે તે અન્યાય છે. મૂડીની ઉત્પત્તિ તો મજૂરીમાથી જ થયેલી છે. એટલે મૂડી ઉપર મજૂરોની જ માલકી હોય મમાજમા કોઈને કામ કર્યા વિના ખાવાનો અધિકાર નથી આજના મૂડીવારો પોતાના ખાનગી માલકીદને કાગળે બાજ, લાકડું કે નકાના રૂપમા જે મેળવે છે તે કામ કર્યા વિનાનું દોષ અન્યાયનું છે મંપત્તિના ઉત્પાદનમા તેઓ પોતાના શારીરિક કે બૌદ્ધિક શ્રમથી કિંમતો આપે અને તેના બદલામા બીજા મજૂરોની માફક જ પોતાની વાજબી જરૂરિયાત જેટલું વર્તે એ આમ આખો મમાજ મજૂરી કરનારો બની જાય.

થયો છે અને મૂડીવાળા તેમના દુરમન છે. દુનિયાના તમામ મૂડીવાળાની સામે કોઈ પણ દેશનો બેદ ગણ્યા સિવાય મનૂરવર્ગ બને છે. પોતાની દીર્ઘદૃષ્ટિથી તેણે જોયું કે મૂડીદાર તથા મનૂર એ બેનાં દિલ પરસ્પરવિરોધી હોઈ જાય છે. વર્ગો પ્રતિપક્ષી છે. આજે એ બે વર્ગ વચ્ચે બંધકર વિગ્રહ ચાલી રહ્યો છે. મનૂરોને પોતાની ભૂંડાયેલી સ્થિતિનું જાન કરાવી પોતાના વર્ગના અભિમાની બનાવવા જોઈએ. તેઓ સંગઠિત થાય એટલે મૂડીદારોનું આવી બને. દુનિયામાં મોટાં યુદ્ધો મૂડીશાહીને લીધે જ બિભાં થાય છે માટે દુનિયાની સુખશાન્તિ સારુ મૂડીશાહીને અંત આણવાની જરૂર છે. મનૂરોએ સંગઠિત થઈને મૂડીદારો સામે લડવામાં કશું જ શુભાવવાનું નથી, માત્ર પોતાની બેડીઓ જ તોડી નાખવાની છે. તે માટે સામાજિક વિપ્લવ થવાની જરૂર છે. એ વિપ્લવ હિંસામય થશે એ અનિવાર્ય છે. કારણ આજે પ્રચલિત સરકારોના લશ્કરી બળ ઉપર જ મૂડીદારી ટકી રહેલી છે. પ્રચલિત સરકારોનું બધું તંત્ર મૂડીદારોના હાથમાં છે. એટલે લશ્કરી બળવાળી સરકારોને ઉથલાવી પાડ્યા સિવાય મૂડીદારોનો અંત આવે નહિ. વળી પ્રચલિત સરકારોને ઉથલાવી પાડ્યા પછી પણ તમામ રાજ્યસત્તા સમાજવાદી મનૂરોએ હસ્તગત કરવી જોઈએ. અને એ સત્તાનો ઉપયોગ આખી દુનિયામાં સમાજવાદ સ્થાપવામાં કરવો જોઈએ. તો જ વિપ્લવ ટકે અને વિપ્લવનું કામ આગળ ચાલે. વર્ગવિગ્રહ તીવ્ર થાય, પરિણામે હિંસામય વિપ્લવ થાય અને રાજ્યસત્તા સમાજવાદી મનૂરો હસ્તગત કરે તો જ દુનિયામાં સમાજવાદ સ્થપાય, એમ કાર્લ માર્ક્સનું કહેવું છે. ઉદ્યોગમાં આગળ વધેલા દેશો—જેવા કે ઇંગ્લંડ કે જર્મની—તેમાં આવો વિપ્લવ વહેશે થશે એવું તેનું માનવું હતું. કારણ મૂડીદારોનું જોર વધારે હોય ત્યાં મનૂરોની દશા ખરાબ હોય, કચાલિયત, બૂખમરો અને બેકારી સમાજમાં

વધારે દેશાયેલાં હોય, એટલે મજૂરો મૂડીદારોની સામે વહેલું માથું ધીરે, તેની આ આગાહી સાચી ન પડી. ઇંગ્લંડ કે જર્મની જેવા ઉદ્યોગમાં આગળ વધેલા દેશમાં વિપ્લવ થવાને બદલે રશિયા જેવા પેટીવાળા દેશમાં વિપ્લવ થયો. માકસે કહી હતી તે દેશમાં જુદી જ અતિહાસિક પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ તેથી એમ બન્યું. છતાં તેણે કહેયો વિપ્લવ એક સ્થળે નહિ તો બીજે સ્થળે થયો તો ખરો જ.

માકસે કેવળ સિદ્ધાન્તની ચર્ચા કરનારો નહોતો. મજૂરોએ બંધ જ કરવું એઈએ એ બાબતનો તેણે જખરા પ્રચાર કર્યો અને જુદાજુદા દેશના મજૂરો ઉપર પોતાના વિચારોની સખળ છાપ પાડીને બધા મજૂરોને સંગઠિત કર્યા. આજે કુનિયાના તમામ સમાજવાદીઓનું વલણ મજૂરો અને એકલા મજૂરોના જ સંગઠન તરફ છે. મજૂરોએ સંગઠિત થઈને વસેઓએ ખંરો સમાજને બિનજવાબદાર એવા ખાનગી મૂડીવાળાઓના હાથમાંથી આર્થિક અને રાજદારી સત્તા હાથ લેવી એ તેમનો કાર્યક્રમ છે.

હાર્લે માકસે સિદ્ધાન્તમાં જે પ્રતિપાદિત કર્યું અને બહુ જખરદસ્ત આંદોલન કરી જેને માટે ભૂમિકા તૈયાર કરી તે વસ્તુ રશિયામાં લેનિન અને તેના સાથીઓએ અમલમાં મૂકી.

માકસે મજૂરવર્ગમાં એવી લાવના પ્રયત્નો કે દેશાભિમાન અથવા દેશપ્રિય જેવી વસ્તુ મજૂરોને માટે નથી. મૂડીદાર સ્વદેશી હો કે પરદેશી, મજૂરોને ચૂસવામાં સૌ સરખા જ છે. એટલે મજૂરોએ દેશાભિમાની મટો જઈ વર્ગાભિમાની થવું એઈએ. છતાં '૧૪ થી '૧૮ સુધીના યુરોપના મહાયુદ્ધ દરમ્યાન પોતપોતાના રાષ્ટ્ર પ્રત્યેના મમત્વે તથા કેટલેક દરજ્જે પોતી રીતે પોતાયેલી દેશભક્તિએ સમાજવાદીઓની આ આર્થસૌમ ભાવનાને હડોબર મોળી પાડી નાખી. પોતાની વસાહતોમાંથી ધન

હસડી લાવનાર ઇચ્છા જેવા દેશમાં તો એ ધનમાથી મજૂરોને પણ દુકડા મળતા એટલે તેમની સ્થિતિ ખીજા દેશના મજૂરો કરતાં મારી હતી. એટલે વમાહતવાળા દેશોમાં સમાજવાદી ચળવળ જોર જ ન પકડ્યું. પરંતુ રશિયામાં તેને અનુકૂળ ક્ષેત્ર અને અવસર મળ્યાં. ઝાંગના જુલમથી રશિયાના ખેડૂતો ત્રામ પામી ગયા હતા એ તો હતું જ. અને ઝારે રશિયાને લડાઈમાં હોમ્યુ પછી તો જુલમની માથે જૂખમરો વધ્યો. ૧૯૧૭માં એવી સ્થિતિ આવી ગઈ કે લોકો વાટે ને ઘાટે 'અમ, અમ' પુકારતા તરફડવા લાગ્યા. લડાઈ નહોતી ચમતી લોકોને, નહોતી ચમતી મિપાલીઓને; કાગળ મિપાલીઓના પગાર ચડી ગયા હતા, તેમને પૂરતાં કપડાં નહોતાં મળતાં, ખોગા નહોતો મળતો અને લડવાનાં દાયિયાર નહોતાં મળતાં. રશિયાના સમાજવાદી આગેવાનોની સરદારી નીચે ત્યાના મજૂરમડળોએ જ્યારે ઝારની મામે પુલ્કે બળયો ત્યારે ક્યો, ત્યારે ઝાર પાસે પોતાનું રક્ષણ કરવા સેન્ય જ નહોતું. તેણે જે દુકડીઓ મજૂરો મામે મોકલી તે મજૂરો મામે લડવાને બદલે વિખગાઈ ગઈ, એટલે ઝારને કુવ લઈને બાગરું પડ્યું. પછી જે આગેવાનોના હાથમાં સત્તા આવી તેમણે પણ લડાઈ ચાલુ રાખી અને ગત્યમધારણ ધડવા માટે પ્રગતના પ્રતિનિધિઓની સલાહ બોલાવવા વિચાર કર્યો. પણ લોકોને તો જોઈતી હતી શાન્તિ. તેમને લડાઈ નહોતી જોઈતી, પણ ખાવાનું જોઈતું હતું. સેનિને લોકોને શાન્તિ અને ગરી એ બે આપવાનું વચન આપી મજૂરોને તથા ખેડૂતોને પોતાના પક્ષમાં લીધા. પેલા આગેવાનોને બાગરું પડ્યું અને સેનિન તથા તેના ગાંધીઓના હાથમાં સત્તા આવી. પછી રશિયામાં સમાજવાદ ચાપવાનો મદાન પ્રયોગ શરૂ થયો. તેનું વર્ણન 'બોલ્શેવિક રશિયા'વાળા લેખમાં છે.

બોલ્શેવિક રશિયા *

રશિયામાં બોલ્શેવિક પક્ષે શાશ્વતતા લાગે કરી અને છેલ્લે
 કેટલાંક ગ્રંથી બોલ્શેવિકોએ આ અને તેના કુટુંબનો નિઃશ્ચય રીતે
 આત્મ આણે ત્યાં મુઠ્ઠીની દફાઈત આ પુસ્તકમાં આપનામાં
 આની છે પરંતુ ત્યાંપણી રશિયામાં શુ થયું એ વાચકો
 આગળ મુકાય તે આ પુસ્તક વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડે તેથી
 ને વચનો આપીને બોલ્શેવિક લોકોએ પ્રગટને પોતાના પક્ષમાં
 સીધી દત્તી તે વચનોનો અમલ ક-વામાં તેમને કેટલી મુશ્કેલીઓ
 પડી, આરસાલી બચલી ગઈ પરંતુ ને વચ્ચે ઉપર એ આની રહી
 હતી તે વચ્ચેના ખુદ રશિયાના તેમજ પરદેશી ઉપાધિકા વચ્ચે
 બોલ્શેવિક સરકાર ઉપર કેટલું આક્રમણ થયું, અને છેલ્લે એ બધા
 વિરોધો દમાવી દઈને બોલ્શેવિક મરકારે સામ્યવાદને અમલમાં
 મુકવાનો પ્રયોગ કેવી રીતે કરાવ્યો તેની દ્રષ્ટી રૂપરેખા આપવાનો
 પ્રયત્ન અહીં કર્યો છે

બોર્સોવિકોએ પોતાના હાથમાં રાખ્યેસેના લીધી પરંતુ મોરડો અને પેટ્રોગ્રેડ જે રહેરામાં તથા તેની આસપાસના થોડા પ્રદેશમાં જ તેની અસર રહી હતી. દેસાનો મૂડીદાર અને જમીનદાર વર્ગ તો બોર્સોવિકોની વિરુદ્ધ જ હતો. જૂના સરકારના અમલદારો તથા એવા બીજા સરદારો પાસે મશીનગનો હતી અને લડાઈનો થોડો ધણે અરખામ હતો. તે વડે તેમણે લૂંટફાટનો ધધો આદર્યો અને મોટાં રહેરામાં ધોલે દડાડે ગોળીબાર કરીને લૂંટ અથાવવા લાગ્યા. બોર્સોવિક સરકારને અપીયે મોટી સુસ્કેલી મુદ્દાનુદાં ખાતાંના સરકારી અમલદારો તરફની હતી. તેમનામાંના ધણા બોર્સોવિકોના હાથ નીચે કામ કરવા તેમજ તેમની સાથે મહકાર કરવા રાજ નહોતા. આ બધું કડકાઈથી દાખી દેવાનું કામ લેનિનની સમક્ષ હતું. તેણે એકામ હુકમ છોડ્યો: “જે કામ નહિ કરે, તેને ખાવાનું મળશે નહિ.” જે સરકારી નોકરોએ અહકાર કરવાની આનાકોની કરી તેમને તાબડોલ જરતરફ કરવામાં આવ્યા. ને’કશાએ તિબેરીયા ખોલવા ના પાડી એટલે તે તોડીને ખોલવામાં આવી. મુખ્ય સેનાપતિએ એક વખત લેનિનના એક હુકમની અવતા કરી. તત્કાલ તેને રૂબસદ આપવામાં આવી અને પાંચ મિનિટની અંદર એક જુવાન બોર્સોવિકને એ પદ આપવામાં આવ્યું.

બેલ્તોએ જમીનદારોને પોતાની જમીનો ઉપરથી હાંકી કાઢવા માંડ્યા હતા અને ગ્રજૂરો માલિકોને હાંકી કાઢી કારખાનાંનો કમળો સેવા મંડ્યા હતા, તે આ પુસ્તકમાં કહેવામાં આવ્યું છે. દેશમાં આગલી અંધાધૂંધી અને લડાઈનો લાભ લઈ ફેટલાડ માલિકોએ કારખાનાંના સાંજાકામમાં લાગેડો કરી ગુડસાન કરવા માંડ્યું.

બેલ્તોએ જમીનનો કમળો લીધો તેમાં પણ વિચારવિવેક

તો નહોતો જ જળવાયો. એ આખી ક્રિયા વ્યવસ્થિત વહેંચણીના સ્વરૂપની નહિ પણ અવ્યવસ્થિત લૂંટના જેવી થઈ. દેવચી પ્રેરાયેલાં અને નિઃકુશ બનેલાં ખેડૂનોનાં ટાંવાંએ જમીનદારોનાં મકાનો, ચારી રીતે ઉછેરેલાં દોરલાંખગ, મશીનરી, પુસ્તકાલયો, ફર્નિચર એ બધાનો નાશ કરવા માંડ્યો. એટલે કારખાનાં તેમજ જાગીરોની બાબતમાં મરકાર વચ્ચે પડી. કારખાનાંમાં બગાડ થતો અટકાવવા સોવિયેટ મરકારે તમામ કારખાનાનો દબજો લઈ લીધો અને પોતાની માધી વ્યવસ્થા નીચે તે ચલાવવા માંડ્યાં. તે જ પ્રમાણે જાગીરોનો દબજો પણ મરકારે લઈ લીધો અને તેના ઉપર ધીમેધીમે જમીનપિનાના ખેડૂનોને ચમાવી મામ્યવાદી ધોરણ ઉપર ત્યાં ખેતી કરવા માડી. જોકે આ ધોરણને ખેડૂતમજૂરો ટેવાયેલા નહિ હોવાથી તેઓ ઓછું કામ કરતા, તેના ઉપર ઉત્તેજ ઓછું જ થતું, અને અવ્યવસ્થા ચાલતી.

લોકોને રાષ્ટ્રી આપવાનું વચન આપીને બોલ્શેવિક્સે દેશમાં સત્તા હસ્તગત કરી હતી. પણ દેશભર વ્યાપી રહેલો જૂથમરો એકદમ ઠઈ ઓછો જ રૂળે એમ હતો? એક નરકથી કંગોડો લોકો જૂથે મગતા હતા, ત્યારે જે શોડાની ખાસે પેમા હતા તે લોકો તો પહેલાંની જેમ અમનઅમન હંતા હતા. બોલ્શેવિક મરકારની સત્તા બધે પહોંચી શકતી પણ નહોતી, એટલે કેટલાયે શહેરોમાં ધનિક લોકો સોવિયેટ સરકાર આજે પડે, કાલે પડે એવી આશામાં મોજ માણતા હતા. જર્મની ગાયે યુદ્ધ ચાલુ રહેતું જોઈએ, એમ જે લોકો દેશભક્તિથી પ્રેરાઈને રહેતા તેઓ જ હવે જર્મની વિજયી થાય અને પેટ્રોગ્રેડ ઉપર ચડી આવે એમ ધમ્કવા લાગ્યા. મામાનિક વિશ્વવ પ્રત્યેના અણગમ્યાની લાગણી પરરાજ્યની ધૂંસરીના લાગણી લાગણી કરતાં વધારે પ્રબળ હતી. આજે

આપણા દેશમાંએ ૩૬ યર્ષ ગયેલા વિશેષ અધિકારો અને પચાવી પાંડેલી માલમિલકત ગુમાવવાનું જોખમ વહોરવાને બદલે આ પારતંત્ર્ય ભલે રહ્યું એમ કહેનારા ધણા નથી પડ્યા ?

દેશના આંતરિક વિગ્રહ અને અધાધૂધી ઉપરાંત બહારના દુશ્મનોનો ભય પણ સોવિયેટ સરકારને ઝોલો નહોતો. સોવિયેટ સરકારે રશિયાનો ધણો મુલક અને ધણા દોકો ગુમાવીને જર્મની સાથે ૧૯૧૮ના માર્ચમાં મુલેહ કરી નાખી હતી, છતાં જર્મની સોવિયેટ સરકાર ઉપર ડાળા તો કાઢ્યા જ કરતું હતું. ઇંગ્લંડ, ફ્રાન્સ વગેરે મિત્રરાજ્યો જર્મનોને જોકે ધિક્કારતાં હતાં, પરંતુ બોલ્શેવિકને તેથીયે વિશેષ ધિક્કારતાં હતાં. અમેરિકાના પ્રેમિડેન્ટ વિલ્સને સને ૧૯૧૮ની શરૂઆતમાં મળેલી સોવિયેટ મહામંભાને દાર્દિક અભિનંદનનો સરોજો પાડ્યો હતો, પણ તેનો તેને થોડા જ વખતમાં પશ્ચાત્તાપ થવા માંડ્યો હતો. બધા જ મિત્રરાજ્યો રશિયામાં આમી રહેલી વિપ્લવવિરોધી પ્રવૃત્તિઓને ખાનગી રીતે પેસાટકાની મદદ કરી રહ્યાં હતાં, અને પોતે પણ છૂપી રીતે એ પ્રવૃત્તિઓમાં લાગ લેતાં હતાં. સોવિયેટ સરકારે પોતાની ગળધાની પેટ્રોગ્રેડથી ફરવી મોસ્કોમાં કરી હતી. ત્યાં પરદેશી જનમુક્તો મારી પેટે બરાબા હતા, અને તેઓ સોવિયેટ સરકાર સામે ખાનગી રીતે ઉશ્કેરણી કરી જ રહ્યા હતા. મિત્રરાજ્યો પાસેથી મદદ મળતાં માલમિલકતને ગુમાવી બેઠેલા જર્મીનદારો અને મૂડીદારો પણ જોરમાં આવ્યા હતા. ૧૯૧૮ના જુલાઈ માસમાં રશિયાની આ ગિચતિ હતી. સોવિયેટ સરકારનું જીવન જાણે એક પાતળી દોરી ઉપર લટકી રહ્યું હતું. ,

ફ્રાન્સમાં જર્મની તથા મિત્રરાજ્યો વચ્ચે હજી સખ્ત યુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું, છતાં રશિયામાં તો મિત્રરાજ્યો તેમ જ જર્મની બંનેએ

બોલ્શેવિકોને કચડી નાખવાનો એકબીજાથી સ્વતંત્ર રીતે પણ સમાન પ્રયત્ન આદર્યો હતો. એમણે રશિયા માં રીતસર વિગ્રહ નહોતો બહાર કર્યો, પરંતુ રશિયાના વિપ્લવવિગ્રાહી આગેવાનોને લશ્કર તથા નાણાંની મદદ આપીને તેઓ કિત્તેજન આપતાં હતાં. તેમની મદદથી જ ઝારના વખતના કેટલાક સરકારીએ સોવિયેટ સામે બહુ ઉઠાવ્યું હતું. '૧૮ના ઓગસ્ટમાં સ્થિતિ વધુ બગડી અને બે પ્રમંત્રો એવા બન્ધા કે તેથી બોલ્શેવિકોમાં ક્રોધ, નિરાશા અને બચ વ્યાપી ગયા. એક, લેનિનનો મન લેવા તેના ઉપર હુમલો થયો; અને ખીજુ, કિત્તો ગણિવામાં આર્ડેન્જલ આગળ મિત્રરાજ્યનું લશ્કર જિત્યું. મોસ્કોમાં બારે ખળભળાટ વ્યાપી ગયો, અને સોવિયેટ મરકાર પકુંપકું થઈ ગઈ. આખું મોસ્કો શહેર દુશ્મનોથી ઘેરાઈ ગયું હતું. બોલ્શેવિકો પાસે બાગે જ કંઈ લશ્કર હતું. પરંતુ તેમણે નિરંધાર કર્યો કે જો મરવાનું જ છે તો પછી બહાદુરીથી લડતા લડતા મરવું તેમની સામે પ્રુચ્કળ કાવતરાં રચાઈ રચાઈ હતા, તે કાપી દેવા માટે સપ્ટેમ્બરની શરૂઆતમાં આખા દેશમાં તેમણે લશ્કરી કાયદો જાહેર કર્યો 'વિપ્લવદ્રોહીઓને મારો,' 'અડાઈ કરનારા પરદેશીઓ સામે નિર્દય જંગ જગાવો,' આ ઘોષણા માથે બહારની દુનિયા માં તેમજ અંદરના શત્રુઓ સામે તેઓ ખુનખાર લડતમાં જિતાર્યા આખો દેશ એક ઘેરાઈ પડેલી છાવણી જેવો થઈ ગયો. જંગવસ્ત્ર 'લાલ' * લશ્કર ઊભું કરવાના પ્રયત્નો ચાલ્યા, અને ટ્રોટ્સ્કીને તે કામ સોંપવામાં આવ્યું.

મને ૧૯૧૮ના નવેમ્બરમાં મિત્રગણ્યો અને જર્મની વચ્ચે સુલેહ થઈ. પરંતુ સને ૧૯૧૯ અને ૧૯૨૦ એ બે વર્ષ રશિયાને તો લડાઈમાં જ ગયા. સોવિયેટ સરકારને એકલે હાથે અનેક

દુસ્મનો સામે લડવાનું હતું. એક વખત તો એવો આવ્યો હતો ત્યારે જુદાંજુદાં સત્તર મથકે 'લાલ' લશ્કર ઉપર આક્રમણ થયાં હતાં. ઇંગ્લેન્ડ, અમેરિકા, ફ્રાન્સ, જપાન, ઇટલી, સર્બિયા, ઝેકાસ્લોવેકિયા, રુમાનિયા, બાલ્ટિક રાજ્યો, પોલેન્ડ અને તે ઉપરાંત અનેક વિપ્લવવિરોધી રશિયન સરદારો એ બધાંની સામે સોવિયેટને ઝૂકવાનું હતું. પૂર્વ સામ્રાજીરિયાથી તે બાલ્ટિક અને કીમિયા સુધી લડાઈ સળગી ઊઠી હતી. કેટલીયે વાર સોવિયેટનો ખત નજીક દેખાતો અને ખુદ મોસ્કો બચમાં આવી પડતું. એકવાર પેટ્રોગ્રેડ તો દુસ્મનોના હાથમાં આવી જવાની અણી ઉપર હતું. મિત્રરાજ્યોએ આખા રશિયાને ઘેરા બાંધ્યો હતો. અને એ ઘેરા એટલો સખ્ત હતો કે ૧૯૧૬નું આખું વર્ષ રશિયા બહારથી એક ચીજ લાવી શક્યું નહિ, તેમ એક ચીજ બહાર વેચી શક્યું નહિ. પરંતુ આ બધી આફતોમાંથી સોવિયેટ સરકાર પાર જિતરી ગઈ અને અત્યેક વિજયની સાથે તેનું મળ અને આત્મવિશ્વાસ વધતાં ગયાં.

આટલી ભારે મુશ્કેલીઓની સામે સોવિયેટ રશિયા શી ગીતે વિજયી નીવડ્યું ? જર્મની સાથે પતાવટ કરી નાખ્યા પછી મિત્ર-રાજ્યો પાસે મોટાં લશ્કર ફાજલ પડ્યાં હતાં ખરાં. પરંતુ તે બધા સતત આલેલી ભારે લડાઈથી કંટાળીને થાકી ગયેલાં હતાં. તેઓ બીજી નવી લડાઈમાં જિતરવા તૈયાર જ નહોતાં. ખાસ કરીને સોવિયેટ લશ્કરની સામે તેમને ઉત્તરવાનું કામ સહેલું નહોતું. નૂતન રશિયા અત્યે તમામ દેશોના મજૂર વર્ગના લોક ભારે સહાનુશ્રૂતિ ધરાવતા હતા, અને સોવિયેટ રશિયા સામે ખુલ્લે ખુલ્લી લડાઈ જાહેર કરનાં પોતાને ઘેર વિરોધ ઊભો થાય એવો દરેક દેશને ડર લાગતો હતો. આખા યુરોપમાં મને ત્યારે બળવો જગી ઊઠે એવી સ્થિતિ હતી. વળી મિત્ર-રાજ્યોમાં પણ અંદરઅંદર દરીદ્રાઈ અને ઈર્ષ્યા ઝાંઝી નહોતી.

સુલેહ થયા પછી તેઓ અંદરઅંદર લડવા લાગ્યાં. એટલે એક પછી રાત્રી બોલશેવિકોનો અંત આણ્યો. માટે દટિબદ્ધ થવા તૈયાર નહોતું. ખીનું કોઈ રાજ્ય લડવા જાય તો દરેક તેને નાણાં, સુલની સામગ્રી અને મલાહથી મદદ કરવા તૈયાર હતું. વળી તેમને એમ પણ લાગતું કે સોવિયેટનો અંત એની મેળે જ આવશે.

આ પરિસ્થિતિ સોવિયેટ રશિયાને અનુકૂળ હતી, અને તેથી પોતાની શક્તિ મંગદિત કરવાનો તેને સમય મળ્યો. પરંતુ વિજયનું એવું કેવળ બાહ્ય મંત્રેજાને જ આપવું યોગ્ય નથી. આવડા મખત વિરોધમાંથી રશિયા વિજયવત્ત આવળ આવ્યું, તેમાં રશિયાની પ્રજાએ જે શ્રદ્ધા, આત્મવિશ્વાસ, ત્યાગ ને અડગ નિશ્ચય બતાવ્યાં તેનો ફાળો ઝોઝો નથી. આજમુ અને અગાન ગણાતી પ્રજામાં પણ સ્વાતંત્ર્યનો અનુભવ થતાં અજળ એવન મુકુરે છે. અને રશિયાને જે નેતાઓ મળ્યા હતા તેમણે પણ ભારે કૌશલ્ય બતાવ્યું તેમણે એક દક્ષિત અને કલાળ પ્રજાને બળવાન અને સુમંગલિત રાષ્ટ્રમાં ફેરવી નાખી તથા પોતાના કાર્યને વિષે અજળ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ તેમણે પ્રજામાં પ્રગટાવ્યાં.

આ બધા નેતાઓમાં અબ્રહી લેનિન હતો તે આખી દુનિયા જાણે છે. આ પુરતકમાં તેનું દૂકું જીવનચરિત્ર આપ્યું છે. આવા મહાપુરુષોમાં જે વિવિધ પ્રકારના ગુણો અને શક્તિઓ રહેલાં હોય છે તેનું મયાર્થ વર્ણન કરવું એ સમર્થ ચરિત્રકારને માટે પણ મુશ્કેલ હોય છે. એટલે આ પુસ્તકમાંનું ચરિત્રવર્ણન તેને લાગ્યે જ ન્યાય આપી શકે. લેનિનની ફતેહની ખરી આવી તેના અદ્ભુત કૌશલ્ય અને સમયસચ્ચતા કરતાં પણ જનના પ્રત્યેના તેના અગાધ પ્રેમમાં વધારે રહેલી હતી. તે કાળમાં તેનાથી ખીન નંબરની વ્યક્તિ તે દ્રોહરૂપી હતો. તે હતો તે જાણરા લેખક અને વક્તા. લશ્કરી વિદ્યાનો પૂર્વઅનુભવ કાર્ષ્ણ ન

મળે છતાં આતંત્રિક વિગ્રહ અને બદાગના ઘેરાની વચ્ચે તેણે 'લાલ' લશ્કર બિનુ કર્યું અને આટઆટલી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે બે વર્ષ જે કુસંગતાથી સેનાધિપતિત્વ કર્યું તેણે નિષ્ણાતોના પણ આદર મેળવ્યો છે તેની વીગતા દુસ્મનો પણ વખાણતા તેનું સાહસ અવિચારીપણાની હદ સુધી પહોંચે એટલું હતું લડાઈમાં પોતાના જીવનને જોખમમાં નાખતા તે ધી અચકાતો નહિ લશ્કરમાં 'પાઈ' સિસ્તનો ભગ કરે અથવા બીમ્બપણુ દેખાડે તો તેના પ્રત્યે તે દી ત્યા ગાખતો નહિ આ 'લાલ' લશ્કરની પામે કેટલા અડગપણાની અસ્થિ રાખનામાં આવતી તેનું એક ઉદાહરણ પેટ્રોએડના ગ્લેસ વખતે કાઢેલા કુકમના રાખેદોમાંથી મળે છે "લોહીનું છેલ્લું ટીપુ રહે ત્યાં સુધી પેટ્રોએડનો બચાવ કરવાનો છે એ તમુ પણ ચસવાનું નથી અને છેવટે રાહેદની શેરીએ શેરીએ લડત ચાલુ રાખનાની છે

આ લડાઈ દરમ્યાન દ્રોહસ્ત્રી ગણિયાના એક મહાવીર તરીકે આગળ આગે પણ લેનિનમાં જે દયાવાદ હતો માનવપ્રેમ હતો તેની દ્રોહસ્ત્રીમાં ન્યૂનતા હતી તેથી તના ઉપર લોકોની લેનિનના જેટલી પ્રીતિ નહોતી તે બોલ્શેવિક મંડળમાં નવો શાખન થયેલો હતો અને જૂના બોલ્શેવિક સાથે લેનિનની દરમ્યાનગીરી વિના તેનું ગાકુ ચાલી શકતું નહિ, એટલે લેનિનના મગ્નુ પછી તરત જ તેને બીજાઓ સાથે અણખનાવ થયો અને આપણે આગળ જોઈશું કે વિપ્લવના આ મહાન વીરને 'લાલ' લશ્કરના સખ્તાને સિયામાંથી દેશરો મળ્યો

મને ૧૯૨૦ની આખર સુધીમાં બંધી લડાઈઓનો અત આવી ગયો અને રશિયા જોને માટે ઝખી ગ્લુ હતું તે શાન્તિ તેને આખરે મળી આ આખી લડાઈ દરમ્યાન ખુનામરહી કરવામાં

અને કેર વર્તાવવામાં વિશ્વવકારી તેમજ વિશ્વવિરોધી એ બન્ને પક્ષોએ જામરી હરીફાઈ કરી છે કાણે વધારે ધાતકીપણુ કર્યું તે કહેવું મુશ્કેલ છે. વિશ્વવિરોધી મૈત્ર્યોએ કેર કરવામાં કરી મણા નથી રાખી, પણ તેની સાથે લાલ લશ્કરનો જુલમ પણ બોલે નહોતો. આખા દેશમાં ઘણાં નિર્દોષ માણસોને પારાવાર દુઃખ મદન કરવા પડ્યાં. બોક્ષોવિક લોકો ઉપર ચોમેરથી હુમલા થતા હતા, તેઓ કાવતરાં તથા જાસૂસોથી ઘેરાઈ પડ્યા હતા, એટલે તેઓ પણ અકળાઈ ગયા હતા, અને કાર્મના ઉપર જરાક સગમો પહેમ પડતાં તેને ભારે મજા કરતા. એમની ગજાદારી પોલીસ જેને 'ચેકા' કહેવામાં આવતી તે આ ત્રામ અને કનડગન માટે જાદુ બદનામ થઈ છે. આ આંતરિક લડાઈઓમાં સોવિયેટ સરકારની ગણતરી પ્રમાણે તેજ લાખ પચાસ હજાર માણસો માર્યા ગયા.

લડાઈની માથે દુકાળ અને રોગ હમેશા આવે જ છે લડાઈ, ધેરા, દુકાળ તથા રોગ એ ચારેએ મળીને દેશની ખાનાખરાનો કરી નાખી જ્યારે ચોમેરથી લશ્કરો દેશને ખૂદતાં ફર્કા કરતાં હોય ત્યારે ખેડૂતો મિચારા કચાથી ખેતી કરી શકે ? અને મજૂરોએ કાગખાનાં શી રીતે ચલાવે ? વળી માન્યવાદી અમલ નહેર થયેલો એટલે કાઈની પણ પામે તેની જરૂરિયાત હોવા વગરે હોય તે બળજબરીથી લઈ લેવામાં આવતું આથી ખેડૂતો નવા અમલ પ્રત્યે અણગમો બનાવવા લાગ્યા મરીખ અને મધ્યમ મિથિતા ખેડૂતો માડમાં ખાવા જેટલું જ પકવી શકતા, પણ મીઠા ખેડૂતોએ પેલાને ખાવા જેટલું જ પકવીને એસી ગ્રેડના અથવા પાકપુ હોય તો કેટલીકવાર બગાડી પણ નાખતા. દેશમાં પૂરનો ખોગક નહોતો અને ખાવાનું મળે નહિ, તેથી તરખાનામાં મજૂરો કામ કરવા રાજ નહોતા.

પરંતુ પરિસ્થિતિ પારખી લઈ મિદાન્તોને વસ્તુસ્થિતિની

સાથે ધટાવી લેવાની અદ્ભુત કળા લેનિનમાં હતી. તેણે સામ્યવાદી અમલ એકદમ બધ ક્યો અને નવી નીતિ અખત્યાર કરી. તેને નવી અર્થઅવસ્થા (ન્યુ ઇકોનોમિક પોલિસી) કહેવામાં આવે છે. આ બ્યવસ્થામાં ખેડૂતોનો પોતાની જમીન ઉપરનો ખાનગી માલકી-હક મજૂર રખાયો અને પોતે પકવે તે વેચવાની તેને છૂટ મળી. નાના વેપારીઓને પણ ખાનગી વેપાર કરવાની છૂટ મળી. આમાં સામ્યવાદી સિદ્ધાન્તો કાંઈકે અંશે જતા કરવામાં આવ્યા, પણ કામચલાઉ ઉપાય તરીકે લેનિને તેનું સમર્થન કર્યું. લોકોને આ નવી અર્થઅવસ્થાથી ખૂબ રાહત મળી. પરંતુ રશિયાનાં દુઃખનો અંત હજી નહોતો આવ્યો. બીજો વરસે વરસાદ ન પડ્યો અને આખા દેશમાં ભયંકર દુકાળ પડ્યો. તેમાં લાખો લોકો મરી ગયા. મહાયુદ્ધને પંચિધામે દેશ ધસાર્ધ તો ગયો જ હતો. અને ત્યારપછી આંતરિક વિમર્દ અને ઘેરા આવ્યો. વળી નવા સામ્યવાદી સિદ્ધાન્તોને અમલ કરવા જતાં આર્થિક અવ્યવસ્થા ઊભી થઈ હતી, અને એ બધી હાડમાગીઓમાં પૂરણી કરવા આ દુકાળ આવ્યો. રશિયાને દોશવા દિવસ આવ્યા. આખી દુનિયાથી જુદો માર્ગ પડેલો એટલે બીજા દેશો દુકાળમંદનિવારણ માટે મદદ કરવા પણ ના પાડવા લાગ્યા. યુરોપના દેશોએ કશું કે સોવિયેટ મરકાઠે મારના વખતનાં દેવાંને ધનકાર ક્યો છે તે દેવાં આપવાનું જો તે વચન આપે તો અમે મદદ કરીએ. પોતાનાં જૂએ મરતાં બાળકો માટે રશિયાની માતાઓએ હૃદયવિદારક અપીલ કરી, તેની અમર યુરોપના ઢોધ દેશ ઉપર ન પડી. કેવળ અમેરિકાએ મિનસરને મારી મદદ આપી.

જતાં ઇંગ્લંડ તથા યુરોપના બીજા દેશોએ જ્યાં પોતાનો સ્વાર્થ આવ્યો ત્યાં સોવિયેટનો બહિષ્કાર ન કર્યો.

નવી અર્થઅવસ્થા અમલમાં મૂકીને સોવિયેટ મરકાઠે ખુબાર શર્ષ ગયેલી પ્રજાને ફરી જોખી કરવાના મદાન કાર્ય પાળ્યું મંડી હતી.

દેશની નવી અર્થરચના કરવા માટે તેમને વિવિધ સાધનસામગ્રી અને રેલ્વે એન્જિનો, મોટરગાડીઓ તથા લારીઓ, ટ્રેક્ટરો તથા ખીજ મશીનરીની જરૂર હતી. આ બધું તેમને પરદેશમાંથી જ મળી શકે એમ હતું. પણ તે ખરીદવાનાં નાણાં તેમની પાસે નહોતાં. ખરીદવા માલની કિંમત હખાચી લરવા તેઓ તૈયાર હતા. પરંતુ ખીજ દેશો સાથે બોલ્યાવહેવાર હોય ત્યારે તે બની શકે. રશિયા ખીજ મોટા દેશો માથે વેપારમજલો બાંધવા ઉત્સુક હતું. પણ મોટા દેશો તો બોલગેવિકેને ધિક્કારતા અને તેમના સામ્યવાદને એક મોટી આફત ગણતા. '૧૭ થી '૨૧ના ચાર વર્ષના ગાળામાં તેને દાખી દેવા તેમણે તનતોડ પ્રયત્નો પણ કર્યા હતા. છતાં રશિયા જેવો કાચો માલ પેદા કરનારો દેશ પોતાનો કાચો માલ સસ્તો આપીને મશીનરી તથા તેને લગતો તૈયાર માલ ખરીદવા તૈયાર થાય, ત્યારે એવા લીલા ધરાકને જતો કરવાનું વેપારી ઇચ્છાને તથા અમેરિકાને પોસાય એમ નહોતું. સામ્યવાદ પ્રત્યેના તિરસ્કાર ઉપર નફાના લોભની લાગણીએ હવટે વિજય મેળવ્યો, અને ઇચ્છા તથા ખીજ લણાખરા દેશો રશિયા માથે વેપારી સમઘ જોડવા મને ૧૯૨૧મા જ તૈયાર થઈ ગયા. જોકે સોવિયેટત્વ લાગી પડે અને નાણાં યઈ જાય તે માટેના એ દેશોના, અને ખામ કરીને ઇચ્છાના, પ્રયત્નો તો ચાલુ જ રહ્યા.

જમીનદારોની બધી જમીરો કમળે કરી લેવાનું ખેડૂતોને ખુશ્કી રીતે હિતજન આપીને ૧૯૧૭મા લેનિને ખેડૂતોને પોતાના પક્ષમાં બઈ લીધા હતા. પરંતુ એવી રીતે કમળે લીધેલી જમીનમાંથી તેમજ પોતાની ખાનગી માસિકાની જમીનમાંથી જે વધારો રહે તે ગરકાને આપવા ખેડૂતો ગજ નહોતા. લસ્કરને માટે તથા કારખાનાના મજૂરોને માટે જે અનાજ સ્તોભ એ તે

સરકારે ખેડૂતો પાસેથી જમગદસ્તીથી લેવા માડ્યું એટલે રશિયાનો ખેડૂત તો મૂઝવણમાં પડ્યો મરકાવ પોતાને જે જોઈએ તે બળજબરીથી લેતી હતી બીજી તરફથી જે તેઓ વિલવવિરોધી ચળવળમાં ભગે તો જમીનદારો પાછા આવવાનો ડર હતો ૧૯૨૦માં લાલ સરકારે બધું થાણે પાડ્યું પછી તો ખેડૂતની મામે પમદગીનો સવાલ જ નહોતો ગયો પરંતુ લેનિન તેમનું માનસ સમજી ગયો અને પોતાની નવી અર્થવ્યવસ્થામાં નાના તથા મધ્યમ ર્ગના ખેડૂતોને રાજી કરી પોતાના પક્ષમાં લઈ લેવાની તેણે યોજના કરી

જમીનની માલકી વિષેનું તેમનું મત એટલું બારે હતું કે તેઓને જે માલિક ન ગણવામાં આવે તો તેઓ ઉત્સાહથી કામ ન કરે મોટા જમીનદારોનો તો વિલવની રચાપના થતા જ નિકાલ થઈ ગયો હતો, અને જમીન વિનાના ખેડૂત-મજૂરોને તેમની જગીર ઉપર વસાની એ જગીરોની વ્યવસ્થા સામ્યવાદી ધોરણ ઉપર ચાલુ કરી દેવામાં આવી હતી પછી રશ્યા બહોળી જમીન-વાળા શ્રીમત ખેડૂતો તેઓ જાતે ખેતી નહોતા કરતા, પણ મજૂરો પાસે કામ કરાવતા, ચોડોધણો વેપાર પણ કરતા અને નાણાની ધીરધાર કરતા એટલે તેઓ નાના મૂડીદારો જ કહેવાય તેમને રશિયામાં કુલાક કહેવામાં આવતા નમામ જમીન સામાજિક માલકીની થાય તો ગરીબ ખેડૂતોને તથા ખેડૂત-મજૂરોને ચૂસવાનું મળે નહિ માટે સ્વાભાવિક રીતે જ એ તેમને ગમતું નહોતું લેનિને પોતાની નવી અર્થવ્યવસ્થામાં એવી જોડવણુ કરી હતી કે કુનામિને બિલકુલ ઉત્તેજન ન મળે પોતાનો માવ એ જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જવા માટે તેમને રે-સ્ટ્રાક્ટ બીબન દગતા વધારે આપતું પડે, જર્મનમહેસૂલ તથા બીજા કરો પણ વધારે આપરા પડે છતાં તેઓ ટકી રહ્યા, કાગળુ જે વેપાર અને ખેતી સામાજિક માનવીના કરી નાખવામાં આવ્યા તે હજી મક્કા થઈ નહોતા એવી ખેતીમાં

ખાનગી ખેતી કરતાં ખર્ચ વધારે આવતું, અને ઉત્પન્ન એણું થતું. સામાજિક માલખીની દુકાનો પણ બહુ અવ્યવસ્થિત ચાલતી. જોઈતો માલ ત્યાં મળે નહિ અને ન જોઈતો માલ પડ્યો પડ્યો બચડી જાય. કેટલીક વખતે તો દુકાનમાં માલ હોવા છતાં અવ્યવસ્થાને કારણે ક્યાં પડ્યો છે તેની ખબર નહિ હોવાથી ધરકાને તે મળી શકતો નહિ. તેથી જ નવી અર્થવ્યવસ્થામાં નાના પાયા ઉપર ખાનગી વેપારની પણ લેનિને છૂટ આપી હતી. લેનિને આપેલી છૂટની અસર ઘણી સારી થઈ, અને લોકોની સ્થિતિ સુધરી. કુશકાએ પણ મરદાર તરફનું ઉત્તેજન ન હોવા છતાં સુક્તિપ્રયુક્તિથી પોતાનું ગાંડું હાંકે શક્યું.

એનું પરિણામ એ આવ્યું કે સોવિયેટ સરકારની જમીનની આવક બહુ ઘટી ગઈ. એટલે લશ્કર માટે, શહેરો માટે અને પરદેશ નિકામ માટે ખેડૂતો પાસેથી અનાજ જગરદસ્તીથી ઉધરાવવાનું ફરી વળી શરૂ કરવું પડ્યું. આમ સોવિયેટ સરકારનો ખેડૂતો સાથેનો સંબંધ વિદ્રેપમ જ રહ્યો.

લેનિને બીજું મોટું કામ ગામડેગામડે વીજળી લાખસ કરવાનું ઉપાડ્યું. તેને માટે તેણે મોટાં વીજળીનાં કારખાનાં ઊભાં કરાવ્યાં. એનો ઉદ્દેશ દેશને કારખાનાંમય કરી નાખવાનો અને ખેડૂતોમાં પણ કારખાનાંનું માનમ પેદા કરી તેમને શહેરોની અને કારખાનાંના મજૂરોની વધુ નજીક આણવાનો હતો. સાધારણ રીતે શહેર અને ગામડા વચ્ચે, નગરવાસી અને ગ્રામવાસી વચ્ચે દંભેશાં ધર્યેળ ચાલ્યા જ કરે છે. નગરવાસીને ગામડામાંથી ખોરાક અને બીજો કાચો માલ મરતો જોઈએ છી અને પોતાનાં કારખાનાંનો માલ ગામડામાં મોઢો વેચ્યો હોય છે. ખેડૂત પોતાના માલના ભાવ વધારે ઊપજે અને શહેરનો માલ મરતો મળે એવું ઇચ્છે છે. પણ આ દરીદ્રાર્થમાં ગામડું દંભેશાં હારે છે અને

સુમાય છે નવી અર્થવ્યવસ્થામાં લેનિનનો હેતુ આ ધર્મી આપુ કરાનો હતો. વીજળીથી આમકાને કાગખાનામય બનાવીને તે ચર્ચ શકશે એમ તે માનતો. વીજળી ઉપર તેનો વિશ્વાસ એટલો બધો હતો કે “વીજળી વત્તા સોવિયેટ મળે (એટલે કે ધધા દાગીઓની પચાયતો) બગાડ મમાજવાદ” એમ તે કહેતો.

બેતીની પદ્ધતિ સુધારવા તથા ખેડૂતમાં નવા પ્રિયાર દાખલ કરના માટે ટ્રેક્ટરો દાખલ કરના, એ લેનિનની એક મીજી યોજના હતી. અમેરિકાની ફોર્ડ કંપની પામેથી રશિયાએ હાનરો ટ્રેક્ટરો ખરીદ્યા અને ટ્રેક્ટરો બનાવવાનું એક જાગરદસ્ત કાગખાનું બંધું કરવા માટે ફોર્ડ માથે બંધવસ્થા કરી.

કેંક્રિમમના પહાડોમાં ધાસતેનના દૂવાઓનો મોટો પ્રદેશ છે, અને દક્ષિણ રશિયામાં વાસ્પિયન સમુદ્રને કાઢે બાકુ શહેર તેનું મોટું મથક છે. રશિયાએ પોતાનું ધામતેલ અને પેટ્રોલ અમેરિકા તથા ઇંગ્લેન્ડની (ધરાન દેશમાની) તેલની મોગી કંપનીઓ કરતા મગતા દરે વેચવા માડ્યું. કેંક્રિમમમાના તેલના દૂવા તેના અસન મુઠીદાર માનિકો પામેથી જામ કરેલા હોઈ આ તેનને ‘મોરીનું તેન’ કહીને એ કંપનીઓએ રશિયાના તેલને થોડો વખત વગોળ્યું પણ તેમાં તેમનું કાંઈ વળ્યું નહિ.

આ બધો વખત દેશને સુમગઝિત કરના તથા વિપ્લવના મિદ્ધાન્તો પ્રમાણે નવીન સમાજરચના બની કરના લેનિન અનિશ્ચાન્ત મહેનત કરી રહ્યો હતો. દિનમ અને ગત તદન સાદો, ગરીબનો ખોગક ખર્ચ તે સચાની માફક કામ કરતો. ૧૯૧૮માં તેના ઉપર હુમલો થયો અને તે જાખમી થયો. ત્યાર પછી પણ તેણે આગમ લીધો નહોતો. ૧૯૨૦ના મેમાં તેની તમિયત લયડી ગઈ આગમ લીધો ન લીધો ને પાડો ગમે મડ્યો.

૧૯૨૩માં ફરી તળિયન લઘુડી તે છેડે જ લાગી ગઈ તેમાથી તે ઊંડા ન પામ્યો ૧૯૨૪ના જન્યુઆરીમાં તેનો દેહાન્ત થયો.

મોવિયેટ ગ્રંથાવલોકન તે સર્વમાન્ય નેતા હતો તેના નિર્ણયને સૌ નમતા મામ્યવાદી પક્ષમાં પણ કંઈકાં ઝાઝા નહોતા, પણ લેનિનનો સખ્ત એ કાયદો ગણાતો એટલે તેના જ નીચે આપો પક્ષ સંગઠિત રહ્યો તેની આખી મીચાતા જ મત્તા માટે કંઈકાં આપ્યો બહાર તેમ જ ગ્રંથાવલોકન પણ લેનિન પછી ટ્રોટ્સ્કીની ગણના થતી હતી વિશ્વનની સ્થાપનામાં તેણે આગેવાનીનો ભાગ લીધો હતો આત્મિક નિઃસહ તથા પરદેશીઓના ધેગ વખતે લશ્કર તેણે ઊંચું કર્યું હતું અને વિજય તેણે અપામ્યો હતો પરંતુ લેનિનને છાડીને બીજા જૂના બોદ્ધશૈવિકો તેને ચલાતા નહોતા, તેમ તેનો વિશ્વાસ પણ મૂકતા નહોતા જૂના બોદ્ધશૈવિકોમાંથી સ્ટેનિન એ મામ્યવાદી પક્ષનો મુખ્ય મંત્રી હતો, અને તેને તથા ટ્રોટ્સ્કીને તો ઊભા ગણા જનનું નહિ આ અમત કંઈકાંમાં અમાન અને સિદ્ધાન્તોના બેદનુ કારણ પણ હતું જ ટ્રોટ્સ્કીની માન્યતા એવી હતી કે વિશ્વ મતલ અને સર્વત્ર ચાલવો જોઈએ ગઈ પણ એવું દેશમાં તેને ગમે તેટલો અનુકૂળતાઓ હોય છતાં સમાજવાદ સ્વમાર્ગ ન શકે, એવી તેની માન્યતા હતી સાચો સમાજવાદ તો દુનિયાભરમાં વિશ્વ ચાલ ત્યાર જ આવી શકે ખેડૂતોને ત્યાર જ સમાજવાદી ખેડૂતો શકાય એ જ દેશમાં સમાજવાદ સ્થાપવાનો પ્રયત્ન ચાલે તો તેમાં ગાંધીજીના આવી જ ગયે આત્મગાંધીય લાવના વિના સમાજવાદી કે બીજા કોઈ પ્રગતિ શક્ય જ નથી ગ્રંથાવલોકન એવા મોટા દેશને પણ મુશ્કેલી બીજા કારણનાવાળા દેશો ઉપર આધાર ગાંધીજી જ રહ્યો, એટલે ગ્રંથાવલોકન તથા મુશ્કેલી સર્જાયે આજે સહેલો અને ગાંધીજી જે સમય છે તેના જેવો ચાલ કારણનાવાળું પશ્ચિમ

તે શહેર અને ગણિયા તે ગામઠું ગળદારી બામતમા પણ દ્રોહસ્કીનો અભિગ્રામ એવો હતો કે મૂડીદાર દેશોથી ધેરાયેલો એકલદોષ સમાજવાદી દેશ ટકી શકે નહિ મૂડીદાર દેશો સમાજવાદી દેશને ક્યડી નાખે માટે એ દેશોમા પણ સમાજવાદી વિપ્લવો યગવવા જોઈએ અને રશિયામા પણ નિષ્કવના તત્વને વિરોધી એવી કોઈ જાતની સમાધાનની નીતિ અખત્યાગ કરી જોઈએ નહિ

લેનિનની નવી અર્થ-યવસ્થા પછી રશિયા પોતાનું જ સમાનવા એસી ગણુ તેની સામે દ્રોહસ્કીએ આવધાનનો પુકાર ઉઠાવ્યો દુનિયાભરમા વિપ્લવ થાય એવી આક્રમણકારી નીતિ ન અખત્યાગ કરવામા આવે તો ગણિયાનો વિપ્લવ પણ જોખમમા છે એવી તેજો એતનગી આપી આ મુદ્દા ઉપર દ્રોહસ્કી અને રટલિન વચ્ચે જખરે ઝઘડો આવ્યો આખો સામ્યવાદી પક્ષ ખળભળી ઊઠ્યા પક્ષન આખુ ત્રણ રટલિનના દાથમા હોવાથી ખતે તેનો વિજય થયો દ્રોહસ્કી અને તેના મમથકો નિષ્કવના દુશ્મન લેખાયા તેમને પક્ષમાથી માઠી મૂનામા આવ્યા દ્રોહસ્કીને પ્રથમ સાધનીગિયામા મોનવામા આ પો અને પાછળથી મોવિરો યુનિયનમાથી હા પાઠ કરવામા આવ્યો જે મોવિયેટ યુનિયનનો પોતે એક વિધાયક હતો તેનો તેને ત્યાગ કરવો પડ્યો તેના એપી બક્તિ ત્વથી કરીને ઇંગ્લંડ કે મીલે કોઈ યુરોપિયન દેશ તેને મથગવા તૈયાર થયો નહિ છેવટે તુર્કસ્તાનમા તેને આવડ મળ્યો ત્યા રહી તેણે રશિયાના વિપ્લવનો ઇતિહાસ લખ્યો છે તેના શબ્દોમાથી આગ ઝરે છે અને તેની રીની બહુ કરડપણી છે પોતાના લેખોમાં તે રટલિનના ઝાઝિયા કાઢી નાખે છે હમચાજ એડીનનરો યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓએ પોતાને ત્યાં રેપ્ટરની ચૂટણી માટે જીભા રહેવાની દ્રોહસ્કીને મિનતી કરી એ વિદ્યાર્થીઓનો આભાર

માનતા દ્રોહરૂપીએ જે જ્ઞાન આપ્યો છે તે બોલ્શેવિક સિદ્ધાન્તો પ્રત્યેની તેની અડગ નિષ્ઠા બતાવી આપે છે " મને ધિટનમાં પ્રવેશ કરવાની ધિટિ સરકાર મનાઈ કરશે એ જાણતા હોવા છતાં તમે મને આમ તણુ આપો છો તેથી તમારો માગ પ્રતિનો વિશ્વાસ મને વિશેષ ગૌરવ આપે છે પરંતુ તમારું આમ તણુ સ્વીકારવાનો અધિકાર મને હોય એમ મને લાગતું નથી તમારી આ પસંદગી રાજ્યપ્રદગણથી અલિપ્ત છે એમ તમે કહો છો, અને તમારા વિનંતીપત્ર પર સર્વે પક્ષના પ્રતિનિધિઓની મહીઓ દેખાય છે પણ માગ ગાજદારી મનો નિશ્ચિત સ્વરૂપના છે હું બોલ્શેવિક છું. બોલ્શેવિક ઝંડા જે માયકા ઉપર ન ફરકતો હોય તે માયકા ઉપર ઊભા રહેતું એ હું કામદાર વર્ગનો દ્રોહ કરવા મમાન માતું છું. તમારો પણ તે વિશ્વાસનાત થા. આ પરિસ્થિતિમાં તમારી વિનંતી માન્ય લગવાનું શી રીતે બને ? "

દ્રોહરૂપી અને રટલિન વચ્ચેના ઝઘડાનું નિશ્ચિત કારણ તો ખેડૂતના પ્રશ્નો નિરાય કેવી રીતે આણવો એ બાબતની ચર્ચા-માર્થી કોણ થયું હતું લેનિનની નવી અર્થબલવસ્થાથી ખેડૂતોની સ્થિતિ સુધરતી ચાલી હતી તેમની પામેથી પાકેનો અમુક હિસ્સો લેવાને બદલે જમીનમહેસૂલ લેવામાં આવતું અને તેનો બોલ્શે જાગના વખત કરતા ધણો ઓછો હતો. ત્યારે ત્યારે સરકારને અનાજની જરૂર પડે ત્યારે ત્યારે તેમની પામેથી ફગવેલા દરે અનાજ ખરીદવાનું નક્કી કરવામાં આવતું પરંતુ ખેડૂતો પોતાનો માવ ખાનગી વેપારીઓને શુકિતપ્રશુકિત રીતે વધારે બાવે વેચી દેતા અને મગકા પાસે બજાજરીના માધન હોવા છતાં તથા તે વાપરવાની તૈયારી હોવા છતાં ખેડૂતોના મોટા સમુદાયને તે પહેલ્લી ટકવી નહિ વળી આગવી ખેતી અને વેપારની છૂટને લીધે પ્રજામાં આર્થિક વિજયના પણ વધતી જતી

હતી અને ૧૯૭૬ના અંતમાં તે ગરકાને ચોક્કસ તારંગવા માંડ્યું કે ખેડૂતોનું બળ સોવિયેટની વિરુદ્ધમાં પ્રપાગાન્ધા વધતું ગયું છે મધ્યમ તથા ધીમત ખેડૂતો દિંમત વિનાની નોટોના બદલામાં અનાજ ઉધરાવવાના મગકાગના પ્રયત્નોને વિવિધ સુક્રિતઓથી વિકૃત કરતા સામ્યવાદી નેતાઓ મૂઝવણમાં પડ્યા ટ્રોટ્સ્કી તથા ખીજન ગમ્મ વિચારના નેતાઓ લમ્કરી બાંધાવવાના અને અનાજ વગેરે જપ્ત કરવાના ઉપાયો સૂચવવા લાગ્યા નરમ વિચારના નેતાઓ ખ્યાનગી ખેડૂતોને મપૂર્ણ છૂટ આપવાની દિમાયત કરતા હતા સમાજવાદના આર્થિક લાભ ભેટ બધા જ ખેડૂતો પોતાની મેળે ધીમેધીમે તેમાં આવી જશે એવી તેમને આશા હતી ઉવટે આ સુદા ઉપર ૧૯૨૭માં રોયિનનું ટ્રોટ્સ્કી માથે તુટ્યું પરંતુ ખૂબી એ છે કે ટ્રોટ્સ્કીને કાઢી મૂક્યા પછી રોયિને તેણે સમજાવેલા ધોરણ પ્રમાણે જ ખેડૂતોની સાથે કામ લેવાનું શરૂ કર્યું

સને ૧૯૧૭માં મત્તા ધારણ કરતી વખતે ખેડૂતોને બહુ ભારે આશાઓ આપેલી હોવા છતાં દમ વરસમાં તેમને કરા વિશેષ હોડા મળ્યા નહોતા કારણા મમયમાં ખેડૂત અમુક દરજ્જે સ્થાનિક સ્વરાજ્ય ભોગરતો, સંગઠારની ઉદારતાને લીધે નહિ જ પાશુ છૂટા વિખગાયેલા મામડાંને તે પહોંચી જ નહોતી ચડતી તેથી સોવિયેટ તત્ત્વમાં ખેડૂતોને પ્રતિનિધિત્વ મળ્યાની જોટલી જાહેરાત કરવામાં આવતી તેના પ્રમાણમાં તત્ત્વમાં તેમનો દિસ્સો નજીવો જ હતો ખેડૂત એ નરત મમજી ગયો હતો સામ્યવાદીઓ રાજદારી બાબતમાં ખેડૂતોનો ભરોસો જ નહોતા ગણતા, અને ખેડૂતો પણ તેમની નીતિ પારખી ગયા હતા કે કારખાનાના મજૂરોના કિન આગળ ખેડૂતોનું હિત સામ્યવાદીઓને મન હમેશા ગૌણ જ રહેતું વાર્ષિક પરિપદોમાં વાતો ચતી કે નવા તત્ત્વમાં ખેડૂતો પોતાના મામની બહારની બાબતોમાં પણ અધિકાર બોગવે છે પરંતુ નાના

સહેરોની ગઝદારોનારી મલાઓમા જેહૂતના પ્રતિનિધિઓ દ્વી
ચૂટાતા જ નહિ આજુ ગજ્યતર એનુ સુકિતથી ગોઠવાતુ કે બાગ
રોડ જેહૂતોને થોડા-લાખ કામ રોની ગઝદારી ગત્તા નીચે જ
ગહેવુ પડે એટલે જેહૂતોની સહાનુભૂતિ સોવિથેટ મરકાગ તરફ
ઓઢી જ હતી ભરિધ્યના નયનો ઉપર આધાર ગાખી ગાજીપુગીથી
હથુ આપના તેઓ તૈયાગ નહોતા પહેલા મરકાગને મોટા
જમીનદારોની પામેથી કરના રૂપમા તેમજ ખરીદીને અનાજ
મેળવતુ બહુ મહેલુ પાનુ તેઓની પામે વધારાનું અનાજ હોય તે
તેઓ વેચે નહિ તો પડપડતુ મડી ગય એટલે તે વેચી નાખવામા
જ તેમનો લાભ હતો પણ હવે તો જેહૂતો જે ઉત્પન્ન કરતા તે તેમને
પોનાને જ વાપરવા માટે ભેઈંછતુ જાગના વખતમા તો તેમને
જૂખ્યા ગ્હીને પણ જમીનદારોને તથા સરકારને અનાજ આપી
દેવુ પડતુ પણ હવે જૂખ્યા ગ્હીને મરકારે નહી કરેલી ઓછી
કિંમતે તેઓ અનાજ આપી દે એ મુશ્કેલ હતુ મરકારે અનાજ
ઉધગવવા માટે જમજમતી કરવા માઢી અને બને પણ એન્ખીગના
દુશ્મન હોય તેમ નના વાના નવા અને જૂના વિચાર વચ્ચેના
ધર્ષણથી સને ૧૯૨૮મા રશિયાનુ ગામદુ ખગલની બેઠણ હતુ, મરકાર
જેતી મજિવાગે કરના માટે હિતાવશા પ્રયત્નો કરી રહી હતી, કરનો
બોલો બારે હતો, અને તે ઉપરાત મામ્યવાદી મિદ્દાતોનો તથા
ધર્મના વિરાધનો પ્રચાર પણ તકમાગ આવી ગયો હતો આ
બધુ બોળો જેહૂત આઓ બનીને ભેઈંછ ગયો હતો.

જેહૂત માથે જે ગામ પડી ગઈ હતી તે ઉકવવા મામ્યવાદી
નેતાઓએ ગામડાને બહુ ઝડપથી મમાગવાદી બનાવવાનો નવો
કાર્યક્રમ દાહચો રશિયાના જેહૂતની આર્થિક તેમજ ગઝદારી
પુનર્વ્યવસ્થા કરવાની તેમની યોજના હતી નમૂના તથા પ્રયોગ માટે
મોટા મરકારી હામો ઝેખ્યાબધ કરવાનું દરાવવામા આવ્યુ ખાનગી

ખેડૂતોની જમીન એકઠી કરી નાખી મોટાં ' મહિવારાં ' ચલાવવાનું નક્કી થયું. આ ઉપરાંત મોટી મિલો, વીજળીનાં કારખાનાં, ખાણે વગેરેનું કામ ઉપાડી આખા દેશને ચંચળ કરવાનો હતો. આ પ્રવૃત્તિઓની સાથે કેળવણીની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ, વિદ્યાર્થીની પ્રગતિ માટે મોટી રસથાળાઓ, ખરીદ અને વેચાણની સહકારી મંડળીઓ, મજૂરોને રહેવાને માટે ઘરો વગેરે બાંધીને લોકોની રહેણીનું ધોરણ ઊંચું કરવાનું હતું. આ યોજના પંચવાર્ષિક યોજના તરીકે આખી દુનિયામાં જાણીતી થયેલી છે. ૧૯૨૯ના આરંભમાં આ યોજનાનો અમલ શરૂ થયો. વૈજ્ઞાનિકોએ તથા યાંત્રિકોએ આખા દેશની પ્રાકૃતિક માધનસામગ્રી તથા આર્થિક જરૂરિયાતોની માપણી કરી. કામ અસાધારણ મુશ્કેલીનું હતું. મોટાં કારખાનાં કાઢવા માટે કાચો માલ જોઈએ, કાચા માલને કારખાનાંમાં પહોંચાડવા માટે રેલવે વગેરે વાહનવ્યવસ્થાની તજવીજ કરવી જોઈએ, રેલવેઓ માટે કાલસાની ખાણો ચલાવવી જોઈએ. આ બધાની સાથે કારખાનામાં તેમજ દેશમાં વીજળી જોઈએ. તે માટે મોટી નદીઓને બંધ બાંધી તેના પાણીમાંથી વીજળી ઉત્પન્ન કરવાની યોજના ઉપાડવામાં આવી. આ બધા માટે ઇજનેરો, યાંત્રિકો અને કેળવણેશ કામદારો જોઈએ. તે મેળવવાનું કામ પણ સહેલું નહોતું. આ યોજનાનો એક પ્રધાન ઉદ્દેશ દેશને કારખાનાંમય બનાવી દેવાનો હતો. પરંતુ કાપડ વગેરે રાજની જરૂરની ચીજો બનાવવાનાં ચોક્કસ કારખાનાં જોતાં કરવાથી તે આપણા દેશમાં જન્મ્યું છે એવું થાય કે હમેશાં મશીનરી પરદેશથી લાવ્યાં કરવી પડે. સોલિવેટ સરકારે દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી અને મશીનરી માટે બીજા દેશો ઉપર આધાર ન રાખવાનો રહે એટલા માટે મશીનરી બનાવવાનાં, કારખાનાં પ્રથમ જોમાં કરવાં એવો ઠરાવ કર્યો. આવાં કારખાનાં બહુ ખર્ચાળ થાય છે અને તેમાંથી વળતર પણ લાંબે વખતે મળે છે. ત્યાં મુખી ખૂબ

નાણાં રોકાયેલાં રહે છે અને તેમાં રોકેલા મજૂરોને બહુ વખત સુધી એમ ને એમ નિભાવવા પડે છે. વળી આ મોટાં કારખાનાં માટે જે મશીનરી ભેઠાંજે તે તો પરદેશથી લાવવી જ પડે. રોકડાં નાણાં આખા વિના તે મજે એમ નહોતું. એટલે રશિયનોએ પેટે પાટા બાધી ખોરાકની ચીજો બહાર મોકલીને તેના બદલામાં મશીનરી ખરીદવા માંડી. આ બોલ્શેવેકોએ ઉપર પડ્યો.

ઉદ્યોગોની ખિલવણી કરતાં પણ વધારે મહત્વનું કામ આ પરવાર્ષિક યોજનામાં કરવાનું હતું તે ખેડૂતોને સમાજવાદી બનાવી નાખવાનું. 'રશ્કની આખી સાલ અને '૩૦ની સાલના સરખાતના થોડા મહિના મામ્યવાદી પક્ષ અને રશિયન ખેડૂતો વચ્ચે તીવ્ર ઝઘડાના ગયા. ગ્રામડેગામડે બધા ખેડૂતો પાસે ખેતી મજી-યારી કરાવી નાખવાનો જળરદસ્ત પ્રચાર ચાલ્યો આખા રશિયામાં 'મજીયારા' કગવાની પ્રવૃત્તિ બહુ જ મોટા પાયા ઉપર ઉપાડવાની બાબતમાં ફેટલાક સામ્યવાદીઓ વિરુદ્ધ હતા. તેમને એ માંડપણ લાગતું હતું. પણ સ્ટેલિન મક્કમ હતો. આ મુદ્દા ઉપર રોકાવ, છુપારિન વગેરે આગેવાનોવાળો એક સામ્યવાદી પક્ષ દાર્પો અને દેશભાથી જીખડી ગયો. લેનિને ખાનગી ખેતીની છૂટ આપી હતી તે અસરગ્રસ્ત કરી નાખવા કાયદો કરવામાં આવ્યો કે જમીન ગિયકુલ મળોતે આપી રોકાય નહિ, તેમજ કાંઈ પણ ખાનગી ખેડૂત પોતાની ખેતીમાં ગિયકુલ મજૂર રાખી શકે નહિ વળી જે ખેડૂત 'કુવાક' હરે એટલે કે જેની પાસે જાતે ખેડી શકે તે કરતા વધારે જમીન હોય, વધારે દોર હોય, જે કાંઈ વેપાર કે ખીરખાર કરતો હોય, તેને જે જિલ્લા કે પરમણામાં તે રહેતો હોય ત્યાંથી દરખાસ્ત કરવામાં આવે તથા તેની તમામ મિલકત ખાયમાં કરવામાં આવે કુવાકની ખાલસા ચયેલી મિલકતમાંથી અમુક ભાગ મરકાગનો રાખી તથા કુવાકનું કાંઈ પણ સદારી સરચાને દેવું હોય તો તે ચૂકવી હઈ જાણીની મિલકત

ખેડૂત મણીને આપી દેવાનું કરાવવામાં આવ્યું, જ્યોતી જે મરીમ ખેડૂનો તથા ખેડૂત-મજૂરો ખેડૂતમણીમાં જોડાયા હોય તેમને તેનો લાભ મળે વળી જે ખેડૂત મજિયાગમાં જળવાનું કળૂવ ન કરતા પોતાની ખેતી આગવી રાખે તેમના ઉપર કારે કર નાખવામાં આવ્યા, અને મજિયારાને ખાસ છૂટો આપવામાં આવી

રાજદારી બાનતોથી અજ્ઞાન અને અસંગતિત એવા ખેડૂતો ઉપર સરકારે તો પોતાની તમામ સત્તા અજમાવી આર્થિક દબાણ જળવરત પ્રચાર વહીવટી મયદા, લશ્કરી બળ એ બધાનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો મિલકતો ખાલમાં કરવા ઉપગત જેની સમજો માગફાડ, દહધારી, આર્થિક અને રાજદારી બદલકાર એ તો હતુંજ લાખો ખેડૂન કુટુંબો પાપમાન થઈ ગયા અને આ બધામાં હજારો માર્યા પણ ગયા મરણના આકાંક્ષા સરખા તરફથી પ્રગટ નથી થયા, પણ ૧૯૩૦માં રસિયા જઈ આવેના તદરથ પ્રવાસીઓ માર્યા ગયેનાની સખ્યા હજારોની ગણે છે જે કરવાનું હતું તે પતી ગયા પછી રેલિને જાહેર કર્યું કે નીચલા અમનદારોએ અને સામ્યવાદી પક્ષના મારણસોએ સૂચના આપ્યા કરતા વધારે બળજબરી વાપરી પણ એમ કહીને આ ભયકર જુલમ અને અત્યાચારની જવાબદારીમાંથી રેલિન છટકી શકતો નથી ૧૯૨૯ના ડિસેમ્બરની રજાની તારીખે તેણે મોસ્કોમાં જાહેર કર્યું હતું “અત્યારસુધી આપણું ધોરણ એવું હતું કે કુલિકોની ગુસણપ્રવૃત્તિ ઉપર અકુશો મૂકવા પણ હવે તે ધોરણ આપણે બદલ્યું છે આખા કુશક વર્ષને નાખૂદ કરવો એ આપણી નીતિ છે ત્યારપછી થોડા દિવસ પછી રસિયાના એક અગ્રણી સામ્યવાદી પત્રમાં રેલિનના સુખમાં આ શબ્દો મુકાના હતા ‘કુલિકોની સામે આખરી આક્રમણ કરવાની સ્થિતિમાં આપણે હવે આખા દેશને તેમના વિરોધને કચડી નાખવો જોઈએ એ વર્ષને નાશ કરી નાખવો જોઈએ, અને તેમની ખેતીના જલ્લામાં ખેડૂતોનાં

મંજિયારાં અને સરકારી કાર્મદારા ઉત્પત્તિ યવી 'બેઈ'જી. ને
આ વચનોનો અર્થ નીચલા અમલદારો બીજો શો કરે ?

કુલાકોનો નિકાલ કરી નાખ્યા પછી સામ્યવાદી પક્ષની મધ્યવર્તી
મમિતિએ જે બહારનામુ બહાર પાડ્યું તેમાં જ થયેલા અત્યાચારોનું
ઠીક વર્ણન આવી ગય છે, એટલે તે શબ્દો જ અહીં મૂકીશું :

“ ખેડૂતોનાં મંજિયારાંની સંખ્યા વધારવા યંત્રણી મધ્યવર્તી
મમિતિ પાસે જે હકીકત આવી છે તે ઉપરથી જણાય છે કે તેમાં
જે કે બારે સદ્ગતતા મળી છે છતાં, તેમ કરવા માટે કેટલાયે
જિલ્લાઓમાં સામ્યવાદી પક્ષની નીતિનો અનર્થ કરવામાં આવ્યો
છે. પ્રથમ તો મંજિયારાંમાં બેડાવાનું મરજિયાત હોવું બેઈ'જી એ
મિદ્દાન્તનો ભંગ થયો છે. કેટલાયે જિલ્લામાં કુલાક ગણવાની
અને મિલકત ખાલસા કરવાની ધમ્મણો આપીને ખેડૂતોને
મંજિયારાંમાં દાખલ થવાની દરજ બળબળરીથી પાડવામાં આવી
છે. વળી મધ્યમ અને ગરીબ સ્થિતિના ખેડૂતોને પણ કુલાક
મણી કાઢવામાં આવ્યા છે. કેટલાક જિલ્લામાં કુલાક ગણવાની
ગંખા કુલ ખેડૂતોના પંદર ટકા જેટલી આવે છે, અને જેમની
જમીન ખાલસા થઈ છે એવા ખેડૂતોની સંખ્યા ૧૫ થી ૨૦ ટકા
જેટલી આવે છે સ્થાનિક અમલદારોએ આપણને ત્રાસ છૂટે એવાં
જુલમ લોકો ઉપર કર્યાના દાખલા પણ અમારી પાસે આવ્યા છે.
વળી કુલાકોની મિલકત વહેંચી ખાવાના, લૂંટફાટ કરવાના તથા
મધ્યમ અને ગરીબ ખેડૂતોને પણ પરજેજ કર્યાના દાખલા અમારી
પાસે આવ્યા છે.

“ કેટલાયે જિલ્લાઓમાં અમલદારથી જુમિકા તૈયાર કરવાને
બદલે મંજિયારાંના ટકા કૃત્રિમ રીતે વધારવાના હેતુથી અને
આકડા મોટા બતાવવા માટે વટકુઓનો ઉપયોગ કરવામાં
આવ્યો છે. કેટલાક જિલ્લાઓમાં થોડા જ દિવસોમાં મંજિયારી

મેતીના આકાંક્ષાએ ૧૦ ટકાથી ૯૦ ટકા જેટલો 'ફૂંકો' માર્યો છે. કેટલેક સ્થળે રહેવાના ઘરો, ઢોર, મરઘાં, બતકા વગેરેને કમકમા આવે એવી બળબળારી વાપરીને મજિયારા બનાવી દેવામાં આવ્યા છે.

“અંતમાં, ધાર્મિક વહેમો સામેની લડતમાં સામ્યવાદી સૂચનાઓનો જે અનર્થ કરવામાં આવ્યો છે તે એકદમ અમલદાર એમ જાહેર કરવાનું મધ્યવર્તી સમિતિને આવશ્યક લાગે છે. મામલોકની બહુમતી મેળવ્યા વિના વહીવટી સત્તાથી દેવાલયો બંધ કરવામાં આવ્યા છે, તેને અનુવક્ષીને અમે આ કહીએ છીએ. આવા કૃત્યોથી તો જીવતા વહેમો વધે છે. વળી ઘણી જગ્યાએ બળરો તથા યુવરીઓની પણ જબરદસ્તી બંધી કરવામાં આવી છે.”

રટેલિને પોતે અગ્રણી સામ્યવાદી પત્ર ‘પ્રવદા’ માં જાહેર કર્યું “મધ્યમ રિયતિના ખેડૂતો સામે જે વલણ લેવામાં આવ્યું તે ખોટું જ હતું. તેમની સાથેના ન્યાયદારમાં બળબળારાઈ વાપરવામાં આવી છે. મધ્યમ રિયતિના ખેડૂતોને આપણા પક્ષમાં રાખી કુલાકો ઉપર જ આક્રમણ કરવામાં આવ્યું હોત તો બધું ઠીક હતું. પરંતુ આપણા કેટલાક ‘કોન્સેડો’ વિજ્ઞાનના ઉન્માદમાં કુપ્રતિ ઉપરના આક્રમણમાંથી મધ્યમ ખેડૂતો ઉપરના આક્રમણમાં ઊતરી પડ્યા અને મજિયારાના આકાંક્ષા મોટા બતાવવા માટે મધ્યમ ખેડૂતો ઉપર પણ બળબળારી વાપરવા લાગ્યા, તેમના મતાધિકાર તેમજે ખૂચવી લીધા, તેમને કુલાક ગણ્યા, તેમની મિલકત ખાવસા કરી—જે બધું કરવામાં આક્રમણની નીતિનો અનર્થ થયો છે.”

ઝારના વખતમાં ‘સુધાગ’ કરાવવા માટે સોલજરોનો ઉપયોગ થતો તેવું જ આ વખતે પણ થયું. લશ્કર તથા નૌકાખાતાના વડાનો એક ટુકડો એવો નીજબ્યો હતો. “મને ૧૯૩૦માં ખેતીને મજિયારી કરવા માટે લાવ લશ્કર દેશને એક લાખ લશ્કરી વ્યવસ્થાપકો આપશે.” એ વૃદ્ધમાં એવી સૂચના આપવામાં

આવી હતી: “ ગામડાંને સમાજવાદી બનાવવા માટેની, ખેડૂતોની ખેતી મજિયારી કરાવવા માટેની તથા કુટાક વર્ગ નાબૂદ કરવા માટેની પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય ભાગ લેવા માટે લશ્કરના મિપાહીઓ તથા નાના અમલદારોને તાલીમ આપવી. ”

આ ઉપરાંત સામ્યવાદી પક્ષની મધ્યવર્તી સમિતિએ પણ -૨૫,૦૦૦ સામ્યવાદી મજૂરોની ગામડાંને સમાજવાદી બનાવવાના તથા ખેતી મજિયારી કરાવવાના કામ માટે લશ્કરી કરી હતી.

આ જબરદસ્ત આક્રમણનો વિરોધ ખેડૂતોએ પોતાની સામ્યશિક્ષી રીતે કર્યો. સત્તાવાજાઓ તેમને કચડી નાખવા માટે લશ્કરનો ઉપયોગ કરશે જ એવી તેમને પહેલાંના અનુભવ ઉપરથી ખાતરી થઈ ગયેલી હોવાથી તેઓ ગણતા હતા કે સરભલ બળવો કરવો એ તો ગાંડપણ છે. પરંતુ તેમણે સામ્યવાદી અમલદારો ઉપર, ખબરપત્રીઓ ઉપર તથા સરકારના એજંટો ઉપર પ્રમોગ-પાત્ત છૂટાછવાયા હુમલા કર્યા. અને તેમાં ઠીકઠીક માણસો માર્યા ગયા. ભેંકે એક પણ સામ્યવાદી કાર્યકર્તા માર્યો જાય તો સરકાર જાનને બદલે જાન લેવાનું કદી ચૂકતી નહિ. છતાં મોટે ભાગે તો ખેડૂતોનો વિરોધ અર્ધિમાનસ હતો. જેમને પરાણે મજિયારામાં દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા તેમણે કામ કરવા તથા જમીન વાવવા ના પાડવા માંડી. કુટાક મણાવામાંથી બચી જવા માટે કાયદામાં છૂટ હોય તેટલી જ જમીન રાખી બાકીની તેઓએ પડનર રાખી. ફેલકોએ મજિયારામાં જોડાવાને બદલે ખુલ્લો વિરોધ કરી, કુટાક ગણાઈ સજા વહેંચી લેવાનું પમદ કર્યું. ફેલકોએ તેમાં જોડાતાં પહેલાં પોતાનાં દોર કાપી નાખ્યાં, એવું ધારીને કે કશા બદલા વિના દોર જપ્ત થશે તેને બદલે આમ કરવાથી માંસ અને ગામડાની કિંમત તો ઊપજશે ! ફેલકોએ વધારાનાં દોર કાપી નાખ્યાં. દોરની કતલ ૧૯૨૯ના ઓક્ટોબરથી શરૂ થઈ તે '૩૦ના જન-સુઆરી સુધી ખૂબ આવી, અને ફેલકોમાં પણ અટકી તો

નહોતી જ. સરકારે પણ આની સામે ચાંપતા હજાજ હોધા. જે લોકો દોર મારી નાખે અથવા બીજાને મારી નાખવાની પ્રેરણા કરે તેમનો ખેતી કરવાનો સ્કે છીનવી લેવામાં આવ્યો, અને કેટલાકને તે માટે બળ્લે વરસની સગ કરવામાં આવી. જગરદસ્તીથી અને વટકુકમોથી ઊભાં કરવામાં આવેલાં હજારો 'મજિયારાં' જરાજર ન ચાલ્યાં અને તેમાં અનાજની જરાજર ઉત્પત્તિ ન થઈ. દોરની કતલ તો એટલી બધી વધી ગઈ કે વર્તમાનપત્રોએ 'દોર નાબૂદ થઈ જશે' એવી એનવણીના સૂર કાઢ્યા. આગવી ખેતી કરનારા પણ 'મજિયારાં'માં દાખલ થવા પડવાની વીકે લાચ જોડીને બેસી રહ્યા. શહેરોને તથા હસ્કરને ખોરાક પૂરો પાડવાનું કામ વધુ મુશ્કેલ બન્યું. છેવટે રેલિન અને તેના મઝાએ આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ પીછેહઠ કરી અને બધું છાવરી વાળ્યું.

સોવિયેટ સરકારને આમ ખેતીની બાબતમાં ખૂબ જ વિરોધ નડ્યો. પણ બીજી બાબતોમાં પચ્ચાર્ષિક યોજનાનું કામ ઠીક ચાલ્યું કહેવાય એ યોજના માટે મોટા પાયા ઉપર અને સતત પ્રચારકાર્ય ચલાવીને લોકોને બીજા વિચાર કરવાનો વખત જ સામ્યવાદીઓએ ન મળવા હોધો. મોટા વોજણીનાં કારખાનાં, બધો, પુલો, મિલો એ બધું બિંદુ કરવામાં ખૂબ ઉત્સાહ રડવામાં આવ્યો. હજનેગનો ધધો અતિશય પ્રતિષ્ઠિત અને લોકપ્રિય થઈ પડ્યો અને હજનેરી કુશળતાના મોટા ચમત્કારોની વિગતોથી છાપાં જરાવા લાગ્યા. મોટાં કારખાનાંની આસપાસ નવા શહેરો બિંધાં થયા નવા રસ્તા, નવી નહેરો, નવી રેલવેઓ અને નવાં વિમાનો બધાયાં. રાસાયણિક પદાર્થો અને દવાઓના, યુદ્ધમરંજનનાં તથા ઓગરો બનાવવાનાં કારખાનાં બધાં. ટ્રેક્ટરો, મોટરો, મોટર એન્જિનો, વિમાનો એ બધું તૈયાર કરવાનાં કારખાનાં બિંધાં થયાં. એ બધું દેશમાં જ બનવા લાગ્યું. વિશાળ પ્રદેશમાં વીજળી દાખલ થઈ અને રેડિયોનો ઉપયોગ સર્વસામાન્ય

ચર્મ પડ્યો. આટલું બધું નવું કામ ચાલે ત્યાં બેકારી તો ચાલી જ રહે? મજતેરે અને પાંત્રિકા પરદેશથી આવ્યા તેમનો સત્કાર થયો. પશ્ચિમ યુરોપ તથા અમેરિકામાં મંદી અને બેકારી ચાલી રહ્યાં હતાં ત્યારે સોવિયેટ રશિયામાં ધમાલ અને હિલ્મ જોવામાં આવતાં હતા. તેમાંયે થોડાંઘણાં વિધ્નો નડ્યાં, પણ એકંદરે કામ ખમણીકાર ચાલ્યું. અને આવડા મોટા કાર્યક્રમ માટે પાંચ વર્ષ જાણે વધુ હોય તેમ આખી યોજના ચાર વર્ષમાં પૂરી કરવી એવો પવન ચલાવવામાં આવ્યો. બરાબર ચાર વર્ષે અંતે મને ૧૯૩૨ના ડિસેમ્બરની ૩૧મી તારીખે આ પચવાર્ષિક યોજના સંપૂર્ણ થયેલી જાહેર કરવામાં આવી. અને તરત જ બીજી દ્વિવર્ષી નવી પચવાર્ષિક યોજના અમલમાં મકામ !

જે મધ્યમ વર્ગના લોકો ઉપર નમસ્કૃતિ તથા દુઃસ્મનપદ્ધતિ ભળીને માલમિનકત બગાડ થીનો સોવિયેટ મંદિરને વહેમ પડ્યો તેમના ઉપર પણ તેણે ઠીક મજાતારી કરી આ શક ઉપર—અને કેટલીક બાબત શક સમરણ પણ હશે—કેટલાયે ધર્મનેરોને જોલની સમ થઈ

આ ચોજના આત્મી હતી ત્યારે દુનિયામાં મંદી ચાલતી હતી તેની અસરમાંથી મોરિયેટ રસિયા માત્ર છટખી શક્ય નહિ સોવિયેટને જે મશીનરી જોઈએ તે પરદેશમાં ખેતીનું ઉત્પન્ન વેચીને તે ખરીદ કરતું હતું દુનિયાના બજારમાં અનાજના ભાવ મેસી ગયા હતા એટલે પોતાની નિમ્નસના દામ મોવિયેટને બહુ જોઈ જોપજતા મશીનરીના નાણાને પહોંચી વળવા પોતે ગણતરી કરી રાખેલી તે કમતા ધણુ વધારે અનાજ નિમ્ન મરુ પડ્યું અને લીધે લોકોને ધણી તંગી અને દુખ વેળા પડ્યાં

વળી દેશને કારખાનાંમય કરવાની પ્રવૃત્તિને લીધે શહેરની વસ્તીનું પ્રમાણ બહુ વધી ગયું ગામડામાંથી ધણુ ખેડૂતો શહેરમાં મજૂરી કરવા ગયા શહેરમાં મજૂરી કરીને ભલે તે કારખાનાંમાં માલ બનાવે પણ જેટલા મજૂર શહેરમાં ગયા એટલા અનાજ પકવનારા તે જોઈ જ થયા તેઓ તે કમ અનાજ ખાનારા જ રહ્યા અને લીધે પણ અનાજની તંગી વધી

અનાજની તંગી વધવાનું એ જીન્ટ પણ કારણ હતું વધતા જતા કારખાનાં માટે કે જો માત્ર પકવવા માટે લોકોએ ખાવાના પાકની ખેતીના બદલામાં કપાસ તથા જીન્ટ વેપારી પાકની ખેતી કરવા માડી તેથી પણ અનાજની તંગી વધી

વળી આ પચવાર્ષિક ચોજનામાં યોગ્ય જોગવાઈ દુકાનમાં મોટા વગેરે બનાવવાનાં મોટા કારખાનાં ઉધાવાની પ્રવૃત્તિ સોવિયેટ ચંવાવી હતી તે કારખાનાં ચાલુ થતા અને તેમાં વેચાવા લાવક માલ તૈયાર થતા જ વર્ષો દાયે ત્યાં સુધી તેમાં રોજગાર મજૂરોને ખોરાક તે ખૂંટ પાડવો જ પડે તેથી પણ અનાજની તંગી વધી.

અને આ બધી મુશ્કેલીઓની પૂર્તિ કરવા ૧૯૩૧માં મુનિયનના કોલેજાક લાગેલા વરમાદ ન પડવાથી દુકાળ પડ્યો. વર્ષ ૧૯૩૧ અને ૧૯૩૨ના બંને વરસો દરમિયાન સોવિયેટ મુનિયનને વ્યાપક માથે લગાઈ જીભી ચવાની થીક હતી તેથી તેને લશ્કર પણ વધારવું પડ્યું અને લશ્કર માટે અનાજ અને ધીળો ખોરાક મંદીરી રાખવો પડ્યો. આથી પણ ખોરાકની તંગી વધી

આટલી મુશ્કેલીઓ છતાં આ વર્ષમાં લગભગ બે લાખ 'મજિયારા' શર્મ વ્યવસ્થિત થયા. અનેક સરકારી કાર્ય પ્રયોગ માટે તથા ખીજા કાર્યોને દૃષ્ટાન્તરે જીભા કાઢવામાં આવ્યા એક કાર્ય તો પચાસ લાખ એકરનું છે આ ચાં વરસના ગાળામાં એક લાખ અને વીસ હજાર ફેક્ટરી દાખલ કરવામાં આવ્યા આને મેલુતીયાલ જેટલા 'મજિયારા'ના મળ્યો જની ચવા છે આની માથે સરકારી મંડળીઓની પ્રવૃત્તિ પણ જોસમ ચાલી ૧૯૩૨ની આખર સુધીમાં સરકારી મંડળીના મળ્યોની મળ્યા માડામાં

રેશ કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે છૂટા અને હડા મોગવે છે હગ્ગેઈ ધધામા તે દાખલ થઈ ચકે છે ધણી સ્ત્રીઓ તો કમનેરા બની છે લેનિનની પાળી કુપ્તકાયા ધણા વખત સુધી સોવિયેટ કેળવણી-આતાની એક શાખાની વડો હતી

અહીં એક વસ્તુ નોંધવા જેવી છે કે જેને વાણીનું, લેખનનું તથા મૂળ બાધવાનું સ્વાતંત્ર્ય કહેવામા આવે છે તે આજે રશિયામા મુદ્દલ નથી વર્તમાનપત્રો સામ્યવાદી સરકાર વિરુદ્ધ કશું છાપી ન શકે, લેખકો કશું વિરુદ્ધ લખી ન શકે શાળામાં શિક્ષકોને પણ સામ્યવાદી સરકાર જે કહે તે જ શીખવવું પડે સત્તાધારી સામ્યવાદી પક્ષની વિરુદ્ધ બોલનાર કે લખનાર ત્યાં મૂંઝો પડ્યો છે એ પક્ષથી વિરુદ્ધ વિચાર ધરાવનાર કોઈ પણ મૂળ કે પક્ષ હોય તો તે ગેરમયદે ગણાય દ્રોહરુદ્ધી, શિક્ષા સ્વખારિન એ બધા ચુરત સામ્યવાદીઓ છે, વિપ્લવના તથા નવીન રશિયાના બમણી વિધાયકો છે પણ આજે સત્તા સ્થલિનના હાથમાં છે એટલે એ કહે તે જ સામ્યવાદનું વેદવાક્ય ખીજના સિદ્ધાન્તો ખોટા અને ખીજા જે પોતાના સિદ્ધાન્તોનો આગ્રહ રાખે તો જેલમા અથવા હાથાર

સને ૧૯૩૧ના જાન્યુઆરીની પહેલી તારીખથી ખીજી પચ વાર્ષિક યોજના સરૂ થઈ છે આ પણ પહેલીના જેવી મોની છે પણ સભવ છે કે પહેલીના જેટલી મુશ્કેલીઓ આમા ન આવે જો બનાવવાના કારખાના તો તેઓએ પહેલી યોજનામા ઊભા કરી દીધા છે, અને આ ખીજી યોજનામા સર્વસામાન્ય ઉપમોગની વસ્તુઓના કારખાના સ્થાપવાના છે વળી હવે પરદેશથી બોલી મશીનરી ખરીદવી પડશે, એટલે પહેલા જેટલું અનાજ વગેરે ખરેદશ નહિ મોકલવું પડે

પહેલી પચવાર્ષિક યોજનામા રશિયાને પડેલી મુશ્કેલીઓ તથા ચૂરકાર તરફથી થયેલા જુલમોનું વર્ણન આપણે ઉપર કરી મયા-

પણ એકદરે તે સફળ થઈ કે નિષ્ફળ તેની ચર્ચા અરથાને છે
આવડેા મોટા વિપ્લવ, તેને અંગે ચચેલા બળજબરીના પ્રયોગો તથા
આટલા ક્રપાટામા ઉપાડવામા આવેલી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ, એ બધાના
પરિણામ કેવા આવશે તે અત્યારે આપણે ન કહી શકીએ

વર્તમાનકાલ અને હિંસામય વિપ્લવની અનિવાર્યતાના સિદ્ધાન્ત
ઉપર મુદ્રાયેલી રશિયાની નવી સરકૃતિ દુનિયાના અવિધ્યના ઘડતરમા
શો કાળો આપશે તે પણ આજે કોણ કહી શકે ?

એક વસ્તુ ચોક્કસ છે કે રશિયાના આ પ્રયોગે અને તેની
પંચત્રાસિક યોજનાઓએ આખા જગતનું ખ્યાન એમ્ચુ છે ખીજ
દેશોમા જે ખ્યાનગી માહસો ઉપાડવામા આવે છે તેમા આવી ઠશી
યોજના નથી હોતી જા પણ યોજના હોય તો તેમાથી પોતાને
કેટલો નફો મળશે, ખીજાએને હરીફાઈમા શી રીતે પાછા પાડી
શકાશે એ જ હોય છે મમાજની દૃષ્ટિએ તેમા વિચાર થનેા જ નથી
અને તેથી એક તરફથી વધારેપડતું ધન ચોક્ક માથુસોના હાથમા
એકઠું થાય છે, અને ખીજી તરફથી ધણા માથુસોને તમી ભોગવવી
પડે છે આવા ખ્યાનગી સાદસોમા હરીફાઈને લીધે બમાડ પણ
ધણા થાય છે જ્યારે સમાજની દૃષ્ટિએ ઉપાડેલી આવી યોજનામા
બમાડ અટકારી શકાય છે રશિયાના આ પ્રયોગે સૌની પંપનાઓને
એટલી આકર્ષણ લીધી છે કે કોઈ પાસ વગસની, તો તો વધુ વરમની,
તો કોઈ દશ વરસની યોજનાઓની વાતો કરતા થઈ ગયા છે

ખીજી પંચત્રાસિક યોજના તો અત્યારે ચાલી રહી છે એટલે
તેની વિગતોમા ન જનરતા અર્થાત જ અટકીશુ

ગરિયા સંબંધી બીજાં પ્રકાશનો

नरिधानं अहतर

定 額 一 覽 表

ઈ સ ૧૮૧૭ થી ૧૮૧૭ સુધીના રસિયાના
વિલવનો રામાચક ઈતિહાસ તે પછીની
૧૯૩૫ સુધીની વિગત પૂરવણી પ્રકરણ રૂપે
શ્રી નગ્દરિખાઈએ આપેલી છે ૫ સંખ્યા ૩૨૮
ખાલીસ ચિત્રો સાથે

એકે કાન્તિકારની આત્મકથા ભા ૧	૧-૪-૦
" " ભા ૨	૧-૪-૦
નૂતન રસિયામા ડોકિયું	૦-૮-૦
બોક્ષીવિઝમ અને ખીજ વાતા	૧-૬-૦
કાન્તિ	૧-૬-૦
કાન્તિકારી ભગ્ન	૧-૭-૦

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : અમદાવાદ

ટોલ્સ્ટોય અન્યાવલિ

આ અન્યાવલિના

આહવાને

બધાં

પુસ્તકો

ચોટી કિંમતે

મળે છે.

પૃહ્લુ અન્યાવલિ

નવસકથા, દૂઝીવાત્તા, નાટક

રાજકારણ, અર્થશાસ્ત્ર,

ઇતિહાસ,

ધર્મ

વગેરે ઉપરના અન્યો આ

અન્યાવલિમા અપાય છે.

આહવા નોધાના નથી.

ગ્રંથાન પ્રવૃત્તિઓ

પ્રસ્થાન માસિક	૫-૦-૦
દિશોર માસિક	૪-૬-૦
સરસ્વતી અન્યમાળા	૨-૦-૦
ટોસ્ટોલ અન્યાવલિ	૬-૦-૦
શ્રી રવીન્દ્ર અન્યાવલિ	૬-૦-૦
બૃહદ અન્યાવલિ	૬૮૬